

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 56 – 4e kwartaal 2008



Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2007–2008	= 2007 tot en met 2008
2007/2008	= het gemiddelde over de jaren 2007 tot en met 2008
2007/'08	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2007 en eindigend in 2008
2005/'06–2007/'08	= oogstjaar, boekjaar enz., 2005/'06 tot en met 2007/'08

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weer gegeven totaal niet overeenkomst met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Facilitair bedrijf

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. (088) 570 70 70

Fax (070) 337 59 94

Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Redactie:

Joop Garssen
Elma van Agtmaal-Wobma
Ronald van der Bie
Arie de Graaf
Suzanne Loozen
Jolanda van der Lubbe
Marleen Wingen

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijzen incl. administratie- en verzendkosten

Abonnementsprijs: € 50,35

Prijs per los nummer: € 13,80

ISSN: 1571-0998

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2008.

Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografiek	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	11
Demografie in het nieuws	12
Mededelingen	13

Artikelen

Sterke daling geboortecijfer niet-westers allochtone tieners	14
Herkomst en kenmerken van immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie	22
Sociaaleconomische verschillen in fysieke beperkingen van ouderen	31
Vinex-bewoners zijn geen doorsnee stedelingen	39
Outcomemonitor Krachtwijken brengt aandachtswijken in beeld	42
Analyse van processen in de levensloop ten behoeve van het model PEARL	51
Modelleren van huishoudens in het model PEARL	63
Vier scenario's voor de zeer lange termijn	72

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	82
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen

83

Demografie op het web

87

Inhoudsopgave

88

Andere CBS-publicaties

95

Richtlijnen voor auteurs

96

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Voor het eerst sinds 2000 meer kinderen geboren

In de eerste negen maanden van 2008 zijn 140 duizend kinderen geboren, bijna 3 duizend meer dan in dezelfde periode van 2007. Door deze ontwikkeling zal er over heel 2008 een breuk ontstaan in de trend van een jarenlange daling van het aantal geboorten. Een stijging is sinds 2000 niet meer voorgekomen. Ook het aantal huwelijksluitingen vertoont in de eerste drie kwartalen van 2008 een opvallende toename van bijna 3 duizend ten opzichte van dezelfde periode in 2007.

Hoewel de stijging van het aantal geboorten samenvalt met een toename van het aantal huwelijken, hebben toch steeds meer pasgeborenen een moeder die niet gehuwd is. In de eerste negen maanden van dit jaar zijn vier op de tien kinderen buiten een huwelijk geboren. De stijging van het aantal geboorten in de eerste negen maanden van 2008 komt voornamelijk door uitbreiding van gezinnen met een tweede of derde kind. Het aantal tweede kinderen stijgt met 2,3 procent, het aantal derde kinderen met 3,7 procent. Het gunstige economische klimaat in 2006 en 2007 heeft mede een positief effect gehad op de beslissing om een gezin te stichten of uit te breiden.

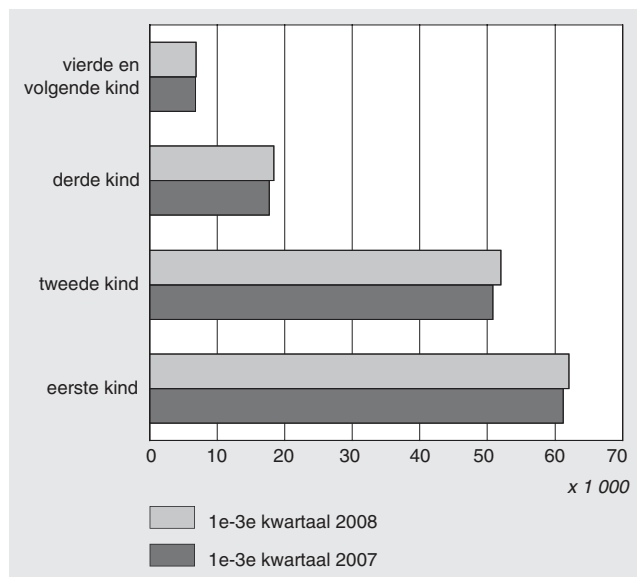
De lichte toename van het aantal sterfgevallen sinds het vierde kwartaal van 2007 zet zich voort in het derde kwartaal van 2008. In het derde kwartaal van 2008 overleden bijna 600 mensen meer dan in dezelfde periode van 2007.

In het derde kwartaal van 2008 kwamen 46 duizend immigranten naar Nederland, ruim 7 duizend meer dan een jaar

eerder. In de eerste drie kwartalen van 2008 tezamen vestigden zich in Nederland ruim 18 duizend mensen meer dan er vertrokken. De eerste drie kwartalen in 2007 gaven een tegengesteld beeld te zien.

De veranderingen in geboorte, sterfte en migratie zullen ertoe leiden dat de bevolkingsgroei dit jaar ruim boven die van vorig jaar uitkomt.

Aantal geboorten 1e t/m 3e kwartaal 2007 en 2008



Bevolkingsontwikkeling per kwartaal

	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Geboorte	Sterfte	Huwelijken	Bevolkingsgroei ¹⁾
x 1 000						
2005						
1e kwartaal	20,6	26,3	46,2	38,6	9,2	2,0
2e kwartaal	18,6	26,8	46,9	33,6	25,0	5,1
3e kwartaal	30,8	34,4	49,3	30,8	25,4	15,0
4e kwartaal	22,2	32,2	45,5	33,5	12,6	6,6 ²⁾
2006						
1e kwartaal	22,6	31,8	45,3	36,3	10,0	-0,1
2e kwartaal	21,0	30,6	45,4	33,2	25,3	2,6
3e kwartaal	34,0	37,2	48,4	33,0	24,6	12,2
4e kwartaal	23,5	32,9	46,0	32,8	12,5	9,1 ²⁾
2007						
1e kwartaal	26,2	28,2	44,1	35,1	9,5	7,1
2e kwartaal	23,7	26,2	44,2	32,2	23,2	9,5
3e kwartaal	38,7	36,9	48,3	30,8	27,2	19,3
4e kwartaal	28,1	31,4	44,7	34,8	12,6	11,6 ²⁾
2008 ³⁾						
1e kwartaal	31,5	25,3	44,0	36,3	9,8	14,0
2e kwartaal	30,2	27,3	45,8	33,1	24,3	15,6
3e kwartaal	45,9	36,5	49,7	31,4	28,6	27,7

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief overige correcties.

³⁾ Voorlopige cijfers.

Korte berichten

Ruim 31 duizend Amerikanen in Nederland

Op 1 januari 2008 woonden in ons land ruim 31 duizend Amerikanen. Bijna 70 procent bevond zich in Utrecht, Zuid-Holland of Noord-Holland. In Wassenaar woonden bijna twintig keer zoveel Amerikanen als gemiddeld. Het aantal Nederlanders in de Verenigde Staten is veel groter. Volgens het US Bureau of the Census woonden er in 2001 ruim 100 duizend Nederlanders in de Verenigde Staten.

Bron: Nicolaas, H., Ruim 31 duizend Amerikanen in Nederland. CBS-webmagazine 27 oktober 2008.

Aantal moorden neemt weer toe in grote steden

In 2007 zijn in totaal 164 personen slachtoffer geworden van moord of doodslag. Vooral in de vier grote steden nam het aantal slachtoffers weer toe. In deze steden is de spectaculaire halvering van het aantal moorden in 2006 bijna tenietgedaan. Het aantal moorden in gemeenten met minder dan 250 duizend inwoners is echter verder gedaald. In de periode 2002-2006 zijn in Europa per 100 duizend inwoners jaarlijks gemiddeld 1,6 moorden gepleegd. Dit aantal is voor Nederland beduidend gunstiger en is inmiddels afgenomen tot 1,0.

Bron: Berg, W. van den, In grote steden weer meer moorden. CBS-webmagazine 20 oktober 2008.

Aantal Oost-Europese werknemers neemt fors toe

In 2007 nam het aantal werknemers uit de Oost-Europese lidstaten fors toe. Het steeg in dat jaar met 43 duizend tot 68 duizend eind 2007. In de eerste helft van 2008 steeg dit aantal verder. Het aandeel werknemers uit de Oost-Europese lidstaten in het totaal van de Nederlandse werknemers ligt inmiddels op ruim 1 procent. Ruim 85 procent van de Oost-Europese werknemers in ons land heeft de Poolse nationaliteit. Het aantal Poolse werknemers steeg van bijna 20 duizend begin 2007 tot ruim 80 duizend in juni 2008. Het aantal Roemeense en Bulgaarse werknemers is relatief gering gebleven.

Bron: Corpeleijn, A. en M. Heerschop, Bijna 95 duizend Oost-Europese werknemers in ons land. CBS-webmagazine 13 oktober 2008.

Hoge bloeddruk meest voorkomende langdurige aandoening

In 2007 gaf 12 procent van de Nederlanders (2 miljoen mensen) aan een hoge bloeddruk te hebben. Daarmee was dit de meest voorkomende langdurige aandoening. Een bijna even hoog percentage had migraine of regelmatig ernstige hoofdpijn. Verder leed 10 procent aan gewrichtsslijtage. Van de mannen en vrouwen van 65 jaar of ouder hadden respectievelijk 30 en 38 procent een hoge bloeddruk. Migraine of regelmatig ernstige hoofdpijn treft vooral vrouwen van middelbare leeftijd. Van de vrouwen van 25 tot 44 jaar had een kwart hiervan last. Bij mannen is dit aandeel

kleiner, maar ook bij hen komt migraine het meest voor op middelbare leeftijd.

Bron: Bruggink, J.-W., Ruim 10 procent Nederlanders heeft hoge bloeddruk of migraine. CBS-webmagazine 8 oktober 2008.

Sterfte door borstkanker neemt verder af

In 2007 zijn in Nederland 3 180 vrouwen overleden aan borstkanker, bijna 5 procent minder dan in 2006. In de afgelopen tien jaar daalde de kans om aan borstkanker te overlijden met ruim een kwart. Voor het eerst was in 2007 het aantal doden door longkanker onder vrouwen groter dan dat door borstkanker. Onder vrouwen van 30 tot 50 jaar is borstkanker echter nog wel de belangrijkste doodsoorzaak. Bij een op de zes vrouwen die op deze leeftijd overlijden, is borstkanker de oorzaak. Borstkanker komt onder niet-westers allochtone vrouwen veel minder vaak voor dan onder autochtone vrouwen. Turkse en Marokkaanse vrouwen lopen naar verhouding het laagste risico. Dit geldt vooral voor de eerste, in het buitenland geboren generatie. Het overlijdensrisico van de (in Nederland geboren) tweede generatie lijkt sterker op dat van autochtone vrouwen.

Bron: Garssen, J. en J. Hoogenboezem, Sterfte door borstkanker neemt verder af. CBS-webmagazine 29 september 2008.

Minder zelfdodingen

In 2007 hebben 1 353 inwoners van Nederland een eind gemaakt aan hun leven. Het aantal zelfdodingen is daarmee sterk gedaald ten opzichte van voorgaande jaren. Het is het laagste aantal dat sinds 1975 is waargenomen. De afname in 2007 is opvallend, omdat het aantal zelfdodingen al lange tijd rond de 1 500 gevallen per jaar schommelt. De afname deed zich in vrijwel alle leeftijdsgroepen voor. De meest toegepaste wijze om zich van het leven te beroven is nog steeds ophangen, wurgen of verstikken. Dit aantal is sterk gedaald ten opzichte van 2006. Het aantal mensen dat voor een trein sprong nam echter iets toe.

Bron: Hoogenboezem, J. en J. Garssen, Laagste aantal zelfdodingen sinds 1975. CBS-webmagazine 24 september 2008.

Alleenstaand ouderschap blijft toenemen

Op 1 januari 2008 waren er 466 duizend alleenstaande ouders. Sinds 1995 is het aantal eenoudergezinnen met 30 procent toegenomen. Het CBS verwacht dat het aantal de komende jaren zal stijgen tot 494 duizend in 2016, waarna het geleidelijk weer wat zal dalen. De stijging van het aantal alleenstaande ouders heeft vooral te maken met het aantal samenwonenden (gehuwd en ongetrouwd) dat de relatie beëindigt.

Bron: Graaf, A. de, Naar een half miljoen alleenstaande ouders in Nederland. CBS-webmagazine 4 september 2008.

Demografiek

Huwelijk en geregistreerd partnerschap tussen personen van gelijk geslacht

Sinds 1 april 2001 mogen in Nederland twee vrouwen of twee mannen met elkaar trouwen. Paren van gelijk geslacht konden daarvoor, sinds 1 januari 1998, al via het geregistreerd partnerschap hun relatie wettelijk vastleggen.

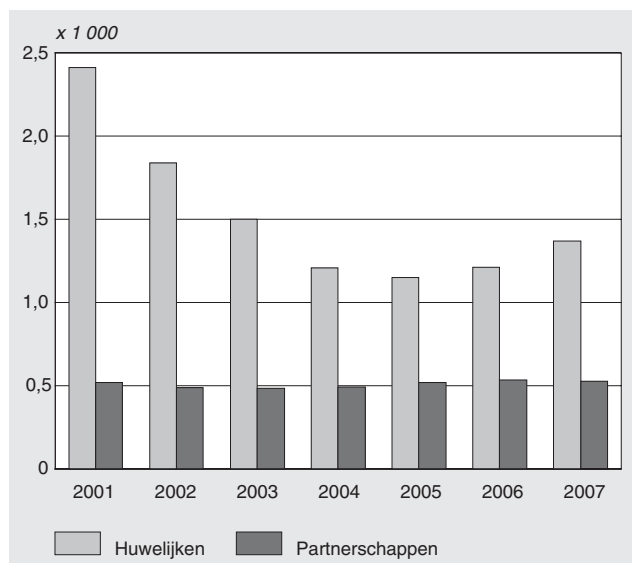
Tot nu toe is het jaarlijks aantal homohuwelijken het hoogst geweest in het eerste jaar:

vanaf april 2001 werden 2,4 duizend homohuwelijken gesloten (*grafiek 1*). In de jaren daarna nam het aantal af tot ongeveer 1,2 duizend per jaar, maar in 2007 is het weer iets gestegen, tot 1,4 duizend. Het aantal paren van gelijk geslacht dat een nieuw geregistreerd partnerschap aangaat is vrij stabiel, rond de 500 per jaar.

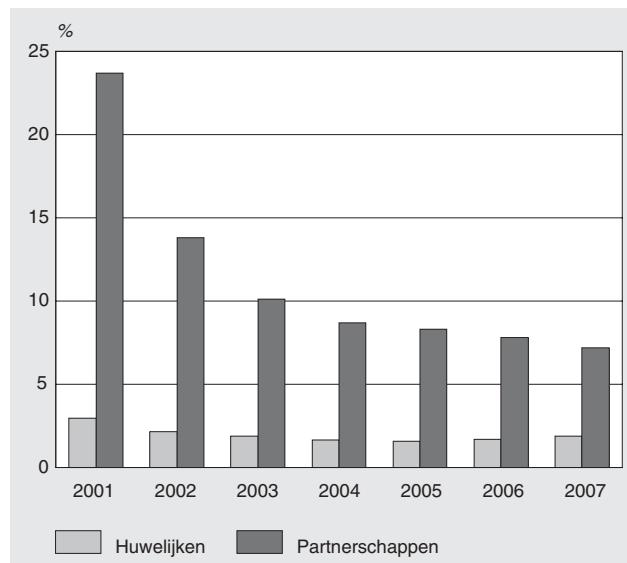
In 2001, toen 80 duizend heteroparen en 2,4 duizend homoparen trouwden, was 3 procent van alle huwelijken een homohuwelijk. Dit aandeel nam in de jaren daarop licht af, tot 1,6 procent in 2005. In 2007 was het bijna 2 procent (*grafiek 2*). Bij geregistreerde partnerschappen is het beeld anders. Door de toenemende populariteit van deze samenlevingsvorm bij heteroparen - in 2007 werden 6,8 duizend nieuwe partnerschappen tussen man en vrouw geregistreerd, tegen 1,7 duizend in 2001 - en een stabiel aantal bij homoparen, is het aandeel nieuwe homopartnerschappen in het totaal snel afgenomen (van bijna een kwart in 2001 tot 7 procent in 2007).

Ondanks deze stijging ligt het aandeel heteroparen dat een huwelijk verkiest boven geregistreerd partnerschap nog boven de 90 procent (*grafiek 3*). Van de homoparen die hun relatie wettelijk willen vastleggen, kiest jaarlijks 70 tot 80 procent voor het huwelijk.

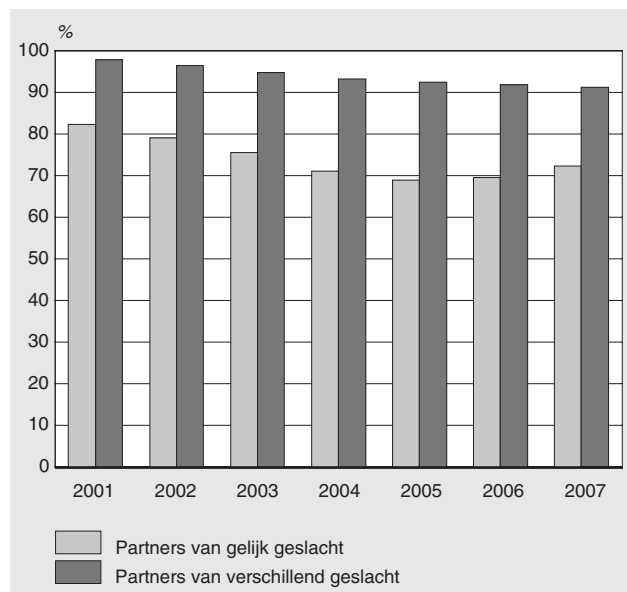
1. Aantal huwelijken en nieuwe geregistreerde partnerschappen tussen partners van gelijk geslacht



2. Aandeel huwelijken en nieuwe geregistreerde partnerschappen tussen partners van gelijk geslacht in % van het totaal



3. Aandeel huwelijken in % van het totaal aantal huwelijken plus nieuwe partnerschappen

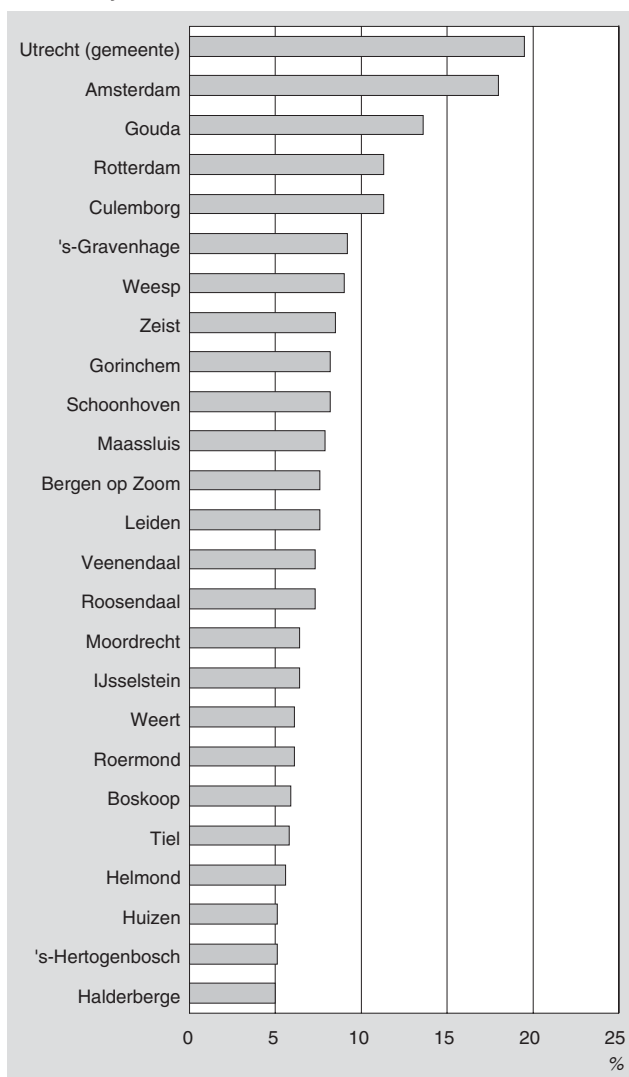


Rangen en standen

Gemeenten naar aandeel Marokkanen van 12 tot en met 17 jaar, 2008

Op 1 januari 2008 woonden er in Nederland 335 duizend Marokkanen. Daarmee is een op de vijftig inwoners van Marokkaanse herkomst. In de leeftijdsgroep van 12 tot en met 17 jaar bedroeg het aantal Marokkanen 37 duizend. Dat is 3,1 procent van alle 12-17-jarigen in Nederland.

Top-25 van gemeenten met het hoogste aandeel Marokkanen van 12-17 jaar, 2008



Er zijn grote regionale verschillen in het aandeel 12-17-jarige Marokkanen. In Utrecht is bijna een op de vijf jongeren van Marokkaanse herkomst (*grafiek*). Amsterdam volgt met een aandeel van 18,0 procent. Opvallend is dat het aandeel 12-17-jarige Marokkanen in Gouda hoger is dan in Rotterdam en Den Haag. Voor Culemborg geldt dat het aandeel Marokkaanse jongeren hoger is dan dat in Den Haag. Als uitsluitend wordt gekeken naar steden met meer dan 100 duizend inwoners, valt op dat het aandeel jonge Marokkanen ook in Leiden relatief hoog is (*staat*).

In absolute zin is het aantal 12-17-jarige Marokkanen het hoogst in Amsterdam (7,4 duizend). In Rotterdam wonen 4,4 duizend Marokkanen van deze leeftijd, in Utrecht 2,9 duizend en in Den Haag 2,8 duizend. In Gouda en Culemborg, die worden gekenmerkt door een opvallend hoog aandeel jonge Marokkanen, wonen respectievelijk ongeveer 750 en 250 Marokkanen.

In sommige gemeenten wonen (vrijwel) geen Marokkanen, zoals de Waddeneilanden en gemeenten als Raalte, Staphorst en Tubbergen. Van de gemeenten met minstens 50 Marokkanen is het aandeel 12-17-jarige Marokkanen het laagst in Steenbergen, Echt-Susteren en Leudal, met 0,1 procent. Ook in een aantal steden met meer dan 100 duizend inwoners is dit aandeel zeer laag, zoals in Emmen, Apeldoorn, Zwolle en Groningen.

Steden met meer dan 100 duizend inwoners naar aandeel Marokkanen van 12-17 jaar, 2008

	%
Utrecht	19,5
Amsterdam	18,0
Rotterdam	11,3
s-Gravenhage	9,2
Leiden	7,6
's-Hertogenbosch	5,1
Haarlem	4,8
Breda	4,6
Eindhoven	4,6
Nijmegen	4,3
Tilburg	4,2
Amersfoort	4,0
Ede	3,7
Almere	3,6
Arnhem	3,2
Dordrecht	3,1
Maastricht	2,3
Haarlemmermeer	2,2
Enschede	2,1
Zoetermeer	1,9
Zaanstad	1,8
Groningen	1,1
Zwolle	1,0
Apeldoorn	0,8
Emmen	0,6

Bevolking in kaart

Zelfdodingen per coropgebied

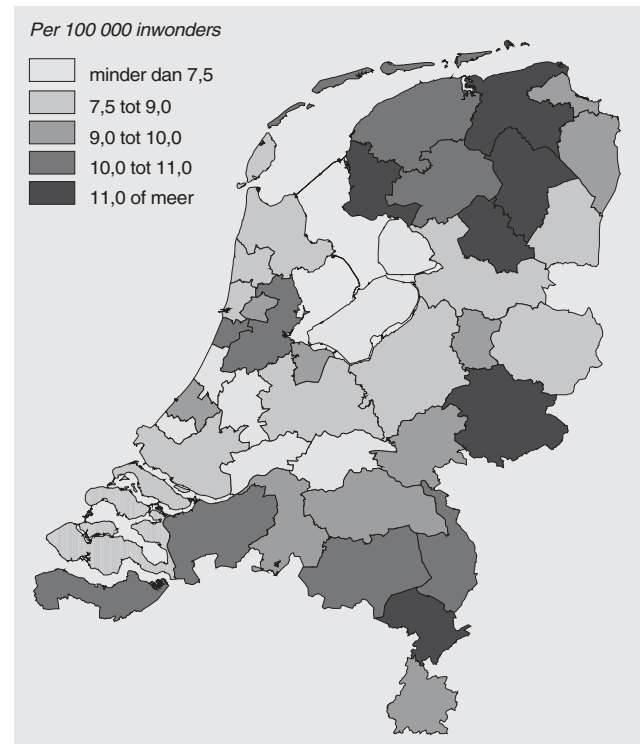
In 2007 daalde het aantal zelfdodingen sterk ten opzichte van het niveau in voorgaande jaren. In totaal maakten 1 353 mensen een eind aan hun leven. Dit aantal is ruim 11 procent lager dan in 2006, toen er 1 524 zelfdodingen plaatsvonden. Ook in eerdere jaren lag het aantal zelfdodingen rond de 1 500 per jaar. Binnen Nederland zijn er wel enige verschillen in de frequentie van zelfdoding. De afgelopen vijf jaar was deze frequentie het hoogst in Zuidwest-Drenthe, met 13 per 100 duizend inwoners. In Flevoland was het nog niet de helft daarvan, met 6 per 100 duizend inwoners. Deze verschillen zijn deels te verklaren uit de bevolkingsopbouw in deze gebieden.

Flevoland heeft een jonge bevolking, en zelfdoding komt onder jongeren minder vaak voor dan onder ouderen. In Zuidwest-Drenthe is de bevolking ouder dan gemiddeld in Nederland: ruim de helft is er 40 jaar of ouder. Daarmee vormt deze regio echter geen uitzondering. In Limburg zijn ouderen ook oververtegenwoordigd, maar is het suïcidecijfer lager dan in Zuidwest-Drenthe. Ook de jeugdigheid van Flevoland volstaat niet als enige verklaring voor het lage suïcidecijfer.

Er bestaat verder een duidelijk verband tussen burgerlijke staat en zelfdoding. Zelfdoding komt vaker voor onder mensen die gescheiden of verweduwd zijn dan onder gehuwde en nooit-gehuwde mensen. Dit verband draagt echter niet bij aan een verklaring van de hoge cijfers in Zuidwest-Drenthe en de andere noordelijke regio's. Het aandeel gescheiden en verweduwde mensen in deze regio's ligt namelijk rond het landelijk gemiddelde.

Gestandaardiseerd naar leeftijd en burgerlijke staat blijven nog steeds duidelijke regionale verschillen zichtbaar, die betrekkelijk constant zijn in de tijd (Garssen en Hoogenboezem, 2007). Wel blijkt binnen de regio's een verschuiving te hebben plaatsgevonden van platteland naar stad. Een halve eeuw geleden werden de hoogste suïcidecijfers bereikt in enkele agrarische gebieden met een uitge-

Zelfdodingen per 100.000 inwoners, 2003-2007



sproken plattelandskarakter (Kruyt, 1960). Evenals in andere Europese landen zijn de cijfers nu het hoogst in de steden.

Literatuur

Garssen, J. en J. Hoogenboezem, 2007, Zelfdoding in Nederland: een statistisch overzicht. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 73-83.

Kruyt, C.S., 1960, Zelfmoord. *Statistische sociologische verkenningen*. Van Gorcum, Assen.

Nederland en Europa

Sterke bevolgingskrimp verwacht in nieuwe EU-lidstaten

Volgens de laatste bevolkingsprognose van Eurostat, uitgebracht onder de naam Europop 2008, zal de bevolking van de 27 lidstaten van de Europese Unie de komende decennia nog geleidelijk groeien, van bijna 500 miljoen in 2008 naar 521 miljoen in 2035. Daarna krimpt de bevolking van de EU tot ongeveer 506 miljoen in 2060.

In absolute aantallen is de bevolkingsgroei in het Verenigd Koninkrijk het grootst. De bevolking groeit daar tot 2060 met ruim 15 miljoen personen, een groei van 25 procent ten opzichte van 2008. De positieve natuurlijke aanwas (geboorte minus sterfte) en het positieve saldo van de internationale migratie nemen elk ongeveer de helft van de groei in het Verenigd Koninkrijk voor hun rekening. Ook Frankrijk kent een forse groei. In dat land komen er 10 miljoen mensen bij, voornamelijk door een forse natuurlijke aanwas (geboorte minus sterfte). Van de oude EU-landen is Duitsland het enige land met een substantiële krimp. De negatieve natuurlijke aanwas van bijna 20 miljoen mensen tot 2060 wordt er nog enigszins gecompenseerd door een positief migratiesaldo van 8 miljoen. Toch zal Duitsland in een halve eeuw krimpen van 82 miljoen naar 71 miljoen inwoners.

In veel nieuwe lidstaten is de bevolkingskrimp al een aantal jaren aan de gang. Deze krimp zet zich in dit deel van de EU versterkt door. Landen als Bulgarije, Letland, Litouwen,

Roemenië en Polen zullen in 2060 een bevolkingsomvang hebben die 20 tot 30 procent onder het huidige niveau ligt. Voor Litouwen en Letland gaat het hierbij om enkele honderdduizenden personen. In Polen zal de krimp bijna 7 miljoen bedragen.

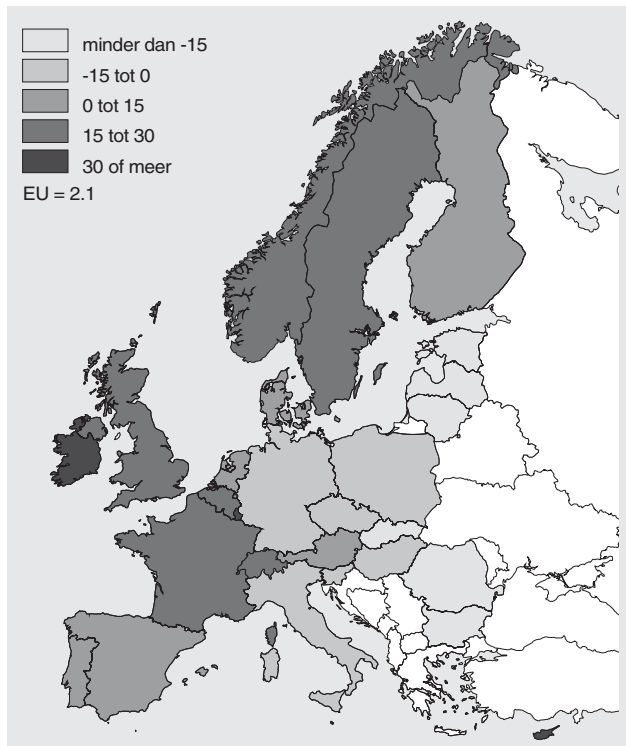
Het gemiddeld kindertal per vrouw zal volgens de Europop-prognose licht stijgen, maar blijft ver onder het vervangingsniveau van 2,1 kind per vrouw. In de nieuwe lidstaten wordt een stijging voorzien van gemiddeld 1,31 naar 1,51. In de oude lidstaten zal het gemiddeld kindertal toenemen van 1,59 naar 1,70.

De levensverwachting neemt in de hele EU toe. De toename zal in de nieuwe lidstaten echter sterker zijn dan in de oude lidstaten, bij zowel mannen als vrouwen. Bij mannen is de winst in de nieuwe lidstaten 11,5 jaar, bij vrouwen 8,8 jaar. In de oude lidstaten is de winst met respectievelijk 7,5 en 6,3 jaar een stuk lager. Hierdoor nemen de verschillen in levensverwachting tussen de oude en nieuwe EU-landen af.

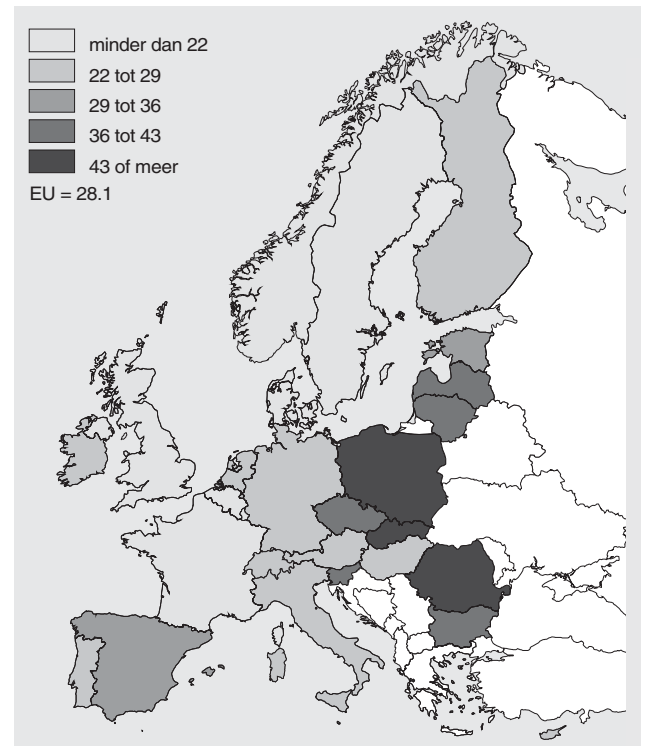
Een laag kindertal en een stijgende levensverwachting hebben een grote invloed op de bevolkingssamenstelling. Het aantal 65-plussers in de EU neemt sterk toe, van 85 miljoen in 2008 naar 150 miljoen in 2060. Dit betekent dat over 50 jaar bijna een op de drie EU-inwoners 65 jaar of ouder zal zijn. Nu is dat nog een op de zes.

Bron: Eurostat, Europop 2008 ; www.ec.europa.eu/eurostat.

1. Bevolkingsgroei (%) in de EU-landen, Noorwegen en Zwitserland, 2008-2060



2. Toename van de grijze druk in procentpunten in de EU-landen, Noorwegen en Zwitserland, 2008-2060



Toen en nu

Welstand, godsdienst en vruchtbaarheid

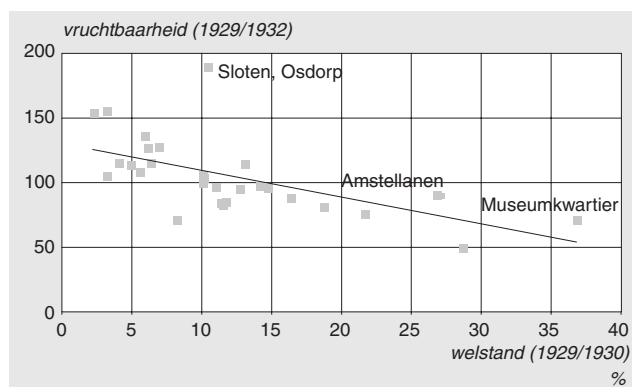
Onderzoek van de Centrale Commissie voor de Statistiek, gedaan in Amsterdam, Dordrecht, Rotterdam en in een aantal plattelandsgemeenten in 1900, leerde dat de vruchtbaarheid in financieel zwakke buurten (grondslag: de huurwaarde van de woning) groter was dan in de rijkere buurten. Tegelijkertijd werd geconstateerd dat in de armste buurten ook de (zuigelingen- en kinder)sterfte hoger was dan in de rijkste buurten.

Vervolgonderzoek liet jaren op zich wachten. Het Amsterdamse Bureau van Statistiek publiceerde pas in 1936 een nieuw onderzoek. Volgens de directeur van het bureau, J.H. van Zanten, moest dat 'de zeer merkwaardige verschijnselen op het gebied der demografie en een aantal morele invloeden van de groote stad op de bevolking' laten zien. Die morele aspecten betroffen onder meer de invloed van welstand, godsdienst, leeftijd en huwelijksduur op de geboortedaling.

In Amsterdam kwamen de hoogste geboortecijfers voor in de armste buurten (grondslag: het percentage personen dat in 1929/1930 voor meer dan 3 duizend gulden was aangeslagen in de belasting) en de laagste geboortecijfers in de rijkste buurten. Afwijkingen van dit grondpatroon waren er wel degelijk, zoals het middelmatig rijke Sloten met een uitzonderlijk hoog vruchtbaarheidscijfer, het relatief rijke maar middelmatig vruchtbare Tuindorp Watergraafsmeer en de buurt Amstellanen, de huidige Rivierenbuurt. In *grafiek 1* is het aantal geboorten per duizend gehuwde vrouwen van 15-49 jaar uitgezet tegen het percentage personen dat voor meer dan 3 duizend gulden was aangeslagen.

Welstand alleen kon de variatie in vruchtbaarheidscijfers niet volledig verklaren. Gesuggereerd werd daarom dat godsdienst, dat wil zeggen hoge of lage aandelen katholieken en gereformeerden in de buurt, de welstand als verklaring in de weg stond. Een demografische verklaring voor de diversiteit in de vruchtbaarheid was verder dat het aantal 20-29-jarige gehuwde vrouwen, die het niveau van de vruchtbaarheid bovenal bepalen, in de buurten sterk uiteenliep.

1. Vruchtbaarheid en welstand in 30 Amsterdamse buurten, 1929/1932



Schrijnend was dat de vruchtbaarheid het hoogst was in de buurten waar de woonsituatie het meest klemde. Dat gold bijvoorbeeld voor de Jordaan, dat de op twee na hoogste vruchtbaarheid kende en het grootste aandeel woningen met onvoldoende slaapkamers (25 procent; *grafiek 2*). Ook in de Oostelijke eilanden (Kattenburg), Sloten en Osdorp kwam deze combinatie van een hoge vruchtbaarheid en een slaapruijntetekort voor (Bureau van Statistiek, 1936).

Welstand en godsdienst speelden beide een rol bij de verklaring van de patronen van de vruchtbaarheidsdaling in de jaren twintig. De onderzoekers constateerden dat de daling van de vruchtbaarheid het sterkst was in de meest welvarende buurten, gevolgd door de daling in de minst welvarende buurten. Onder de middengroepen was de vruchtbaarheidsdaling het geringst.

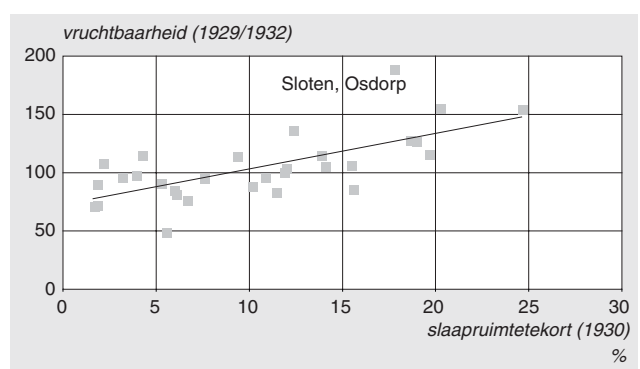
Welstand en godsdienst spelen vandaag de dag een ondergeschikte rol bij de verklaring van geografische verschillen in vruchtbaarheid. Binnen gemeenten zijn de huidige patronen bovenal te verklaren uit verschillen in huishoudenssamenstelling, in het bijzonder het percentage alleenstaanden, en de verdeling van de bevolking naar etniciteit. Alleenstaanden kennen uiteraard een geringe vruchtbaarheid, terwijl sommige niet-westerse herkomstgroepen een bovengemiddelde vruchtbaarheid laten zien. Ook deze laatste verklaring van geografische verschillen verliest overigens snel aan betekenis. De groepen met de hoogste kindertallen, de Marokkaanse en Turkse vrouwen, zijn wat betreft hun vruchtbaarheid in vrij korte tijd op autochtone vrouwen gaan lijken (Garssen en Nicolaas, 2006).

Literatuur

Bureau van Statistiek, 1936, De bevolking van Amsterdam. Statistische studie over huwelijk, echtscheiding, geboorte, sterfte, vestiging en vertrek. Statistische mededelingen van het Bureau van Statistiek der gemeente Amsterdam, no. 103.

Garssen, J. en H. Nicolaas, 2006, Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen. *Bevolkingstrends* 54(1), blz. 15-31.

2. Vruchtbaarheid en slaapruijntetekort in 30 Amsterdamse buurten, 1929/1932



Wijken en buurten

Veel grijze buurten in Den Haag

Nederland telde op 1 januari 2007 bijna 2,5 miljoen 65-plussers, een kleine 15 procent van de totale bevolking. Deze groep ouderen is sterk vertegenwoordigd in de grote steden en hun randgemeenten. De gemeenten Laren, Bennebroek, Haren, Bloemendaal en Wassenaar behoren tot de toptien van gemeenten met de meeste 65-plussers. Van de gemeenten met meer dan 100 duizend inwoners heeft Maastricht de meeste ouderen (17 procent) en Almere de minste (7 procent).

Ook binnen de gemeenten zijn 65-plussers niet gelijkmatig verspreid. Van de vier grote steden heeft Den Haag de meeste buurten met een oververtegenwoordiging van 65-plussers. In twee op de vijf Haagse buurten wonen 15 pro-

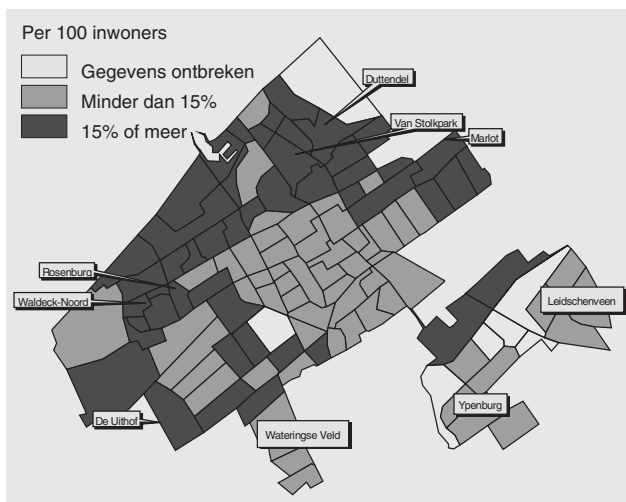
cent of meer ouderen. In dit opzicht is Den Haag de meest vergrijzde stad van Nederland.

In drie buurten in het zuidwesten van Den Haag (De Uithof, Rosenberg en Waldeck-Noord) is meer dan de helft van de bevolking 65 jaar of ouder. Dit grote aandeel ouderen wordt mede verklaard door de aanwezigheid van gezondheidsinstellingen.

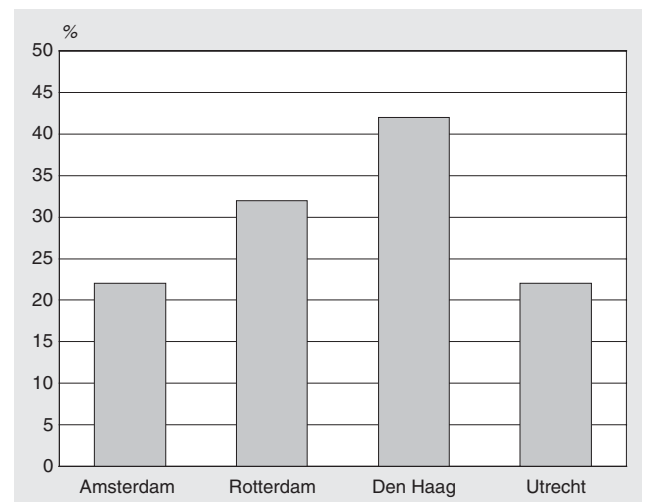
De huizen in de meeste Haagse buurten met veel ouderen hebben een relatief hoge WOZ-waarde. Vooral in de duurdere buurten in het noordoosten van Den Haag (Duttendel, Marlot en Van Stolkpark) zijn ouderen sterk vertegenwoordigd.

De Vinex-locaties (Wateringse Veld, Ypenburg en Leidschenveen) hebben het laagste aandeel 65-plussers. In deze buurten wonen veel jonge gezinnen.

Aandeel 65-plussers woonachtig in Den Haag per buurt, 2007



Aandeel buurten met 15 procent of meer 65-plussers, 2007



Demografie in het nieuws

Een lesje migratiegeschiedenis

Tegenwoordig emigreren we niet meer vanwege godsdienst of economische rampspoed. Vroeger waren dat juist de voornaamste redenen. Het begon met de Mennonieten, die medio zestiende eeuw naar het huidige Polen vluchtten. Als doopsgezinden waren ze in de toen katholieke Nederlanden hun leven niet zeker. In de zeventiende eeuw vestigen de Oost-Indische en West-Indische Compagnie handelsnederzettingen in het latere Nederlands-Indië, in het noorden van Brazilië en aan de oostkust van de huidige Verenigde Staten. Enkele duizenden Nederlanders in dienst van de VOC vestigen zich geleidelijk in en rond Kaapstad, waar ze zich tot succesvolle wijnboeren ontwikkelden. In de negentiende eeuw kwam de migratie goed op gang. Miljoenen Europeanen vertrokken uit het hongerende Europa, vooral naar Noord-Amerika. Tussen 1840 en 1920 vestigen zich daar 250 duizend Nederlanders op de toen nog lege landbouwgronden. De grootste emigratiegolven deden zich voor in de jaren vijftig van de vorige eeuw, met gemiddeld 33 duizend emigranten per jaar. Het waren vaak jonge gezinnen die zich zorgen maakten over overbevolking en werkloosheid, en hun heil zochten in Canada, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika, de Verenigde Staten en Australië. Uiteindelijk emigreerden er in deze periode een half miljoen landgenoten. Pas in 2003 waren er voor het eerst weer meer emigranten dan immigranten. Voor 2008 worden weer meer immigranten verwacht door de toestroom uit nieuwe EU-lidstaten, zoals Polen.

Bron: Trouw, 13 september 2008

Honderden doden door opwarming

De komende decennia overlijden in Nederland jaarlijks enkele honderden mensen extra doordat het warmer wordt. Ook worden naar verwachting meer mensen ziek doordat ze bijvoorbeeld huidkanker krijgen of de ziekte van Lyme oplopen. Dit zijn de belangrijkste conclusies van een gezamenlijk onderzoek door enkele ziekenhuizen en wetenschappelijke instellingen. Vooral ouderen zullen het slachtoffer worden van hittegolven en vervroegd overlijden, meldt het rapport. Al bij temperaturen boven de 20 graden treedt extra sterfte op. Volgens Johan Mackenbach, hoogleraar maatschappelijke gezondheidszorg aan het Erasmus Medisch Centrum in Rotterdam, sterven er bij een hittegolf dagelijks veertig mensen extra in Nederland. De wetenschappers stellen dat in elk geval tot 2030 de extra zonneschijn leidt tot een toename van huidkanker en grijze staar. Grote boosdoener is de aantasting van de ozonlaag.

Bron: Algemeen Dagblad, 17 september 2008

Steden in het verleden

In wat nu Nederland heet, waren vóór 1300 nauwelijks steden te vinden. Slechts negen steden telden meer dan 2500 inwoners. Utrecht, de bisschopsstad, had ongeveer 5500 inwoners. De andere acht steden waren Deventer, Kampen, Groningen, Den Bosch, Nijmegen, Maastricht, Dordrecht (de enige stad in het graafschap Holland van enige internationale betekenis) en Leiden. Den Bosch, Nijmegen en Maastricht waren handels- en industriesteden; Leiden bloeide door lakennijverheid. Amsterdam telde toen nog maar duizend inwoners. In de dertiende eeuw was Parijs met 80 duizend inwoners de grootste stad van christelijk Europa. Dichterbij waren de volgende steden te vinden: Gent (60 duizend inwoners), Brugge (50 duizend), Leuven (45 duizend), Keulen (40 duizend) en Brussel (30 duizend).

Bron: Algemeen Dagblad, 18 oktober 2008

Dorpen strijden om inwoners

Toen enkele jaren terug de eerste rapporten verschenen over bevolkingskrimp, vooral in Zuid-Limburg, schrok menig lokaal bestuurder. Is het zo dramatisch wat Nederland te wachten staat? Dat valt mee, zeggen demografen. Voor Nederland als geheel komt de bevolkingsgroei pas na 2035 tot stilstand. De piek is dan bereikt met iets meer dan 17 miljoen inwoners. Daarna zal in het inwonertal in vijftien jaar tijd dalen naar 16,8 miljoen. Toch zal tussen nu en 2025 meer dan de helft van de gemeenten hun inwonertal zien teruglopen, waarbij overigens geen sprake zal zijn van massale leegstaand. In verreweg de meeste gemeenten zal het aantal huishoudens namelijk nog toenemen. Volgens het CBS komen er in heel Nederland nog 800 duizend huishoudens bij. Wel is nu al sprake van bevolkingsafname in gemeenten in Zuid-Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en delen van Groningen en Friesland.

Bron: Volkskrant, 29 oktober 2008

Partnerkeuze van de tweede generatie

Steeds meer Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie vinden hun partner in Nederland. De tweede generatie heeft weliswaar nog vooral een partner uit de eigen groep, maar tegelijkertijd lijkt de invloed van de familie op de partnerkeuze beperkter dan vaak wordt gedacht. Evenals bij autochtone jongeren leren Turkse en Marokkaanse jongeren hun toekomstige partner kennen via de vriendengroep, maar bijvoorbeeld ook op school. Als eenmaal wordt samengewoond met een partner, blijken Turkse en Marokkaanse jongeren evenals autochtonen veel taken in het huishouden te delen.

Bron: Demos, jaargang 24, september/oktober 2008

Mededelingen

Gezondheid en zorg in cijfers 2008

In Gezondheid en zorg in cijfers 2008 doet het CBS verslag van ontwikkelingen op het terrein van de statistieken over gezondheid en zorg. In deze editie komen de volgende onderwerpen aan bod: relatie tussen opleiding en (gezonde) levensverwachting; trends in ziekenhuiszorg in de afgelopen 25 jaar; volumegroei in de gehandicaptensector; gezondheid van Nederlandse kinderen; ligduur en overleving na een heupfractuur; werkgelegenheid in de zorgsector; en gebruik van AWBZ-zorg door 80-plussers. ISBN 90 357 1243 0; verkoopprijs €17,35.

Demografische kerncijfers per gemeente 2008

Op 11 november is Demografische kerncijfers per gemeente 2008 verschenen. Deze CBS-uitgave bevat vier overzichten met hoofdzakelijk demografische cijfers per gemeente en provincie op 1 januari 2008: grenswijzigingen; de bevolking naar leeftijd en herkomstgroep; huishoudens en woningen; en de bevolkingsdynamiek in 2007. Informatie: www.cbs.nl. ISBN 90 357 2087 9.

De Nederlandse samenleving 2008

Sociale en economische ontwikkelingen op wereldschaal en Europees niveau hebben hun uitwerking op onder meer de samenstelling van de bevolking, de werkgelegenheid, de rol van het onderwijs en de aard van de uitkeringen. Toch is de eigen leefomgeving, de wijk of buurt waarin we wonen, veelal het perspectief van waaruit we die samenleving in al zijn aspecten ervaren. In De Nederlandse samenleving 2008 – een CBS-publicatie die op 18 november is verschenen - staat het perspectief van de burger centraal. Op vele maatschappelijke terreinen beschrijft het boek de actuele trends en biedt het een samenhangend beeld van onze samenleving op dit moment. ISBN 90 357 0544 9; verkoopprijs € 32,50.

Jeugdmonitor 2008

In december is het jaarrapport 2008 van de Landelijke jeugdmonitor verschenen. Dit boek geeft een beschrijving van de Nederlandse jongeren tot 25 jaar op de terreinen bevolking, gezondheid, onderwijs, arbeidsmarkt en justitie. De inhoud van het rapport is gebaseerd op cijfers die op de website www.landelijkejeugdmonitor.nl staan. In het boek zijn tekstbijdragen opgenomen van het CBS, het Sociaal en

Cultureel Planbureau, STIVORO en het ministerie van Justitie. Dit jaarrapport is een gezamenlijke publicatie van het programmaministerie voor Jeugd en Gezin en het CBS. Naast deze organisaties zijn ook de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Justitie betrokken bij de Landelijke jeugdmonitor. Informatie: www.landelijkejeugdmonitor.nl.

Dubbele nationaliteit en integratie

Op 27 oktober heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau Dubbele nationaliteit en integratie uitgebracht. Deze publicatie geeft meer inzicht in de vraag welke samenhang er is tussen allochtonen met een dubbele nationaliteit en een brede waaier van integratie-indicatoren. Er is een vergelijking gemaakt tussen allochtonen die uitsluitend een Nederlands paspoort hebben en allochtonen met uitsluitend een paspoort van het land van herkomst. Het onderzoek is uitgevoerd op verzoek van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken. Informatie: www.scp.nl. ISBN 90 377 0398 6; verkoopprijs € 8,50.

Nota Gezinsbeleid 2008

Op 31 oktober heeft het kabinet de gezinsnota 2008, De kracht van het gezin, gepubliceerd. Hierin wordt het beleid geschetst voor de komende jaren. De kern van het gezinsbeleid is dat de eigen kracht van gezinnen sterker wordt en dat gezinnen waar het minder goed gaat extra aandacht en hulp krijgen. Informatie: www.jeugdengezin.nl.

Vernieuwde Ruimtemonitor en Ruimte in cijfers 2008

Op 28 oktober heeft het Planbureau voor de Leefomgeving de online Ruimtemonitor vernieuwd. Deze geeft een beeld van de ruimtelijke dynamiek in Nederland en zijn internationale omgeving. Daarnaast is deze informatie te vinden in Ruimte in cijfers 2008. In dit boekje geeft het planbureau aan de hand van acht thema's (ruimte, bevolking, wonen, werken, landbouw, natuur, vrije tijd en mobiliteit) inzicht in de ruimtelijke neerslag van belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen, geïllustreerd met een groot aantal kaarten, grafieken en tabellen. Informatie: www.pbl.nl. ISBN 90 786 4512 2.

Sterke daling geboortecijfer niet-westers allochtone tieners

Joop Garssen

In vijf jaar tijd is het aantal geboorten onder meisjes jonger dan 20 jaar met ruim een kwart gedaald. In 2007 werden in deze jongste leeftijdsgroep 2,5 duizend kinderen geboren, tegen 3,5 duizend in 2002. De daling heeft grotendeels plaatsgevonden onder niet-westers allochtone tieners. Vooral de geboortecijfers van Turkse en Marokkaanse meisjes bewegen zich sterk in de richting van die van autochtone meisjes. Omdat ook het abortuscijfer daalde, is sprake van veel minder zwangerschappen onder tienermeisjes. Ondanks deze gunstige trends blijft preventie van groot belang, met Surinaamse en Antilliaanse meisjes als grootste aandachtsgroepen.

1. Inleiding

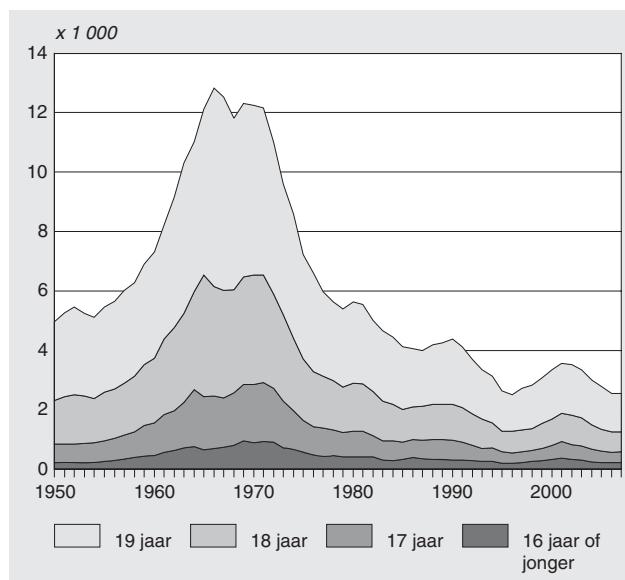
In 2007 werden in Nederland 2543 kinderen geboren onder meisjes die op het moment van geboorte jonger waren dan 20 jaar. De daling van het aantal nieuwe tienermoeders sinds 2002 zet daarmee door, al was deze in 2007 veel geringer dan in voorgaande jaren. Toch gaat achter de bescheiden daling een beduidend sterkere positieve ontwikkeling schuil. Kort nadat de hernieuwde daling van het aantal geboorten onder tieners, in 2002, was begonnen, werd geen aanhoudende sterke daling van het aantal tienermoeders verwacht (Garssen, 2004). Ook als het aantal geboorten per duizend meisjes verder zou dalen, zouden twee ontwikkelingen een afname van het jaarlijks aantal nieuwe tienermoeders in de weg staan: tot het eind van dit decennium neemt het aantal tienermeisjes licht toe, en groeien binnen deze leeftijdsgroep vooral die groepen waarin de kans om tienermoeder te worden het grootst is. Het in 2007 nog amper dalende aantal tienermoeders verhult daardoor het feit dat de kans op tienermoederschap wel degelijk daalt.

Momenteel hebben nog maar 14 op de duizend pasgeborenen een moeder die jonger is dan 20 jaar. Deze tienermoeders hebben nog steeds een lage sociaaleconomische status, en de geboorte van hun kind heeft daarop meestal een ongunstig effect (Spivak en Weitzman, 1987). Tienerzwangerschappen kennen in medisch opzicht bovendien een minder goede prognose, met een verhoogde kans op vroeggeboorte en perinatale sterfte (Van Enk et al., 2000). Dat het aantal zeer jonge moeders afneemt, wordt dan ook algemeen als een gewenste ontwikkeling beschouwd. Aan deze ontwikkeling hebben zowel preventieprogramma's als culturele assimilatie bijgedragen. Wat het laatste betreft heeft vooral de stijgende huwelijksleeftijd van met name Turkse en Marokkaanse vrouwen een groot effect gehad. De tweede generaties van deze herkomstgroepen lijken wat betreft hun vruchtbaarheidsgedrag

inmiddels sterker op autochtone vrouwen dan op hun moeders (Garssen en Nicolaas, 2008).

Programma's gericht op de preventie van tienerzwangerschappen kunnen sneller effect hebben dan bijvoorbeeld programma's met betrekking tot het terugdringen van longkanker. Het stopzetten van dergelijke programma's kan anderzijds ook sneller een negatief effect sorteren. Dit is niet alleen zo omdat een zwangerschap eenvoudiger te voorkomen is dan longkanker, maar ook omdat het langetermijneffect van preventie geringer is en de doelgroep van jaar op jaar verandert. De golfbeweging in het aantal tienergeboorten die zichtbaar is in *grafiek 1* hangt hier in ieder geval voor een deel mee samen. De opgaande lijn in de tweede helft van de jaren negentig houdt verband met een afnemende aandacht voor preventie van tienerzwangerschappen. Zo werd het periodieke landelijke onderzoek 'Jeugd en Seks' na 1995 niet meer uitgevoerd, omdat financiers geen reden zagen om te investeren in onderzoek naar een doelgroep die het zo geweldig goed deed (Rademakers, 2002). Vanaf 1996 nam het aantal tienergeboorten van jaar op jaar weer toe, en steeg ook het abortuscijfer onder jonge vrouwen relatief sterk.

1. Aantal levendgeborenen uit tienermoeders naar leeftijd van de moeder



De rol van Nederland als gidsland wat betreft de lage geboorte- en abortuscijfers van tienermeisjes bleef niettemin behouden, al maakten aan het begin van het nieuwe millennium ook enkele andere landen aanspraak op deze rol: Zweden, Denemarken en Italië hadden inmiddels (iets) lagere geboortecijfers. In de beide Scandinavische landen was het aandeel van de allerjongsten (meisjes tot en met 17 jaar) in het totaal van de tienergeboorten bovendien kleiner dan in ons land, al was het abortuscijfer er wel hoger.

Aan het begin van het nieuwe millennium werd door sommige onderzoekers gewezen op ongunstige ontwikkelingen, onder zowel allochtone als autochtone jongeren (o.a. Van Enk et al., 2000; Vogels et al., 2002). Mede omdat grootschalige preventiecampagnes leken uit te blijven, schreven de laatstgenoemden dat een nieuwe daling van het aantal tienergeboorten niet te verwachten was. De afname die het CBS kort daarop bekend maakte, en wellicht nog meer het feit dat deze in de volgende jaren sterk doorzette, was dan ook verrassend. Vooral de wijze waarop de afname tot stand kwam, was opmerkelijk: anders dan bij autochtone tienermeisjes was onder allochtone meisjes sprake van een sterke absolute en relatieve afname. De daling van het aantal tienergeboorten is dan ook vrijwel volledig tot stand gebracht door de niet-westers allochtone tieners. Deze daling deed zich voor in alle grote herkomstgroepen en, met een enkele uitzondering, onder zowel de eerste als de tweede generatie. Het gunstigst was bovendien de ontwikkeling in de meest kwetsbare leeftijdscategorie, de meisjes van 17 jaar en jonger.

In een eerdere beschrijving van de trends in tienergeboorten en –zwangerschappen (Garssen, 2004) zijn de ontwikkelingen beschreven tot en met 2002, het jaar waarin zich voor het eerst sinds jaren een lichte afname van het aantal nieuwe tienermoeders voordeed. Destijds werd een langdurige neerwaartse trend voor onwaarschijnlijk gehouden, omdat de geboortecijfers dan wel zeer sterk en snel zouden moeten dalen. Dit onwaarschijnlijke scenario is echter werkelijkheid geworden. In dit artikel wordt daarom ingegaan op de belangrijkste factoren die hebben bijgedragen aan deze positieve ontwikkeling.

Twee definities van 'leeftijd'

Bij de berekening van demografische maten, zoals vruchtbaarheid, wordt doorgaans uitgegaan van de leeftijd die iemand heeft op 31 december van een bepaald jaar. De leeftijd van de moeder bij de geboorte van een kind wordt in dat geval bepaald als het verschil tussen het geboortjaar van het kind en het geboortjaar van de moeder. Deze leeftijdsdefinitie vereenvoudigt de vergelijking van aantallen naar geboortjaar en leeftijdsjaar, maar onderschat het aantal geboorten onder tienermeisjes. Een aantal meisjes dat ten tijde van de geboorte 19 jaar oud was, zal op 31 december immers 20 jaar zijn en daarom buiten beschouwing blijven.

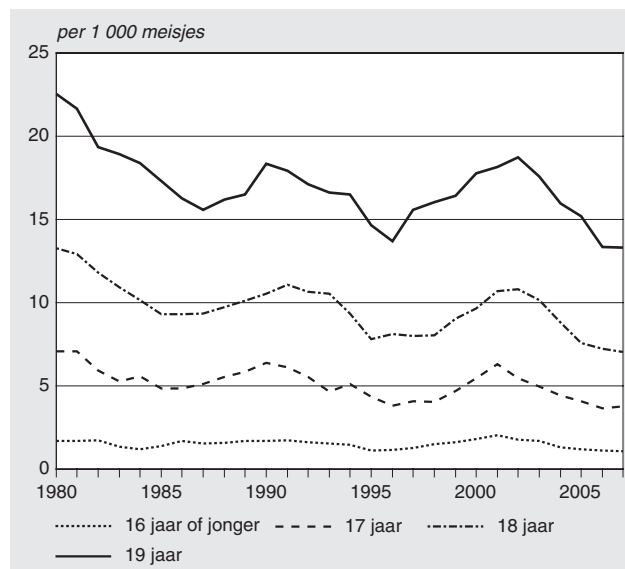
Omdat het aantal geboorten onder meisjes van 15-19 jaar zeer scheef is verdeeld, en daarmee de mogelijke vertekening relatief groot is, wordt in dit artikel uitgegaan van de leeftijd die de moeder heeft ten tijde van de geboorte van haar kind. Deze definitie wijkt af van de leeftijd zoals gedefinieerd in sommige publicaties en opgenomen in de meeste CBS-Statline-publicaties. Wordt uitgegaan van de leeftijd van de moeder op 31 december, dan worden in 2007 1858 tienergeboorten geteld. Volgens de hier gebezigde definitie – op Statline aangeduid als 'afwijkende' leeftijdsdefinitie - ligt dit aantal ruim een derde hoger, op 2543 tienergeboorten.

2. Geboortecijfer daalt sneller dan aantal geboorten

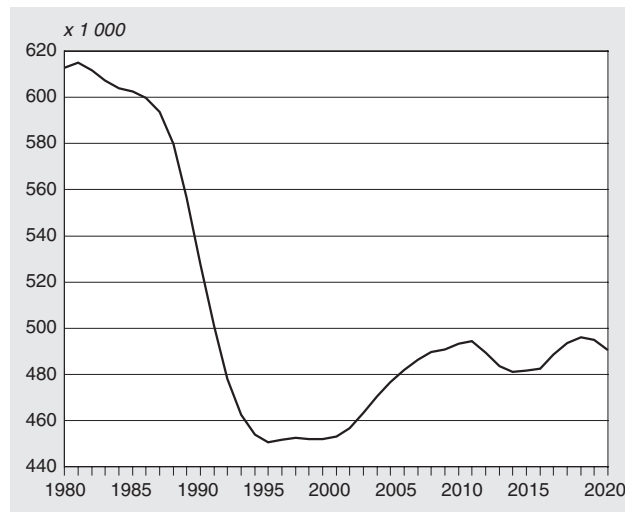
Het meest opvallend aan de ontwikkeling van het aantal tienergeboorten sinds 1950 (*grafiek 1*) is de snelle toename in de periode rond 1960 en de minstens zo snelle afname in de eerste helft van de jaren zeventig. Het grootste jaarlijkse aantal werd geregistreerd in 1966, toen 12,8 duizend kinderen van tienermoeders werden geboren. Dertig jaar later werd met 2,5 duizend het kleinste aantal gemeten. Na een daaropvolgende toename is het aantal tienergeboorten in 2007 weer dicht in de buurt van dit laagterecord gekomen.

De golfbeweging die zich in de afgelopen decennia in het aantal tienergeboorten voordeed, is ook zichtbaar in de geboortecijfers van meisjes van 15-19 jaar (*grafiek 2*). De afname van de geboortecijfers tussen 1980 en 2007 is echter wel duidelijk minder sterk geweest dan de afname van het aantal geboorten. Dit is te wijten aan veranderingen in de omvang van de 'risicobevolking', het aantal meisjes van 15 tot 20 jaar (*grafiek 3*). Met een vertraging van 15 jaar is hierin het effect van een afnemend aantal geboorten in de eerste helft van de jaren zeventig zichtbaar. Destijds daalde

2. Aandeel levendgeborenen uit tienermoeders per 1000 meisjes naar leeftijd



3. Aantal meisjes van 15-19 jaar



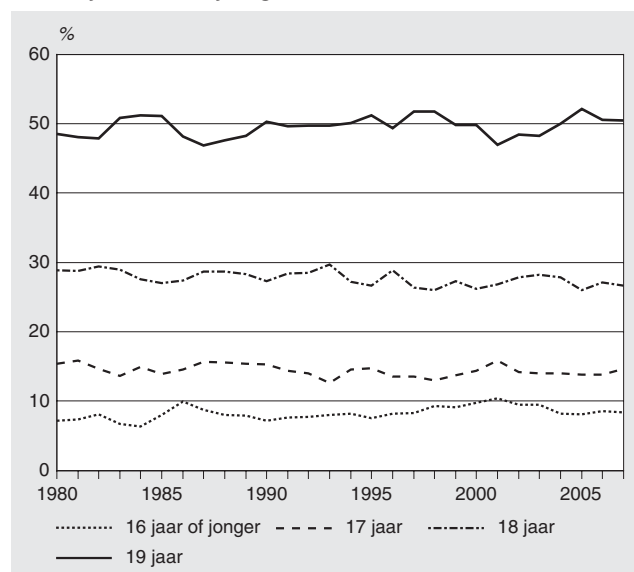
het aantal geboorten (onder vrouwen van alle leeftijden) zeer sterk, van een kwart miljoen naar ongeveer 175 duizend per jaar. Daarmee startte een 'ontgroening' van de bevolking. De laatste fase van deze ontgroening, die tot uitdrukking kwam in een afname van het aantal 15-19-jarigen, trad op tussen medio jaren tachtig en begin jaren negentig. Deze afname verklaart waarom de daling van het aantal tienergeboorten in deze periode veel sterker is geweest dan de daling van het geboortecijfer van tienermeisjes. In feite werd al een kwart eeuw geleden onder 15-19-jarigen een laag geboortecijfer bereikt, dat sindsdien maar relatief lichte fluctuaties heeft gekend.

Uit *grafiek 3* blijkt dat de toename van het aantal tienermoeders tussen 1996 en 2001 niet kan worden toegeschreven aan veranderingen in de omvang van de risicobevolking. Evenmin is de afname sinds 2001 het gevolg geweest van een slinkend aantal meisjes van 15-19 jaar. Dit aantal nam met 7 procent toe, terwijl het aantal tienergeboorten met 29 procent afnam. De meest recente daling van de geboortecijfers (*grafiek 2*) is dan ook nog sterker geweest dan de daling van het totaal aantal tienergeboorten volgens *grafiek 1*. In relatief opzicht was deze daling het sterkst onder de allerejongsten. In vijf jaar tijd daalde het geboortecijfer van 15- en 16-jarigen met 39 procent, terwijl de daling onder 19-jarigen 29 procent bedroeg.

De relatieve afname van het aantal tienergeboorten is in de afgelopen jaren veel sterker geweest dan die van het totaal aantal geboorten in Nederland (van 202 duizend in 2002 naar 181 duizend in 2007). Laatstgenoemde afname is geen gevolg van een lager totaal vruchtbaarheidscijfer – dat bleef vrijwel constant op ruim 1,7 – maar van een veranderende leeftijdsamenstelling van de vrouwelijke bevolking. Het aantal vrouwen van 28-32 jaar, de leeftijdsgroep waarin relatief veel vrouwen voor het eerst moeder worden, daalde in vijf jaar tijd met 20 procent.

Ongeveer de helft van alle tienermoeders is bij de geboorte 19 jaar oud, een aandeel dat in de afgelopen halve eeuw nauwelijks is veranderd (*grafiek 4*). Nog eens ruim een kwart

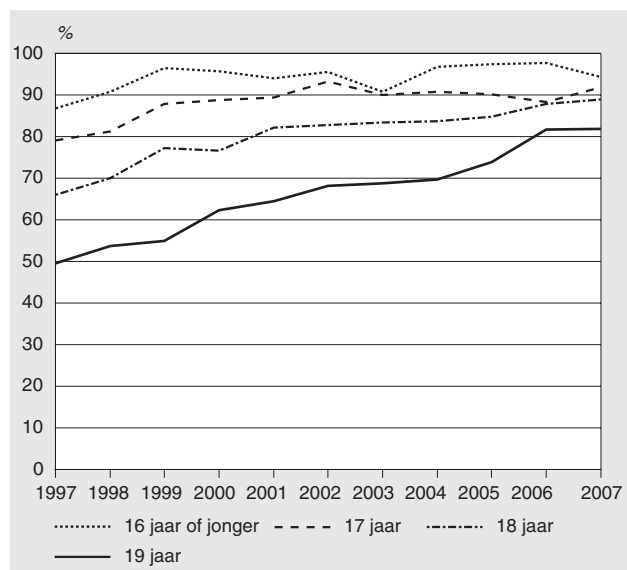
4. Verdeling aantal levendgeborenen uit tienermoeders naar leeftijd moeder bij de geboorte



is 18 jaar. Ook het aandeel van de allerejongste tienermoeders (van 16 jaar of jonger) is met 8 procent al lange tijd vrij constant. Sinds 2002 is het aantal geboorten onder deze zeer jonge meisjes niettemin sterker dan gemiddeld gedaald, van 371 naar 214.

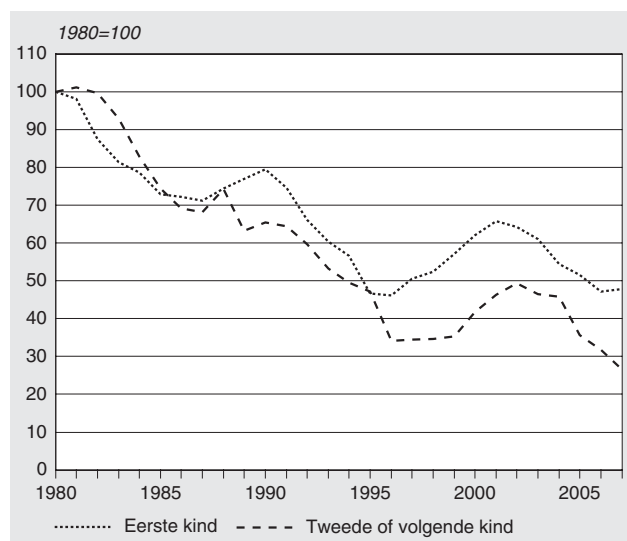
De daling van het aantal tienermoeders ging in de afgelopen decennia vergezeld van een afname van het aandeel echtelijke geboorten in deze leeftijdsgroep, deels omdat op een zwangerschap veel minder vaak dan voorheen een 'gedwongen huwelijk' volgt. Een halve eeuw geleden was maar één op de acht tienermoeders bij de geboorte van het kind ongehuwd; inmiddels geldt dit voor bijna zeven op de acht. De afgelopen tien jaar veranderde dit aandeel ongehuwden onder moeders jonger dan 18 jaar nauwelijks, maar steeg het nog wel onder 18- en 19-jarigen (*grafiek 5*).

5. Aandeel ongehuwde tienermoeders bij de geboorte per leeftijd

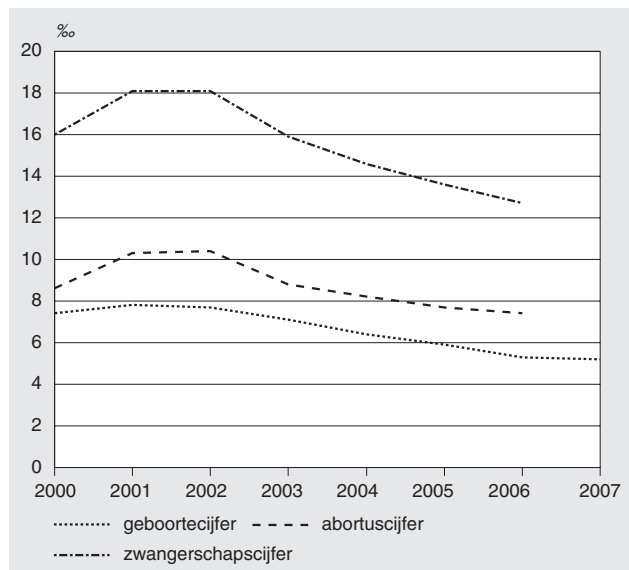


Uit een analyse van de ontwikkelingen in de Verenigde Staten in de periode 1980-1995 (Manlove et al., 2000) is naar voren gekomen dat de daling van het aantal meisjes dat nog als

6. Ontwikkeling aantal levendgeborenen uit tienermoeders naar rangorde van het kind



7. Geboortecijfer, abortuscijfer en zwangerschapscijfer van tienermeisjes



tiener een tweede of zelfs derde kind krijgt, veel sterker is geweest dan de daling van het aantal tieners dat voor het eerst moeder wordt. In dezelfde periode was een dergelijk patroon in Nederland nauwelijks zichtbaar (grafiek 6). Sindsdien is de afname van tweede en volgende geboorten naar verhouding wel iets sterker geweest dan die van eerste geboorten. In 2007 betref 7 procent van de tienergeboorten een tweede of volgende kind, tegen 12 procent in 1995.

De ontwikkelingen rond het abortuscijfer in Nederland vertonen een gelijkenis met die van het aantal tienergeboorten (grafiek 7). Tot en met 1996 was dit abortuscijfer het laagste ter wereld. Vervolgens nam het toe, tot 2002, waarna opnieuw een daling inzette. Voor Nederland rapporteren Van Lee en Wijsen (2007) een abortuscijfer onder tieners

van 7,4 promille in 2006. De abortusratio van tienermeisjes stijgt de laatste jaren: als meisjes zwanger worden, kiezen ze er dus steeds vaker voor om de zwangerschap te laten afbreken. Twee derde van alle zwangere tieners liet in 2006 de zwangerschap afbreken.

3. Veel minder niet-westerse tienermoeders

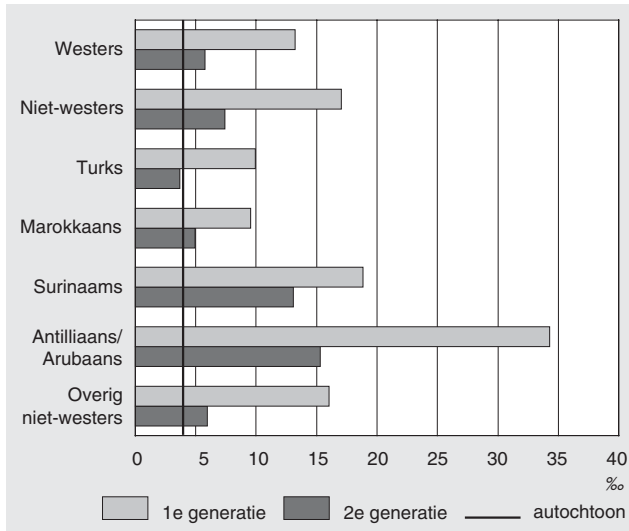
Sinds 2001 is het aantal tienergeboorten met 29 procent afgenomen. Uit staat 1 blijkt dat de verschillen tussen de bevolkingsgroepen naar herkomst in dit opzicht zeer groot zijn. Bij autochtone meisjes is het aantal tienergeboorten niet veranderd en bij westers allochtone meisjes trad slechts een geringe afname op. Opvallend sterk was daarentegen de afname bij niet-westers allochtone meisjes, van 1736 in 2001 naar 779 in 2007. Daarmee kwam vrijwel de gehele afname van het aantal tienergeboorten voor rekening van niet-westers allochtone meisjes.

Ondanks deze ontwikkelingen onder autochtone en allochtone tieners is de kans van allochtone meisjes om een kind te krijgen nog steeds veel groter dan die van autochtone meisjes. In 1996 was deze kans acht keer groter, in 2002 ruim vijf keer en in 2007 nog drie keer. Binnen de niet-westers allochtone herkomstgroep bestaat nog steeds een duidelijk verschil in vruchtbaarheid tussen de eerste en tweede generatie. In 2007 werden per duizend eerste generatie niet-westers allochtone 15-19-jarigen 17,0 kinderen geboren, tegen 7,4 kinderen bij de tweede generatie (grafiek 8). Nog maar vijf jaar eerder waren deze cijfers veel hoger (respectievelijk 40,4 en 10,1). Vooral de zeer sterke daling in de eerste generatie is opmerkelijk, omdat de geboortecijfers van deze generatie op hogere leeftijden wel relatief hoog zijn gebleven. Anders dan onder tieners is de afname van de vruchtbaarheid onder twintigers en dertigers grotendeels toe te schrijven aan de tweede generatie.

Levendgeborenen uit meisjes van 15-19 jaar naar herkomstgroep

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
<i>absoluut</i>												
Totaal	2511	2733	2832	3065	3360	3569	3516	3311	3004	2795	2549	2543
Autochtoon	1058	1148	1154	1289	1466	1484	1579	1527	1453	1484	1470	1492
Westers allochtoon	261	243	270	288	331	349	321	290	240	252	219	272
Niet-westers allochtoon	1192	1342	1408	1488	1563	1736	1616	1494	1311	1059	860	779
<i>w.v.</i>												
Turkije, 1e generatie	348	369	310	279	241	223	172	160	150	116	45	26
Turkije, 2e generatie	77	94	120	108	103	94	95	84	63	56	47	50
Marokko, 1e generatie	214	230	220	189	212	155	148	135	120	72	33	26
Marokko, 2e generatie	35	43	45	47	66	80	62	54	59	61	47	59
Suriname, 1e generatie	105	103	81	82	80	103	104	80	64	63	56	52
Suriname, 2e generatie	97	98	132	175	176	205	176	156	168	132	168	154
Antillen/Aruba, 1e generatie	78	76	96	120	160	173	148	164	143	123	100	93
Antillen/Aruba, 2e generatie	19	23	35	36	39	43	36	44	37	44	55	53
Overig, 1e generatie	192	265	337	412	446	614	631	566	466	323	247	206
Overig, 2e generatie	27	41	32	40	40	46	44	51	41	69	62	60
<i>per 1000 meisjes</i>												
Totaal	5,6	6,0	6,3	6,8	7,4	7,8	7,7	7,1	6,4	5,9	5,3	5,2
Autochtoon	2,9	3,2	3,2	3,6	4,1	4,2	4,4	4,2	4,0	4,0	3,9	3,9
Westers allochtoon	7,9	7,3	8,1	8,7	10,0	10,4	9,6	8,7	7,2	7,5	6,5	8,0
Niet-westers allochtoon	23,1	24,4	24,3	24,3	24,2	23,5	24,8	22,2	20,1	17,6	14,3	11,6
<i>w.v.</i>												
Turkije, 1e generatie	73,7	84,3	77,4	73,9	64,8	54,8	42,5	39,0	36,3	29,7	13,8	10,0
Turkije, 2e generatie	10,1	11,1	13,2	11,2	10,5	9,6	9,7	8,4	5,9	4,9	3,8	3,7
Marokko, 1e generatie	31,9	37,0	38,5	35,6	42,8	29,9	29,8	28,5	26,8	18,1	10,1	9,6
Marokko, 2e generatie	6,6	7,0	6,4	6,1	7,8	9,5	6,9	5,7	5,9	5,7	4,2	4,9
Suriname, 1e generatie	24,4	26,5	22,9	24,6	24,3	30,0	29,3	22,4	18,5	19,3	18,5	18,8
Suriname, 2e generatie	13,2	12,0	14,6	17,8	17,0	19,8	16,4	14,1	14,9	11,5	14,4	13,1
Antillen/Aruba, 1e generatie	38,0	35,9	41,9	46,2	54,3	51,9	40,9	44,7	40,5	37,8	34,2	34,3
Antillen/Aruba, 2e generatie	10,1	11,2	16,0	15,5	15,9	17,3	13,9	16,3	13,2	14,9	17,2	15,3
Overig, 1e generatie	26,7	32,3	36,1	39,4	37,9	48,6	43,8	36,1	29,8	21,9	18,0	16,0
Overig, 2e generatie	5,9	7,8	5,5	6,4	5,9	6,8	6,1	6,7	5,0	7,9	6,6	6,0

8. Aandeel levendgeborenen uit tienermoeders per 1000 meisjes van 15-19 jaar naar herkomstgroep, 2007



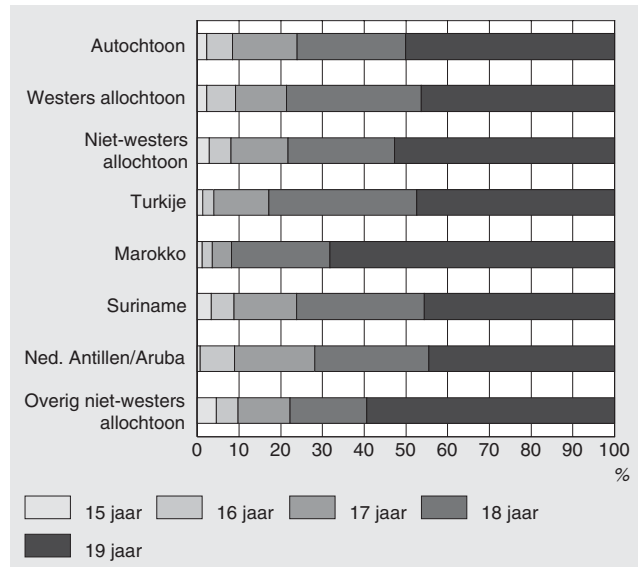
De afname van de vruchtbaarheid in de eerste generatie hangt (deels) samen met de aangescherpte regels met betrekking tot huwelijksmigratie. Dit is het duidelijkst zichtbaar bij Turken, Marokkanen en andere niet-westerse allochtonen dan Surinamers en Antillianen. De strengere regels zijn op 1 november 2004 van kracht geworden, en bemoeilijken door een relatief hoge inkomenseis en een minimumleeftijd van 21 jaar bij immigratie huwelijken met een man of vrouw uit het herkomstland (van de ouders). De forse daling onder Turkse meisjes hangt ook sterk samen met het feit dat een grote meerderheid van de Turkse tienermoeders bij de geboorte 19 jaar is, waardoor de geleidelijke verhoging van de leeftijd bij de geboorte in deze groep een sterk effect heeft gehad op de geboortecijfers in de jongste leeftijdscategorie.

Bij Antillianen (voor wie de genoemde eisen niet gelden) en bij Surinamers is in de eerste generatie wel een relatief bescheiden daling van de vruchtbaarheid zichtbaar, maar bij de tweede generatie is geen sprake van een langdurige neerwaartse trend. Uit *grafiek 6* blijkt dat Antilliaanse en in mindere mate Surinaamse meisjes tegenwoordig de belangrijkste doelgroepen voor preventie zijn.

Zeer jonge tienermoeders (van 16 jaar of jonger) vormen in alle herkomstgroepen een kleine minderheid. Het grootst is hun aandeel bij de 'overig' niet-westerse allochtonen, met bijna 10 procent. Onder Turkse en Marokkaanse meisjes is dit aandeel kleiner dan 4 procent. Bij Surinaamse meisjes is het aandeel van deze zeer jonge groep in de afgelopen vijf jaar wel sterk afgenomen, van 14 procent in 2002 naar minder dan 9 procent in 2007. Door een naar verhouding sterkere afname bij niet-westerse allochtonen verschilt de totale groep niet-westers allochtone meisjes in dit opzicht niet meer van autochtone meisjes.

Ongeveer de helft van alle tienermoeders is bij de geboorte van het kind 19 jaar (*grafiek 9*). Bij Marokkanen geldt dit voor zeven op de tien tienermoeders. Door de sterke afname van het aantal 19-jarige moeders is het aandeel van de jongere moeders de laatste jaren toegenomen, maar in

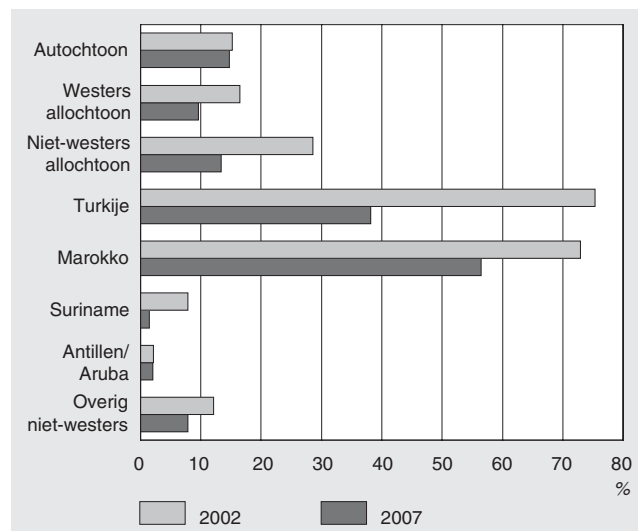
9. Aandeel levendgeborenen uit tienermoeders naar leeftijd bij geboorte en herkomstgroep, 2007



absolute zin is ook onder jongere meisjes sprake van een gedaalde kans op tienermoederschap.

Onder Surinamers en Antillianen was in 2007 nog maar 2 procent van de tienermoeders gehuwd toen het kind werd geboren (*grafiek 10*). De betreffende percentages zijn aanzienlijk hoger bij Turken en Marokkanen, al dalen ze ook in deze groepen sterk. Dit is in laatstgenoemde groepen zeker voor een deel het gevolg van uitstel van (geplande) gezinsvorming, waardoor het aandeel van vermoedelijk ongeplande zwangerschappen onder jonge vrouwen is toegenomen. In samenhang met het zogenaamde Caribische gezinsmodel draaien vooral veel Surinaamse en Antilliaanse meisjes uiteindelijk zelf op voor de verzorging en opvoeding van hun kinderen (Distelbrink en Hooghiemstra, 2006). Deze omstandigheid, en wellicht ook de mindere mate waarin andere familieleden bij de verzorging van het kind betrokken zijn, verklaart ook waarom het sterfterisico van bijvoorbeeld Antilliaanse kinderen bijna is verdubbeld ten opzichte van autochtone kinderen (Garssen en Offerman, 2005; Garssen

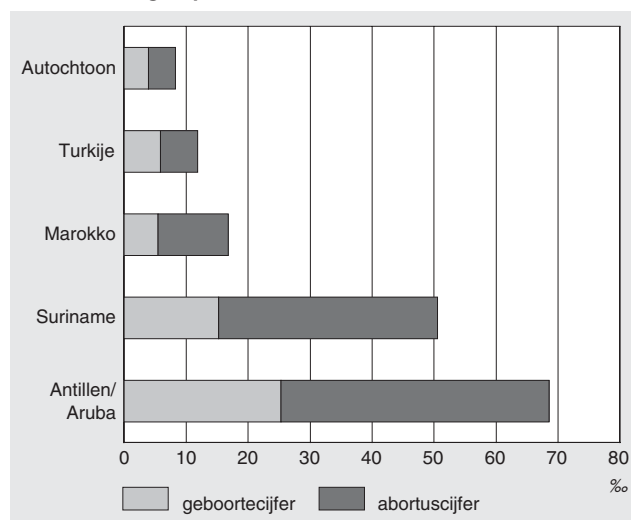
10. Aandeel levendgeborenen uit tienermoeders dat binnen het huwelijk is geboren naar herkomstgroep, 2002 en 2007



en Van der Meulen, 2007).

Het verloop van het abortuscijfer sinds 2000 vertoont een grote gelijkenis met dat van het geboortecijfer (*grafiek 7*). Ten opzichte van 2002 is het abortuscijfer van tieners gedaald van 10,3 naar 7,4 per duizend. De verschillen naar herkomst zijn ook in het abortuscijfer, en daarmee in nog sterkere mate in het zwangerschapscijfer, zeer groot (*grafiek 11*): hoge cijfers voor Antilliaanse en Surinaamse meisjes, aanzienlijk lagere cijfers voor Turkse en Marokkaanse meisjes en het laagste cijfer voor autochtone meisjes (Van Lee en Wijsen, 2007; voor de herkomstbepaling maken de auteurs gebruik van de CBS-definitie).

11. Geschat zwangerschapscijfer van tienermeisjes naar herkomstgroep, 2006



4. In Nederland relatief weinig tienerzwangerschappen

Na een periode waarin Nederland zakte op de ranglijst van landen met lage geboortecijfers onder tieners, heeft recent weer een positieverbetering plaatsgevonden. Vergelijken met de meeste andere landen is dit cijfer nu zeer laag (staat 2). Deze conclusie kan niet alleen worden getrokken als wordt gekeken naar minder ontwikkelde landen, maar geldt ook voor de vergelijking met Angelsaksische landen. Zo werden in de Verenigde Staten voor 2006 42 geboorten per duizend tienermeisjes gerapporteerd, een cijfer dat voor het eerst sinds jaren zelfs hoger was dan in het voorgaande jaar (NCHS, 2007). Het geboortecijfer van Amerikaanse tienermeisjes was in 2006 dus ruim zeven keer zo hoog als dat van Nederlandse tienermeisjes. Het cijfer voor het Verenigd Koninkrijk is ruim vier keer zo hoog als dat van Nederland (staat 2). Deze landen kennen niet alleen een hoog geboortecijfer onder tieners, maar ook een relatief groot aandeel van de allerjongsten in het totaal van de tienergeboorten.

Om de hoge geboortecijfers in Angelsaksische landen te verklaren, zijn door onderzoekers verschillende hypothesen geformuleerd. Onder meer wordt verwezen naar het vermeende effect van de relatief grote inkomensongelijkheid in deze landen en naar de ambivalente wijze waarop wordt omgegaan met anticonceptie en seksuele voorlichting (AGI,

Staat 2 Tienergeboorten in de Europese Unie, 2005

	Totaal	waarvan	
		aandeel 15-17 jaar	per 1000 meisjes 15-19 jaar
		%	
Zwitserland	1084	19	5,1
Denemarken	839	20	5,6
Nederland	2782	22	5,8
Zweden	1681	22	5,9
Italië	9065	25	6,4
Noorwegen	1152	19	8,0
Finland	1605	17	10,3
België ¹⁾	3040	.	10,3
Griekenland	3031	30	10,4
Duitsland	24769	26	10,6
Tsjechië	3483	25	10,9
Spanje	12878	31	11,5
Frankrijk	23506	23	11,7
Luxemburg	158	26	12,0
Oostenrijk	3059	23	12,8
Polen	19249	20	13,5
Kroatië	1886	22	13,9
IJsland	151	19	14,2
Albanië	2513	.	16,2
Ierland	2420	25	16,7
Litouwen	2488	24	18,7
Portugal	5443	34	18,7
Hongarije	6165	38	20,0
Slowakije	4080	32	20,2
Letland	1876	25	20,9
Estland	1113	27	21,4
Verenigd Koninkrijk	50160	30	25,9
Roemenië	28356	40	33,9
Bulgarije	9679	45	38,5

Bron: Eurostat
¹⁾ 2002

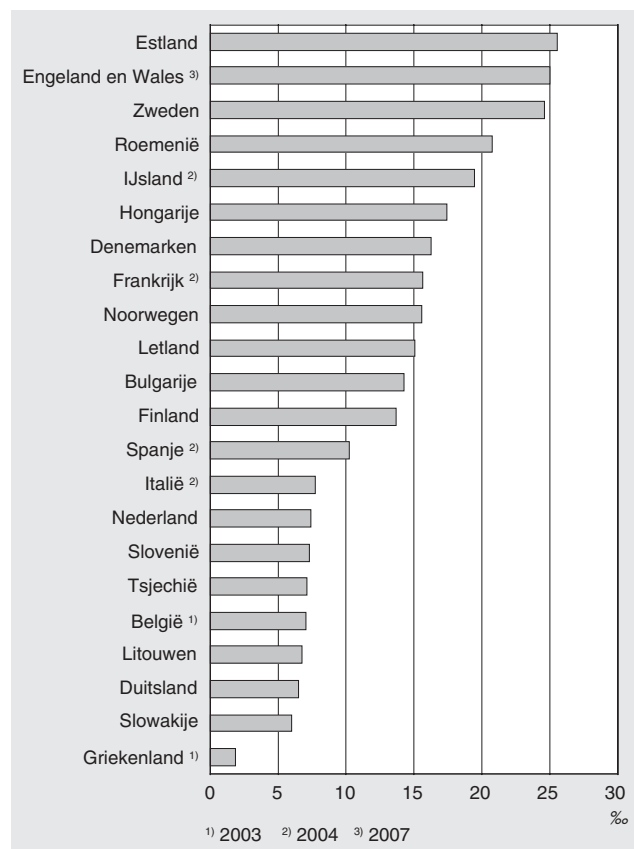
1994; Gauthier, 1996; Wellings en Wadsworth, 1999). Opmerkelijk daarbij is dat het beleid in deze landen vaak haaks staat op de aanbevelingen die uit de meeste studies naar voren komen, inclusief de studies die specifiek betrekking hebben op de situatie in de Verenigde Staten (o.a. Blum, 1997 en Russell, 1998). Het beleid lijkt dan ook meer te worden bepaald door morele opvattingen dan door pragmatisme.

Het Verenigd Koninkrijk lijkt, ook in dit opzicht, meer op de Verenigde Staten dan op de andere landen van West-Europa. Tot de jaren zeventig maakte het Verenigd Koninkrijk min of meer dezelfde ontwikkelingen door als de rest van West-Europa, maar de forse daling in tienervruchtbaarheid die sindsdien elders is opgetreden, bleef er grotendeels uit. Het feit dat kinderen van tienermoeders een ten minste dubbel risico lopen om zelf tienermoeder te worden, in combinatie met het feit dat het aantal tienermoeders één generatie geleden een hoogtepunt bereikte, verklaart dan ook maar voor een klein deel de huidige, relatief zeer hoge cijfers voor Engeland en Wales (Rendall, 2003). Economische en educatieve aspecten spelen een grotere rol, en ook de samenstelling van de jeugd naar herkomst verklaart mogelijk ten dele de verschillen tussen het Verenigd Koninkrijk en het continent.

Ons land kent al lange tijd lagere abortuscijfers dan de meeste andere Europese landen. Ook in de periode vóór de legalisering van abortus waren de Nederlandse cijfers relatief laag. *Grafiek 12* geeft een overzicht van de abortuscijfers voor een aantal Europese landen. Deze cijfers hebben betrekking op aangegeven legale abortussen, en geven daarom slechts een ruwe indicatie van de verschillen in de frequentie van abortus. Voor sommige landen zijn de cijfers

onwaarschijnlijk laag, zoals voor Polen waar in 2006 volgens de officiële statistieken slechts 24 legale abortussen bij tieners plaatsvonden (niet opgenomen in de grafiek). Voorzover bekend is het abortuscijfer in West-Europa het hoogst in het Verenigd Koninkrijk, mogelijk ook waar het jonge tieners betreft. Dit cijfer is recent zelfs nog iets toegenomen. In grafiek 12 zijn recente gegevens opgenomen voor Engeland en Wales, waar in 2007 circa 25 abortussen per duizend 15-19-jarigen plaatsvonden (Government Statistical Service, 2008). Zeer opvallend zijn de hoge abortuscijfers voor Scandinavische tieners. Volgens de officiële statistieken is het cijfer voor Zweden zelfs vergelijkbaar met dat voor het Verenigd Koninkrijk. In de Scandinavische landen blijkt abortus dus een belangrijke rol te spelen in de reductie van tienervruchtbaarheid, een situatie waaraan de eerdergenoemde pragmatische aanpak van de seksuele voorlichting kennelijk minder heeft bijgedragen dan in ons land.

12. Aantal abortussen per 1000 meisjes van 15-19 jaar (aangegeven legale abortus), 2006



5. Conclusie

Na een periode van toenemende tienergeboortecijfers die duurde van medio jaren negentig tot kort na de millenniumwisseling, is het geboortecijfer in vijf opeenvolgende jaren gedaald. Deze daling is vrijwel volledig tot stand gebracht door niet-westers allochtone tieners. In alle grote herkomstgroepen nam de kans op tienermoederschap af. Het gunstigst was bovendien de ontwikkeling in de meest kwetsbare leeftijdscategorie, de meisjes van 17 jaar en jonger.

Met betrekking tot vrouwen van 15-19 jaar is eerder geconstateerd dat het vruchtbaarheidsgedrag van de tweede generatie sterk is gaan lijken op dat van autochtone vrouwen, terwijl er bij de eerste generatie nauwelijks sprake was van aanpassing. Onder tieners zijn de geboortecijfers echter in beide generaties gedaald. Bij de eerste generatie is dit niet alleen toe te schrijven aan afnemende geboortecijfers, maar ook aan een afnemende risicobevolking. In vijf jaar tijd is het aantal Turkse en Marokkaanse meisjes van 15 tot 20 jaar met ruim 40 procent geslonken. De afname van de vruchtbaarheid in de eerste generatie hangt dan ook (deels) samen met de aangescherpte regels met betrekking tot huwelijksmigratie.

Het verloop van het abortuscijfer sinds 2000 vertoont een grote gelijkens met dat van het geboortecijfer, en weerspiegelt dus eveneens een gunstige ontwikkeling. Ten opzichte van 2002 is daarmee het zwangerschapscijfer (geboortecijfer plus abortuscijfer) van tieners fors gedaald. Evenals bij geboorte zijn ook bij abortus de verschillen naar herkomst zeer groot, met hoge cijfers voor Antilliaanse en Surinaamse meisjes, aanzienlijk lagere cijfers voor Turkse en Marokkaanse meisjes en het laagste cijfer voor autochtone meisjes.

Na een periode waarin Nederland zakte op de ranglijst van landen met lage geboortecijfers onder tieners, heeft recent weer een positieverbetering plaatsgevonden. Vergeleken met de meeste andere landen is dit cijfer nu zeer laag. Ons land kent al lange tijd lagere abortuscijfers dan de meeste andere Europese landen. Samen met Zweden, waar zich een vergelijkbare ontwikkeling heeft voorgedaan, geldt ons land als voorbeeld van wat met een open seksueel klimaat, een goede beschikbaarheid van voorbehoedmiddelen, een brede seksuele voorlichting en een pragmatische, niet-moraliserende houding van ouders, leerkrachten en hulpverleners kan worden bereikt. Volgens Furstenberg (1998) is de pragmatische aanpak van seksuele voorlichting aan tieners in landen als Zweden en Nederland de centrale factor achter de snelle daling van het aantal tienergeboorten, die tevens verklaart waarom de ontwikkelingen in bijvoorbeeld de Verenigde Staten een aanzienlijk minder gunstig verloop laten zien. Een aspect dat in het geval van Nederland de aandacht trekt is bovendien het feit dat het terugdringen van het aantal tienerzwangerschappen niet gepaard is gegaan met een toename van het abortuscijfer. Nederland verschilt in dit opzicht van de Scandinavische landen, waar de abortuscijfers wel relatief hoog zijn.

De afname van het aantal tienergeboorten onder niet-westerse allochtonen is veel sneller verlopen dan nog maar enkele jaren geleden werd verwacht. Evenals het geval is bij andere demografische processen (algemene vruchtbaarheid en sterfte) is daarmee ook wat betreft tienergeboorten sprake van een aanpassing van niet-westerse allochtonen aan het autochtone niveau en patroon. Niettemin blijft de noodzaak voor preventieve activiteiten onverminderd aanwezig. Enerzijds is dit zo omdat zich voortdurend een nieuwe doelgroep aandient, anderzijds omdat – ondanks de gunstige ontwikkelingen – het tienergeboortecijfer onder allochtonen nog steeds beduidend hoger is dan onder autochtonen. Dit geldt in het bijzonder voor Surinaamse en Antilliaanse meisjes.

Literatuur

Alan Guttmacher Institute, 1994, Sex and America's teenagers. AGI, New York.

Blum, R., 1997, Reducing the risk: connections that make a difference in the lives of youth. University of Minnesota, Minneapolis.

Distelbrink, M. en E. Hooghiemstra, 2006, Demografie. In: Keuzenkamp, S. en A. Merens (red.), Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden. SCP, Den Haag.

Enk, W.J.J., W.H.M. Gorissen en A. van Enk, 2000, Teenage pregnancy and ethnicity in the Netherlands: frequency and obstetric outcome. European Journal of Contraception and Reproductive Health Care 5, blz. 77-84.

Furstenberg, F.F., 1998, When will teenage childbearing become a problem? The implications of western experience for developing countries. Studies in Family Planning 29(2), blz. 246-253.

Garssen, J., 2004, Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen. Bevolkingstrends 52(1), blz. 13-22.

Garssen, J. en H. Offerman, 2005, Jonge moeders en kindersterfte. In: Offerman, H. (red.), Andere tijden, andere meiden...?, blz. 53-64. Uitgeverij SWP, Amsterdam.

Garssen, J. en A. van der Meulen, 2007, Dalende sterfte bij autochtonen én allochtonen. In: Hilten, O. van, en A. Mares (red.), Gezondheid en zorg in cijfers, blz. 59-70. CBS, Voorburg/Heerlen.

Garssen, J. en H. Nicolaas, 2008, Trends in cohort fertility of second generation Turkish and Moroccan women in the Netherlands: strong adjustment to native levels. Demographic Research 19(33), blz. 1249-1280.

Gauthier, A.H., 1996, The state and the family: a compara-

tive analysis of family policies in industrialized countries. Oxford University Press, Oxford.

Government Statistical Service, 2008, Abortion statistics, England and Wales: 2007, www.dh.gov.uk.

Lee, L. van, en C. Wijzen, 2007, Landelijke abortusregistratie 2006. Rutgers Nisso Groep, Utrecht.

Manlove, J. et al., 2000, Explaining demographic trends in teenage fertility, 1980-1995. Family Planning Perspectives 32(4), blz. 166-175.

NCHS, 2007, Teen birth rate rises for first time in 15 years. NCHS news release, 5 December 2007.

Rademakers, J., 2002, Abortus in Nederland 1993-2000. StiSAN, Heemstede.

Rendall, M.S., 2003, How important are inter-generational cycles of teenage motherhood in England and Wales? A comparison with France. Population Trends 111(1), blz. 27-37.

Russell, S.T., 1998, Sex education content and teenage motherhood. Childhood 5(3), blz. 283-301.

Spivak, H. en M. Weitzman, 1987, Social barriers faced by adolescent parents and their children. Journal of the American Medical Association, 258(11), blz. 1500-1504.

Vogels, T., S.E. Buitendijk, J. Bruil, N.S. Dijkstra en T.G.W.M. Paulussen, 2002, Jongeren, seksualiteit, preventie en hulpverlening. Een verkenning van de situatie in 2002. TNO-rapport 2002.281. TNO, Leiden.

Wellings, K. en J. Wadsworth, 1999, Family influences on teenage fertility. In: McRae, S. (red.), Changing Britain: families and households in the 1990s. Oxford University Press, Oxford.

Herkomst en kenmerken van immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie

Katja Chkalova, Lada Mulalic, Rik van der Vliet, Ko Oudhof en Carel Harmsen

Dit artikel beschrijft allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie in Nederland op basis van een indeling naar de huidige herkomstlanden. Het gaat om een zeer gemengde groep wat betreft migratiemotieven, samenstelling en sociaaleconomische positie. Mensen uit de Kaukasische regio komen vaker als vluchteling en met hun gezin naar Nederland, en hebben een relatief zwakke sociaaleconomische positie. Deze immigranten zijn vaker afhankelijk van een uitkering en minder vaak actief op de arbeidsmarkt. Personen afkomstig uit Rusland en de westelijke republieken vormen een meer gevarieerde groep met uiteenlopende demografische en sociaaleconomische kenmerken. Deze groep heeft ten opzichte van andere herkomstcategorieën een hoger inkomen en een hogere arbeidsdeelname. Immigranten uit de Baltische staten zijn overwegend vrouwen met gezinsvorming als voornaamste migratiemotief.

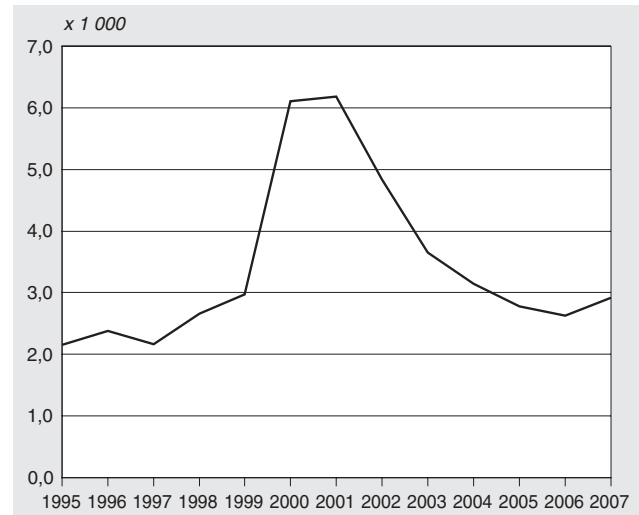
1. Inleiding

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog tot het uiteenvallen van de Sovjet-Unie speelde internationale migratie in de demografie van de Sovjet-Unie vrijwel geen rol. Dit had voornamelijk te maken met het gesloten karakter van het regime. Begin jaren negentig, direct na de val van de Sovjet-Unie, kwam de emigratie vanuit de voormalige Sovjetrepublieken naar het westen op gang. Het hoogtepunt van de emigratie lag in 1995 bij 345 duizend emigranten (Tishkov et al., 2005). In deze periode waren voor het overgrote deel van de emigranten etnische motieven de belangrijkste reden voor emigratie. Het ging voornamelijk om mensen van Duitse en Joodse afkomst. Duitsland, Israël en de Verenigde Staten waren dan ook de belangrijkste bestemmingen van deze emigranten. In de periode 1992-2002 hebben naar schatting 2,5 miljoen mensen de voormalige Sovjet-Unie op grond van etnische motieven verlaten (United Nations Secretariat, 2002). Na 1995 is het aantal emigranten sterk gedaald, tot 142 duizend in het jaar 2002 (Tishkov et al., 2005). Daarnaast verloor de emigratie vanuit de voormalige Sovjetrepublieken na 1995 het oorspronkelijke etnische karakter en kregen andere motieven de overhand. Vooral het aantal vluchtelingen uit bijvoorbeeld de Kaukasus is aan het eind van de jaren negentig en rond de eeuwwisseling sterk gestegen.

Nederland heeft een bescheiden rol gespeeld in het ontvangen van immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie en heeft weinig gemerkt van de grootste immigratiestromen aan het begin van de jaren negentig. Nederland kreeg vooral aan het eind van de jaren negentig te maken met een stijging van het aantal immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie (grafiek 1). De meeste nieuwkomers waren vluchtelingen uit de Kaukasus (Armenië, Azerbeidzjan en Georgië) die de losgebarsten onlusten en gewelddadigheden in dat gebied ontvluchtten. Ook het aantal asielaanvragen van mensen

met de Russische nationaliteit steeg in die periode als gevolg van het conflict in Tsjetsjenië, een Russische provincie. Het jaar 2001 kende het hoogste niveau van immigratie naar Nederland vanuit de voormalige Sovjetrepublieken. Meer dan 6 duizend immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie hebben zich in dat jaar in Nederland gevestigd. Sindsdien is het aantal immigranten naar Nederland afgenomen, tot 3 duizend in 2007.

1. Immigratie vanuit de voormalige Sovjet-Unie naar Nederland



In dit artikel wordt een beeld geschetst van de immigranten afkomstig uit de voormalige Sovjet-Unie. In het eerste gedeelte van het artikel worden de onderzoekspopulatie en de indelingsmethode naar het huidige land van herkomst beschreven. Aan de hand van de gemaakte indeling worden vervolgens de verschillende groepen binnen de onderzoekspopulatie onderscheiden. In het tweede gedeelte worden de resultaten gepresenteerd van de analyse naar demografische kenmerken en sociaaleconomische positie van de allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie.

2. Indelingsmethode

Eind september 2005 woonden in Nederland 45 600 mensen met één van de landen van de voormalige Sovjet-Unie als herkomstland. Van hen zijn 35 060 personen geboren in deze landen. Slechts een gedeelte van deze eerste generatie (15 procent) was ingedeeld naar de huidige nieuwe staten die zijn ontstaan na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. Van de overigen was geen specifieke informatie bekend over hun specifieke herkomstland in termen van de nieuwe staten. Zij waren ondergebracht in de categorie 'voormalige Sovjet-Unie'. Om hen toch te kunnen indelen naar de huidige nieuwe staten, is gebruik gemaakt van een todelingsmethode met behulp van de informatie over de geboorteplaats (voor een uitgebreide beschrijving van de todelingsmethode zie Mulalic et al., 2007).

De eerste stap daarbij was het indelen van vaak voorkomende geboorteplaatsen naar de nu bestaande landen die

voorheen deel uitmaakten van de Sovjet-Unie. Het was echter onmogelijk alle voorkomende geboorteplaatsen te categoriseren, omdat dit toedelingsproces zeer arbeidsintensief is. Een ander probleem was het feit dat een gedeelte van de plaatsnamen niet meer voorkomt omdat de plaatsen zijn omgedoopt. Ook hadden plaatsnamen in de bevolkingsregistratie soms een dusdanige schrijfwijze gekregen dat zij onvertaalbaar waren geworden, waardoor niet meer kon worden achterhaald om welke plaatsnaam het ging.

3. Afbakening populatie

Door de verkregen informatie toe te passen op de informatie van personen in het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS (zie *technische toelichting*) was het mogelijk na te gaan wat de demografische kenmerken en de sociaaleconomische positie zijn van deze immigranten in Nederland. De populatie van dit onderzoek bestaat uit alle eerste generatie allochtonen die op het peilmoment eind september 2005 in Nederland woonden en behoren tot de herkomstgroep 'voormalige Sovjet-Unie'.

In de oorspronkelijke indeling was slechts 15 procent van de populatie ingedeeld naar het huidige land van herkomst. Door de koppeling met de nieuwe indeling kon 74 procent van de eerste generatie worden ingedeeld. In *staat 1* zijn de koppelingsresultaten weergegeven. Bij 9 150 mensen bleef de precieze herkomst onbekend. Deze mensen werden evenredig verdeeld over de vijftien afzonderlijke staten. Deze personen zijn overigens buiten beschouwing gelaten bij de analyses in de paragrafen 5–8.

De tweede generatie allochtonen in de onderzoekspopulatie bestaat uit twee groepen: nakomelingen van migranten die rond 1945 naar Nederland zijn gekomen en jongeren van wie de ouders zich na 1990 in Nederland vestigden. De tweede groep kon worden gekoppeld aan hun ouders om het huidige land van herkomst te bepalen. De koppeling tussen de eerste en de tweede generatie is gemaakt voor personen die deel uitmaken van hetzelfde huishouden. Bij de eerste groep, die voornamelijk uit oudere mensen bestaat, is het land van herkomst verdeeld aan de hand van de verdeling van de eerste generatie die zich in de periode vóór 1990 in Nederland vestigde.

Omdat er veel landen zijn met een relatief klein aantal immigranten, is door samenvoeging van landen een aantal her-

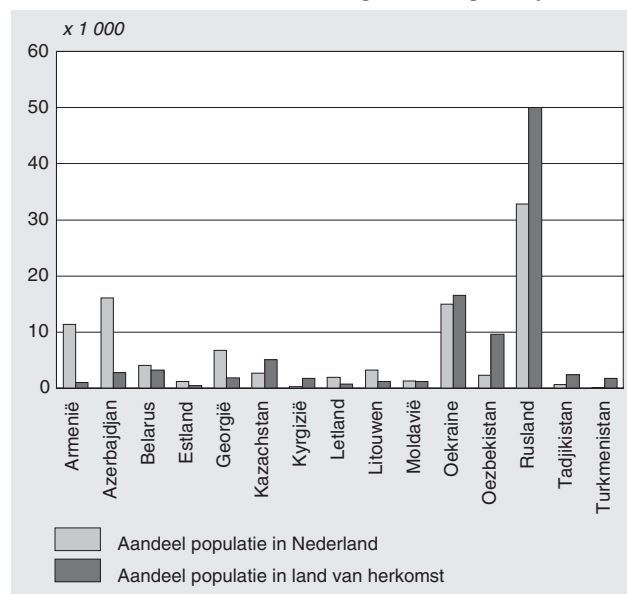
komstcategorieën samengesteld. De indeling berust vooral op een gelijkenis van verschillende landen op het gebied van cultuur, economische ontwikkeling, geografische ligging en de migratiemotieven van immigranten.

Omdat de tweede generatie allochtonen voor het grootste deel (61 procent) uit minderjarige kinderen bestaat, is deze groep bij de verdere analyse buiten beschouwing gelaten en hebben we ons geconcentreerd op de eerste generatie allochtonen afkomstig uit de voormalige Sovjet-Unie.

4. Vertegenwoordiging van huidige herkomstgebieden in Nederland

Door het aandeel van bewoners afkomstig uit verschillende republieken van de voormalige Sovjet-Unie in Nederland te vergelijken met het aandeel inwoners in de oorspronkelijke staten in de totale bevolking van de voormalige Sovjet-Unie, ontstaat een beeld van de vertegenwoordiging van deze migranten in Nederland (*grafiek 2*). De republieken met veel politieke onrust sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie tellen naar verhouding de meeste immigranten in Nederland.

2. Aandeel eerste generatie allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie in Nederland en aandeel inwoners van land van herkomst in totale bevolking voormalige Sovjet-Unie



Bron: SSB, Population Reference Bureau 2005

Staat 1
Koppelingsresultaten van de indeling naar het huidige herkomstgebied van eerste en tweede generatieallochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie, september 2005

Herkomstgebied	Eerste generatie		Tweede generatie		Totaal nieuwe indeling
	oorspronkelijke indeling	nieuwe indeling	oorspronkelijke indeling	nieuwe indeling	
	x 1 000				
Rusland	1,2	11,1	0,6	3,9	15,0
Westelijke landen (Oekraïne, Wit-Rusland en Moldavië)	0,6	6,8	0,0	2,6	9,4
Baltische staten (Litouwen, Letland en Estland)	1,9	3,5	0,7	1,4	4,9
Centraal Azië (Kazachstan, Oezbekistan, Kyrgistan, Tadjikistan en Turkmenistan)	0,2	2,0	0,0	0,5	2,5
Kaukasus (Georgië, Armenië en Azerbeidzjan)	1,1	11,6	0,0	2,2	13,8
Onbekend	29,9		9,3		
Totaal	35,1	35,1	10,6	10,6	45,6

Dit zijn Armenië, Azerbeidzjan en Georgië. De Baltische republieken zijn, in mindere mate, eveneens oververtegenwoordigd onder de immigranten in Nederland, evenals Wit-Rusland en Moldavië. De landen met de grootste bevolkingsomvang, Rusland en de Oekraïne, zijn ondervertegenwoordigd, evenals de republieken uit centraal Azië. De ondervertegenwoordiging van de laatstgenoemde staten kan worden verklaard door de beperkte emigratie die deze landen kennen (Tishkov et al., 2005).

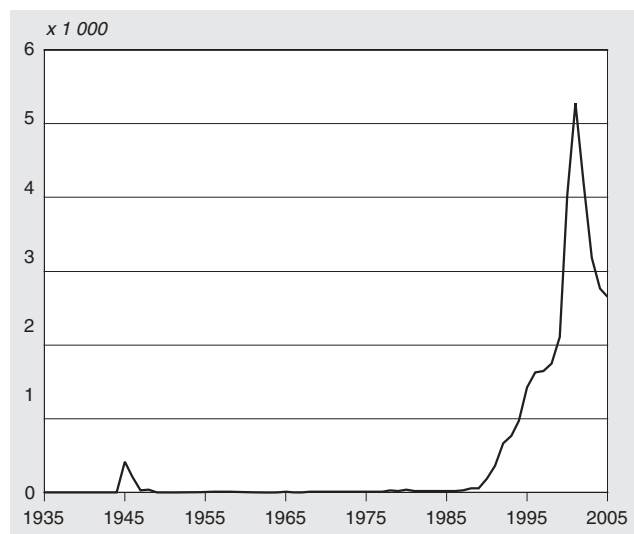
5. Jaar van vestiging, leeftijdsopbouw en migratiemotieven

De meeste mensen uit de voormalige Sovjet-Unie zijn in de periode 1990-2002, na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, naar Nederland gekomen. Vóór die tijd was de immigratie zeer beperkt (grafiek 3). Uitzondering hierop was een immigratiepiek van beperkte omvang tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog. Bij iets meer dan helft van deze personen is de herkomst bekend. Onder hen zijn relatief veel immigranten uit de Oekraïne.

Na 1990 is de stroom migranten op gang gekomen, met als hoogtepunt het jaar 2001. Daarna is de stroom afgezwakt. Vooral de stroom migranten uit de Kaukasische republieken en Rusland is na 2001 fors geslonken. De stroom immigranten uit andere republieken vertoont een geleidelijker verloop, met een gematigde toename in de jaren negentig. Het aantal immigranten uit Baltische staten laat vanaf 2004 een stijging zien. In dat jaar zijn deze drie landen toegetreden tot de Europese Unie.

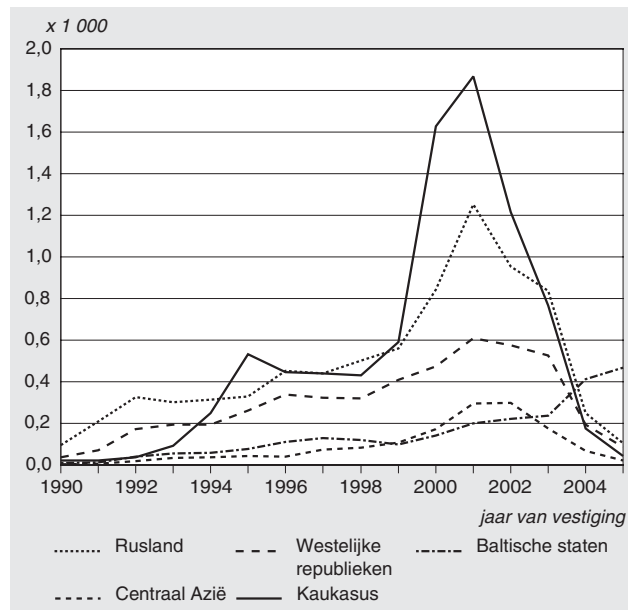
De grote toename van de immigratie uit de Kaukasus valt samen met het uitbreken van politieke onrust en geweld in dat gebied. Het voornaamste migratiemotief bij deze groep was het zoeken van asiel in Nederland (grafiek 5). Vooral het aantal Armeense en Azerbeidjaanse vluchtelingen is eind jaren negentig sterk gestegen, om vervolgens, mede als gevolg van een verscherpt asielbeleid in 2000, sterk af

3. Immigrantengroepen uit de voormalige Sovjet-Unie naar jaar van vestiging, sept. 2005 1935-2005



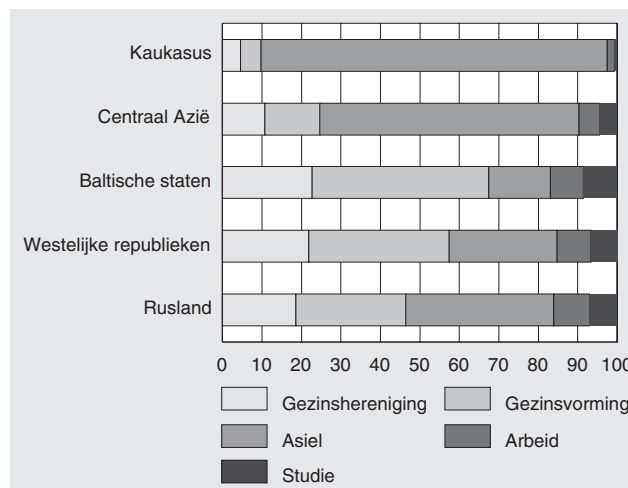
Bron: SSB

4. Eerste generatie allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie naar herkomst en jaar van vestiging



Bron: SSB

5. Eerste generatie allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie naar herkomst en migratiemotief ¹⁾

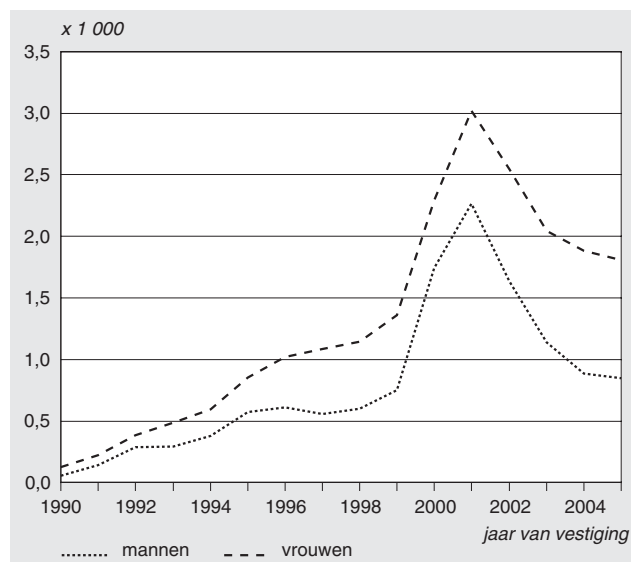


¹⁾ Alleen personen met bekend migratiemotief (zie technische toelichting)
Bron: SSB

te nemen (Alders en Nicolaas, 2002). Dit geldt in mindere mate (in samenhang met de onrust in Tsjetsjenië) ook voor Rusland.

Na 2001 speelde asiel als migratiemotief een steeds minder belangrijke rol in de totale migratiestroom uit de voormalige Sovjet-Unie en nam het belang van gezinsvorming als migratiemotief toe. Dit ging samen met een verdere stijging van het aandeel vrouwelijke migranten in deze periode (grafiek 6). Bij gezinsvorming ging het voornamelijk om vrouwen die met een autochtoon trouwden (Alders en Nicolaas, 2002), grotendeels vrouwen uit de Baltische staten en in mindere mate de westelijke republieken en Rusland. Baltische staten hebben het grootste aandeel gezinsvorming in het totaal van de migratiemotieven en ook het grootste aandeel vrouwen (72 procent).

6. Eerste generatie allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie naar geslacht en jaar van vestiging

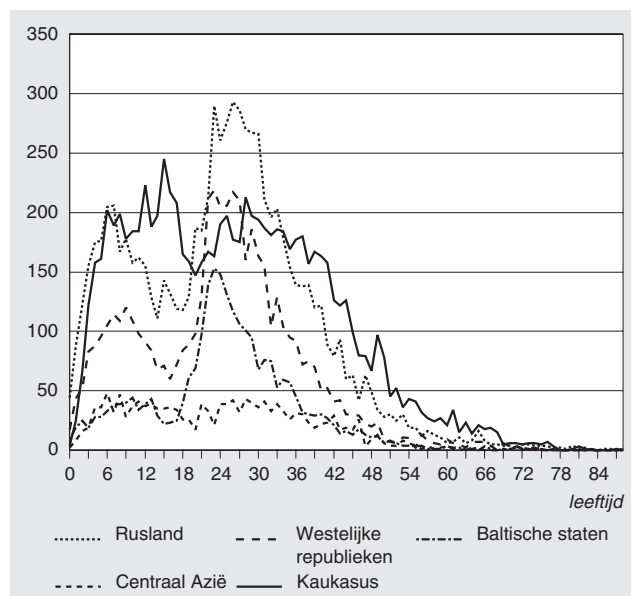


Bron: SSB

De westelijke republieken en Rusland laten een gemengd beeld zien wat betreft samenstelling en migratiemotieven. Het aandeel vrouwen in deze herkomstscategorieën is niet zo groot als bij de Baltische staten, maar bedraagt wel meer dan 60 procent. Vrouwen uit deze landen hadden gezinsvorming als voornaamste migratiemotief, terwijl bij mannen asiel en arbeid de belangrijkste migratiemotieven vormden.

Ook de leeftijdsopbouw bij aankomst in Nederland verschilt sterk per herkomstscategorie (grafiek 7). De immigranten uit de westelijke landen en Rusland laten een piek zien tussen de 20 en 30 jaar. Er zijn echter verschillen tussen mannen en vrouwen. Mannen vestigden zich voornamelijk op 25- tot 30-jarige leeftijd in Nederland. Bij vrouwen is de leeftijd meer gespreid, met een lichte concentratie rond het 25e levensjaar. Dit weerspiegelt de verschillen in migratiemotieven tussen mannen en vrouwen uit Rusland en de westelijke republieken.

7. Eerste generatie allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie naar herkomst en leeftijd bij aankomst in Nederland



De migranten uit de Kaukasische regio vertonen een ander beeld, waarbij vrijwel alle leeftijdscategorieën onder de 50 jaar vertegenwoordigd zijn. De leeftijdsopbouw van deze groep op het moment van vestiging in Nederland laat zien dat het voornamelijk om gezinnen met kinderen ging. Dit verklaart de evenwichtige verdeling tussen mannen (49 procent) en vrouwen (51 procent) van deze groep immigranten. De republieken in centraal Azië laten een beeld zien dat vergelijkbaar is met dat van mensen uit de Kaukasus regio wat betreft leeftijd en geslacht. Toch kenmerken deze republieken zich als rustige regio's, met relatief weinig emigratie. De aantallen uit deze republieken afkomstige mensen weerspiegelen dit beeld: deze vijf republieken bij elkaar vormen amper 4 procent van de totale onderzoekspopulatie.

6. Geografische spreiding in Nederland

Eerste generatie allochtonen afkomstig uit de voormalige Sovjet-Unie vertonen in 2005 geen uitgesproken geografische concentratie: ze zijn min of meer evenredig vertegenwoordigd in alle Nederlandse provincies. Er is sprake van een lichte concentratie in de regio's van de drie grote steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Er zijn echter verschillen in het vestigingsgedrag tussen de afzonderlijke herkomstscategorieën. Mensen afkomstig uit centraal Azië en de Kaukasus zijn minder vaak woonachtig in de Randstad maar over het hele land verspreid, in tegenstelling tot mensen uit de westelijke republieken en Baltische staten.

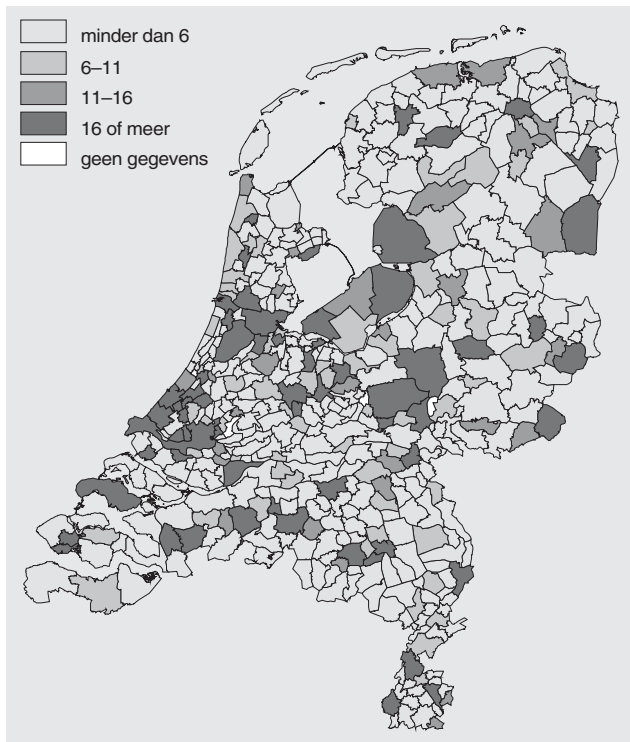
Allochtonen afkomstig uit Rusland laten hogere concentraties zien in de provincies Groningen en Noord-Brabant, voornamelijk rond Eindhoven, en in de Randstad. Een grotere geografische spreiding bestaat onder immigranten uit de Kaukasus, zoals vaak het geval is bij bevolkingsgroepen met veel vluchtelingen. Het Nederlandse spreidingsbeleid voor de huisvesting van asielzoekers speelt hierbij namelijk een rol. Deze grotere spreiding geldt ook voor Russische immigranten, maar dan in beperktere mate.

Bij de totale populatie is er weinig verschil in de vestigingskeuze tussen mannen en vrouwen. Bij onderscheid naar afzonderlijke landen worden de verschillen tussen mannen en vrouwen bij sommige categorieën vrij groot (kaarten 1 en 2). Dit is vooral het geval bij de Baltische staten, Rusland en de westelijke landen. Terwijl mannen uit deze landen overwegend in de Randstad en grotere gemeenten zijn gevestigd, wonen hun vrouwelijke landgenoten vaker op het platteland en vertonen meer spreiding over het land. Dit hangt samen met een verschil in migratiemotieven tussen mannen en vrouwen bij de westelijke republieken, Rusland en de Baltische staten. Gezinsvorming als migratiemotief speelde vooral bij vrouwen een rol.

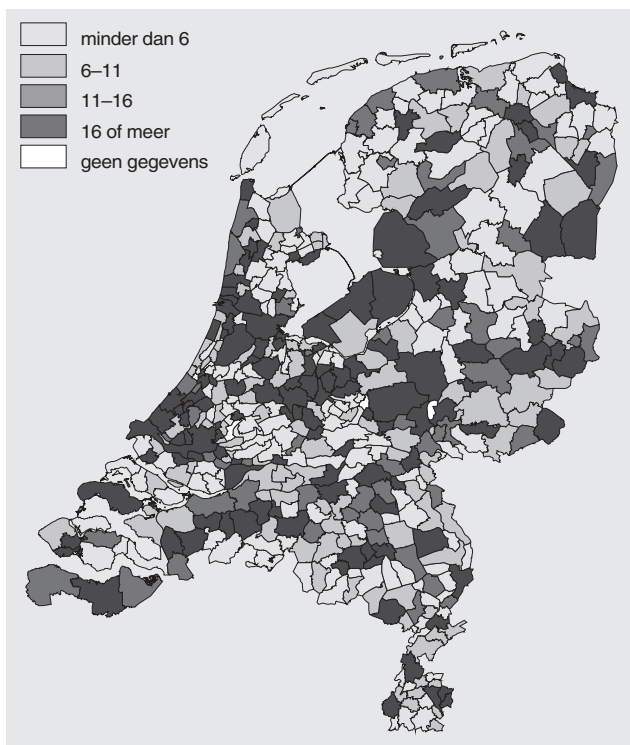
7. Demografische kenmerken

De meeste mensen uit de Sovjet-Unie behoren tot meerpersoonshuishoudens (grafiek 8). Dit is niet verwonderlijk, gezien de leeftijdsverdeling van de onderzoekspopulatie in het jaar 2005. Een grote groep twintigers die in de loop van

1. Aantal eerste generatie allochtone manen uit Rusland, westelijke republieken en Baltische staten per gemeente

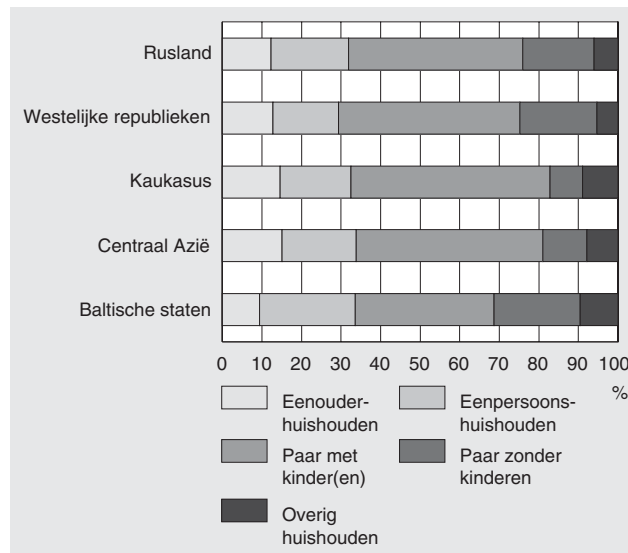


2. Aantal eerste generatie allochtone vrouwen uit Rusland, westelijke republieken en Baltische staten per gemeente



de jaren negentig naar Nederland is gekomen, is in het jaar 2005 gemiddeld 7 jaar ouder. De piek in de leeftijdsverdeling anno 2005 valt dan ook rond de 35 jaar. Dit geldt vooral voor mensen uit Rusland, de westelijke republieken en de Baltische staten. De republieken uit de Kaukasus laten twee pieken zien in de leeftijdsverdeling in het jaar 2005: een rond 15 jaar en een rond 45 jaar. Deze leeftijdsverdeling is

8. Eerste generatie allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie naar herkomst en type huishouden



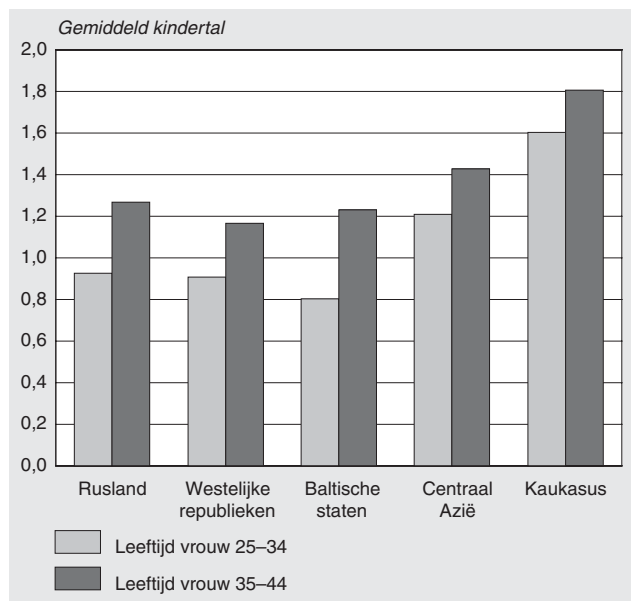
vooral toe te schrijven aan het feit dat onder mensen uit de Kaukasische regio het hoogste percentage gezinnen met kinderen te vinden is en het laagste percentage paren zonder kinderen. Opmerkelijk is een relatief hoog percentage eenoudergezinnen bij alle herkomstscategorieën. Dit schommelt rond de 10 procent en is met 13 procent het hoogst onder mensen afkomstig uit de Kaukasische republieken. Ter vergelijking: het gemiddeld aandeel eenoudergezinnen in het totaal aantal huishoudens in Nederland ligt op 6 procent. Ongeveer 20 procent van alle huishoudens waartoe eerste generatie allochtonen met als herkomst de voormalige Sovjet-Unie behoren, is een eenpersoonshuishouden.

Het gemiddeld aantal thuiswonende kinderen per vrouw in het huishouden waartoe zij behoort, varieert per herkomstscategorie (*grafiek 9*). Vrouwen uit de Kaukasus-republieken hebben vaker en meer thuiswonende kinderen dan vrouwen uit andere republieken. Dit hangt samen met de hogere leeftijd van vrouwen uit de Kaukasus, en uiteraard ook met het feit dat migratie uit deze regio voornamelijk uit gezinnen met kinderen heeft bestaan. Ook als alleen naar vrouwen met thuiswonende kinderen wordt gekeken, ligt het gemiddeld aantal kinderen onder vrouwen uit de Kaukasus nog steeds hoger, al is het verschil met de andere republieken dan kleiner. Dit verschil geldt voor zowel de leeftijdscategorie 25 tot 35 jaar als de leeftijdscategorie 35 tot 45 jaar.

Dit hogere aantal kinderen per huishouden van vrouwen uit de Kaukasus is mogelijk cultureel bepaald. Ook het feit dat vrouwen uit de westelijke republieken en Baltische staten vaak jonger zijn en pas een gezin stichten nadat ze in Nederland zijn gevestigd, kan een rol spelen.

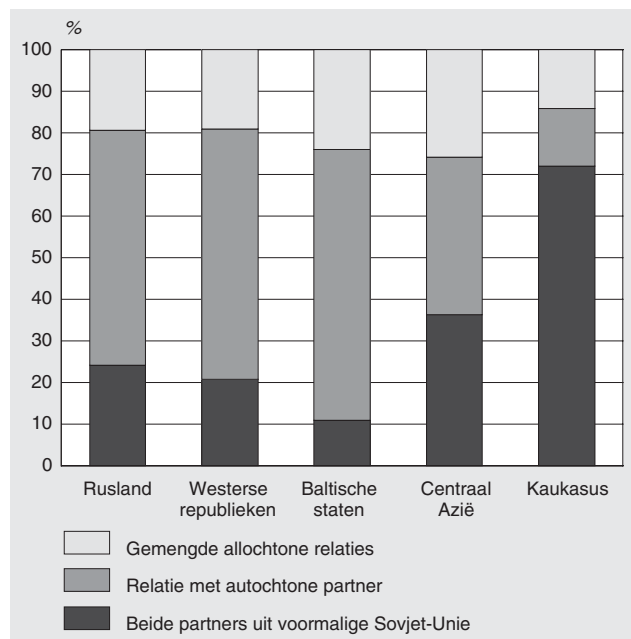
Gezinsvorming als migratiemotief komt duidelijk naar voren uit het type relatie bij vrouwen die partner zijn in een gehuwd of ongehuwd paar (*grafiek 10*). Een groot aandeel vrouwen uit de westelijke republieken, de Baltische staten en Rusland heeft een relatie met een autochtone man. Het aandeel van deze relaties ligt bij deze herkomstscategorieën rond 60 procent. Bij de Baltische staten is het aandeel met 65 procent het grootst. Deze herkomstscategorie heeft dan ook het

9. Eerste generatie vrouwen¹⁾ uit de voormalige Sovjet-Unie die partner zijn in het huishouden naar herkomst en gemiddeld aantal kinderen in het huishouden



¹⁾ Incl. vrouwen zonder thuiswonende kinderen

10. Eerste generatie vrouwen uit de voormalige Sovjet-Unie die partner zijn in het huishouden naar herkomst en type relatie



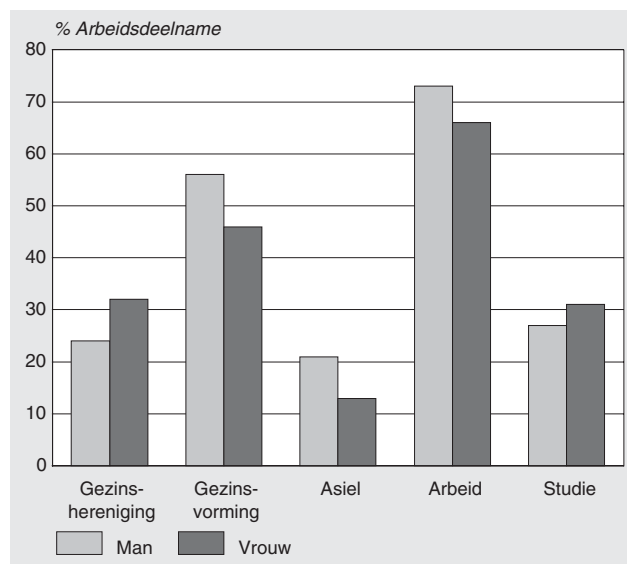
hoogste aandeel vrouwen onder de migranten. De migranten uit de Kaukasus vestigen zich vaker op een wat latere leeftijd in Nederland en maakten bij immigratie vaker deel uit van gezinnen dan de andere herkomstsgroepen. Vrouwen uit de Kaukasus hebben dan ook het vaakst een partner met eveneens de voormalige Sovjet-Unie als herkomstland.

8. Socio-economische positie

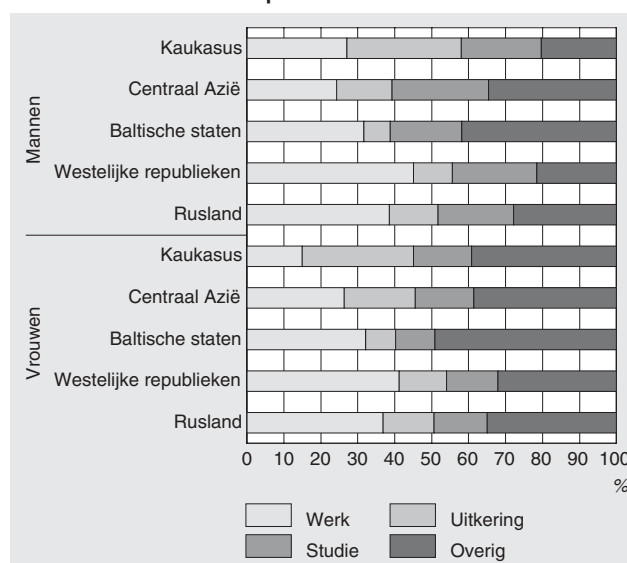
De arbeidsstatus van migranten geeft een indicatie van de

mate waarin immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. De arbeidsdeelname kan samenhangen met de migratiemotieven (Vluchtelingenwerk Nederland, 2006; Sprangers et al., 2005). Dit is ook het geval bij de allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie (grafiek 11). Vooral vluchtelingen komen in het algemeen moeilijk aan het werk. Dit hangt waarschijnlijk samen met een langdurige asielpprocedure, waarbij mensen niet of zeer beperkt deel mogen nemen aan de arbeidsmarkt. Bij de moeizame toetreding van asielzoekers tot de arbeidsmarkt speelt hun vaak lange arbeidsonderbreking waarschijnlijk ook een rol. Hierdoor verliezen mensen hun arbeidsroutine en lopen ze een achterstand op in hun competenties, kennis en ervaring. In combinatie met een beperkt sociaal netwerk, een gebrekkige kennis van de Nederlandse taal en de onbekendheid met de Nederlandse arbeidsmarkt kan dit resulteren in een vrij lage arbeidsparticipatie en een hogere uitkeringsafhankelijkheid (grafiek 11 en 12). De hogere uitke-

11. Eerste generatie allochtonen van 15-64 jaar uit de voormalige Sovjet-Unie naar arbeidsdeelname en migratiemotief



12. Eerste generatie allochtonen van 15-64 jaar uit de voormalige Sovjet-Unie naar herkomst en sociaaleconomische positie



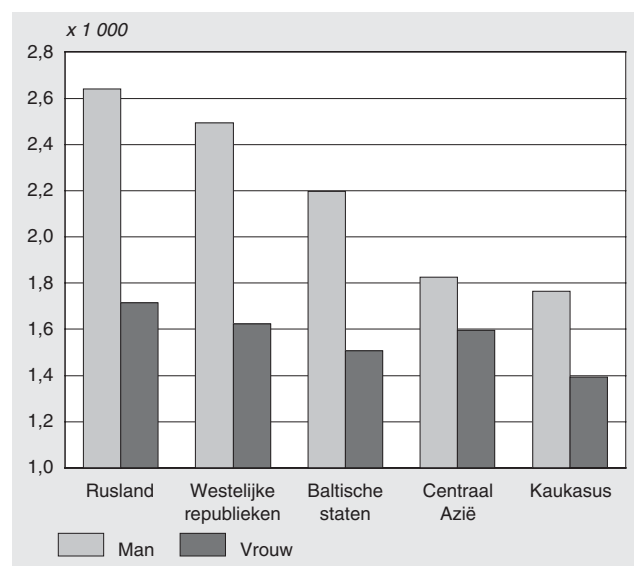
ringsafhankelijkheid en lagere arbeidsdeelname spelen vooral een rol bij personen afkomstig uit de Kaukasische regio, een groep die voornamelijk bestaat uit asielzoekers.

Arbeidsmigranten vormen uiteraard een groep die snel de arbeidsmarkt opgaat. Ook mensen met gezinsvorming als migratiemotief hebben, vergeleken met vluchtelingen, een voorsprong op de arbeidsmarkt, omdat deze groep bij binnenkomst in Nederland wordt opgevangen door hun vaak autochtone echtgenoot of echtgenote. Hierdoor kunnen ze zich sneller aanpassen aan de nieuwe situatie. De arbeidsdeelname bij deze groep migranten is relatief hoog. De groep bestaat voornamelijk uit vrouwen afkomstig uit Baltische staten, de westelijke republieken en Rusland. Het aandeel vrouwen onder werkenden ligt bij deze herkomstcategorieën dan ook boven de 65 procent.

De lagere arbeidsdeelname onder mensen met gezinshereniging als migratiemotief heeft te maken met de relatief lage leeftijd van deze groep. Het zijn meestal kinderen die naar Nederland overkomen. De gemiddelde leeftijd in deze categorie ligt bij aankomst in Nederland rond de 18 jaar. Het overgrote deel van deze groep heeft dan ook inkomsten die verband houden met 'studie' als belangrijkste bron van inkomsten en is afkomstig uit Rusland (36 procent) en de westelijke republieken (27 procent).

Ook zijn er duidelijke verschillen tussen de herkomstcategorieën in het maandloon van werknemers (*grafiek 13*). Werknemers afkomstig uit Rusland verdienen gemiddeld meer dan werknemers uit de Baltische staten of de Kaukasus. Allochtonen uit de Kaukasische regio werken dus niet alleen minder vaak, maar verdienen ook minder dan mensen afkomstig uit andere landen van de voormalige Sovjet-Unie. Een mogelijke verklaring is het verschil in opleidingsniveau tussen de herkomstcategorieën. Mogelijk speelt ook het feit dat vluchtelingen eerder een lager betaalde baan accepteren, omdat ze minder aantrekkelijk zijn op de arbeidsmarkt of moeilijker aan de slag komen, een rol.

13. Eerste generatie allochtone werknemers van 15–64 jaar uit de voormalige Sovjet-Unie naar herkomst en mediaan fiscaal maandloon



Ook bij werknemers uit de Baltische staten is sprake van een relatief laag gemiddeld maandinkomen. Dit kan samenhangen met het feit dat deze groep voor driekwart uit vrouwen bestaat. In het algemeen hebben vrouwen vaker een lager maandinkomen uit werk dan hun mannelijke collega's, mede omdat vrouwen vaker parttime werken.

9. Samenvatting en conclusie

Allochtonen afkomstig uit de voormalige Sovjet-Unie vormen geen homogene groep. Zowel wat betreft demografische kenmerken als sociaaleconomische positie bestaan er verschillen tussen de herkomstgroepen. De meeste van deze verschillen hangen samen met de migratiemotieven, die van land tot land verschillen.

De stroom migranten uit de voormalige Sovjet-Unie naar Nederland is pas na 1995 op gang gekomen. De grootste toestroom van het aantal immigranten vond rond de eeuwwisseling plaats en bestond voornamelijk uit vluchtelingen uit de Kaukasus en de Russische provincie Tsjetsjenië. Na 2002 is de stroom asielzoekers afgezwakt en gingen andere migratiemotieven een grotere rol spelen. Vooral het belang van gezinsvorming als voornaamste migratiemotief is in die periode toegenomen. Deze veranderingen in migratiemotieven hebben de samenstelling van de immigratie uit de voormalige Sovjet-Unie veranderd. Het aandeel vrouwen nam toe als het gevolg van een groter aandeel gezinsvormingen, evenals het aandeel immigranten uit de westelijke republieken en de Baltische staten. Het valt te verwachten dat met de toetreding van de Baltische staten tot de Europese Unie arbeid als motief een grotere rol gaat spelen.

Personen uit de Baltische staten hadden tot 2005 gezinsvorming als voornaamste migratiemotief. Deze uit Letland, Litouwen en Estland afkomstige immigranten zijn overwegend vrouwen die met een autochtone man zijn getrouwd. Ze vormen een relatief jonge generatie vrouwen, die vaak nog geen kinderen hebben. Deze vrouwen hebben, vergeleken met andere herkomstcategorieën, relatief vaak een baan. Voor de westelijke republieken geldt gezinsvorming in iets mindere mate ook als het belangrijkste migratiemotief. Ook bij deze categorie is het aandeel vrouwen groot en komen relaties met een autochtone man het meest voor. Immigrantengroepen uit deze herkomstcategorie laten het hoogste percentage werkenden zien.

Mensen afkomstig uit de Kaukasische regio zijn overwegend als vluchteling in gezinsverband naar Nederland gekomen. Deze groep is, vergeleken met andere landen, op een hogere leeftijd geïmmigreerd. De vrouwen uit deze regio hebben dan ook gemiddeld vaker en meer kinderen dan jongere immigranten uit de westelijke republieken of Baltische staten. Allochtonen uit de Kaukasus hebben vaak een uitkering als voornaamste bron van inkomsten en het laagste aandeel werkenden. Daarnaast heeft deze groep relatief lage inkomsten uit arbeid, vergeleken met migranten uit andere herkomstlanden van de voormalige Sovjet-Unie. Deze zwakkere sociaaleconomische positie van mensen afkomstig uit de Kaukasische regio kan niet los worden gezien van de zwakke sociaaleconomische positie van vluchtelingen in Nederland in het algemeen.

Immigranten uit Rusland vertonen de meeste diversiteit. Als migratiemotief zijn zowel het zoeken van asiel als gezinsvorming en gezinshereniging in deze groep sterk vertegenwoordigd. Ook hier hebben vrouwelijke immigranten de overhand. Bij de demografische en sociaaleconomische kenmerken vertoont Rusland een vrij gemengd beeld. Opvallend is een gemiddeld hoog maandloon bij Russen, wat een indicatie zou kunnen zijn van een hoog opleidingsniveau van werknemers in deze herkomstcategorie.

Technische toelichting

Sociaal Statistisch Bestand (SSB)

Het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) bestaat uit een stelsel van integrale registers en enquêtes op microniveau (personen, adressen enzovoort), die onderling en longitudinaal consistent zijn gemaakt. De informatie in het SSB is op microniveau koppelbaar. Het SSB bevat onder andere informatie op het gebied van demografie, arbeidsmarkt en inkomsten, onderwijs, criminaliteit en gezondheid. Doordat de gegevens voor de totale bevolking in Nederland integraal beschikbaar zijn, kan zeer gedetailleerde informatie worden samengesteld. Het SSB bevat gegevens vanaf verslagjaar 1999. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens per ultimo september 2005.

Migratiemotief

Bij het koppelen van migratiemotieven aan de onderzoekspopulatie is gebruik gemaakt van niet geïmputeerde migratiemotieven. Het koppelingsresultaat was 71 procent. De meeste onbekende en niet-gekoppelde records betreffen personen die in de periode 2004-2005 naar Nederland zijn gekomen. Omdat bij de toedeling naar herkomstland gebruik is gemaakt van informatie over geboorteplaats van de bevolking in Nederland op 1 januari 2004, is voor deze groep de herkomst niet bekend.

Staat 2 Resultaten koppeling migratiemotieven

Herkomstgebied	Motief bekend
	%
Onbekend	52,3
Rusland	74,6
Westelijke republieken	76,7
Baltische staten	53,2
Kaukasus	88,4
Centraal Azië	82,5

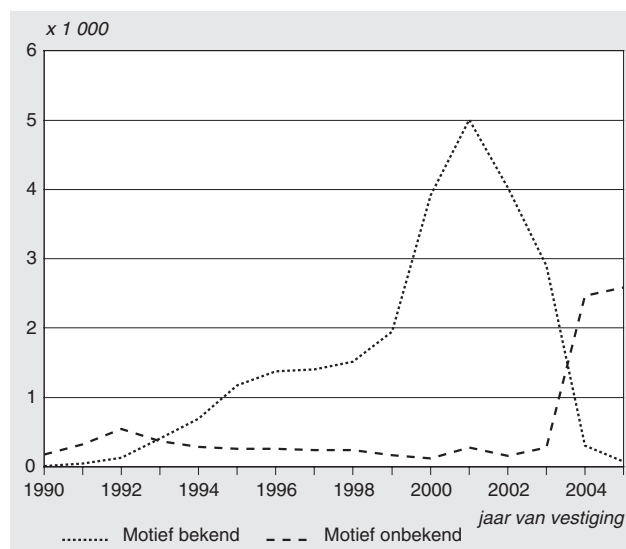
Bron: SSB

Type huishouden

Het type huishouden betreft de situatie per ultimo september 2005. De volgende categorieën komen voor:

- Eenpersoonshuishouden;
- Paren met kinderen; deze categorie bestaat uit gehuwde en ongehuwde paren met kinderen;
- Paren zonder kinderen; deze categorie bestaat uit gehuwde en ongehuwde paren zonder kinderen;
- Eenoudergezin;
- Overig; deze categorie bestaat uit overig huishouden en institutioneel huishouden.

14. Eerste generatie allochtonen uit de voormalige Sovjet-Unie naar geslacht en jaar van vestiging



Soort huwelijk

Het soort huwelijk betreft de situatie per ultimo september 2005. Deze wordt bepaald door op het peilmoment de herkomstlanden van beide partners te vergelijken. De voormalige Sovjet-Unie is hierbij als één herkomstland behandeld en niet verder uitgesplitst naar de nieuwe landen.

Sociaaleconomische positie

De sociaaleconomische positie van een persoon heeft betrekking op de situatie per ultimo september 2005. Deze wordt bepaald door de belangrijkste bron van inkomsten op dit peilmoment.

- Werk: als iemand wordt toegedeeld aan deze categorie is de belangrijkste inkomstenbron afkomstig uit arbeid als werknemer of arbeid als zelfstandige;
- Uitkering: de belangrijkste inkomstenbron bestaat uit een sociale uitkering (exclusief pensioen). Hiertoe behoren bijstandsuitkering, uitkering in verband met werkloosheid of arbeidsongeschiktheid en andere mogelijke uitkeringsregelingen;
- Studie: betreft personen van 15 tot en met 17 jaar en studenten, mits zij niet meer dan 70 procent van het minimumloon uit één van eerdergenoemde inkomstenbronnen ontvangen;
- Overig: deze personen hebben inkomsten uit overige bronnen inclusief pensioen, of hadden geen inkomsten.

Literatuur

Alders M. en H. Nicolaas, Immigratie uit voormalige Sovjetrepublieken sterk toegenomen. CBS webmagazine 12 augustus 2002.

Mulalic, L., C. Harmsen en K. Oudhof, 2007, Schatting van het aantal voormalig Joegoslaven naar huidig herkomstgebied. Bevolkingstrends 55(3), blz. 38-47.

Population Reference Bureau, 2005, World Population Data Sheet of the Population Reference Bureau (http://www.prb.org/pdf05/05WorldDataSheet_Eng.pdf)

Sprangers, A., H. Nicolaas, A.Zorlu en J. Hartog, 2005, Vluchtelingen en gezinsmigranten vinden moeilijk werk. Sociaaleconomische trends, 4e kwartaal, blz. 29-37.

Tishkov, V., Z. Zayinchkovskaya en G.Vitkovskaya, 2005, Migration in the countries of the former Soviet Union. Policy

Analysis and Research Program of the Global Commission on International Immigration, New York

United Nations Secretariat, Population Division, Department of Economic and Social Affairs, 2002, International migration from countries with economies in transition: 1980-1999. UN, New York.

Vluchtelingenwerk Nederland, 2006, Vluchtelingenwerk Integratie Barometer. Vluchtelingenwerk, Amsterdam.

Sociaaleconomische verschillen in fysieke beperkingen van ouderen

Marleen Wingen en Ferdij Otten

In dit artikel wordt de relatie onderzocht tussen indicatoren van sociaaleconomische status en fysieke beperkingen van ouderen (55 tot 80 jaar). Naast opleiding zijn daarbij drie operationalisaties van inkomen gehanteerd: jaarinkomen, 4-jaarsinkomen en langdurig laag inkomen. Ouderen met een lage sociaaleconomische positie hebben vaker beperkingen dan ouderen met een hogere positie. Dit geldt zowel voor opleiding als voor de drie inkomens-operationalisaties.

1. Inleiding

De ouderdom komt met gebreken, zo luidt het aloude gezegde. Mensen die ouder worden, zien zich in toenemende mate geconfronteerd met gezondheidsklachten en allereerste fysieke beperkingen. Die beperkingen kunnen functioneel van aard zijn, zoals problemen met de beweeglijkheid, het gezichtsvermogen, het gehoor of de verstaanbaarheid. Maar ook kunnen zich beperkingen voordoen in algemene dagelijkse levensverrichtingen, zoals traplopen, eten en drinken en aan- en uitkleden. Tot op heden is er bij ouderen nog maar weinig onderzoek gedaan naar het vóórkomen van sociaaleconomische verschillen in deze beperkingen. Toch is het voor het ouderenbeleid in Nederland van belang om op dit vlak sociaaleconomische risicogroepen en ontwikkelingen goed te kunnen onderscheiden. Dit is nodig om gericht en effectief in te kunnen spelen op veranderingen in het bijbehorende zorgbeslag en aldus de kwaliteit van het leven van ouderen zo goed mogelijk te kunnen blijven borgen (Jette, 1996).

Uit beschikbaar internationaal en nationaal onderzoek komt naar voren dat er verschillen naar opleidingsniveau bestaan in beperkingen in de algemene dagelijkse levensverrichtingen van ouderen. Laagopgeleide ouderen hebben meer beperkingen dan hoogopgeleide ouderen (Huisman et al., 2005; Jagger et al., 2007). Bovendien zijn er aanwijzingen dat deze verschillen over de jaren heen groter zijn geworden (Schoeni et al., 2005). Ook bestaan er verschillen naar opleidingsniveau in functiebeperkingen. Aangevoerd is dat laagopgeleide ouderen meer beperkingen in het bewegen hebben dan hoger opgeleiden (Jagger et al., 2007; Sainio et al., 2007).

Naast opleiding is ook inkomen een belangrijke indicator van sociaaleconomische gezondheidsverschillen (Kunst et al., 2005; Otten et al., 2005). Omdat er tot nu toe geen informatie beschikbaar is over inkomensgerelateerde fysieke beperkingen, is in deze studie onderzocht in hoeverre inkomen naast of eventueel in combinatie met opleiding verantwoordelijk is voor verschillen in dagelijkse levensverrichtingen en in functiebeperkingen bij ouderen. Inkomen is afgebakend als het jaarlijkse besteedbare huishoudensinkomen, als het besteedbare huishoudensinkomen over een periode van vier jaar en als het al dan niet eenmalig of voor meerdere jaren moeten rondkomen van een inkomen onder

de lage-inkomensgrens. De inkomensinformatie is afgeleid uit fiscale bronnen. Bij de beperkingen is gebruik gemaakt van zelfgerapporteerde gegevens over algemene dagelijkse levensverrichtingen (de zogeheten ADL-vragenlijst) en over functiebeperkingen (volgens de OESO-vragenlijst). De verkorte OESO-vragenlijst (Van Sonsbeek, 1988) en de ADL-vragen (De Kleijn, 1999) vormen samen de belangrijkste onderdelen van de zogeheten 'International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps' ofwel ICIDH-2 (Botterweck et al., 2001).

Na een statistische beschrijving van (trends in) de fysieke beperkingen bij ouderen, wordt in de navolgende paragrafen ingegaan op de verbanden tussen sociaaleconomische status (SES) en beperkingen in ADL en functiebeperkingen, met opleiding en verschillende operationalisaties van inkomen als indicatoren.

2. Doelpopulatie, data en analyse

2.1 Steekproef

Gegevens uit het Permanent Onderzoek LeefSituatie (POLS) zijn verrijkt met inkomensgegevens uit beschikbare integrale fiscale bronnen. Gegevens over de doelgroep 55-tot 80-jarigen (niet woonachtig in instellingen en tehuizen) over de jaren 2004, 2005 en 2006 uit POLS zijn samengevoegd tot een bestand. Op deze wijze is informatie beschikbaar over ruim 7,5 duizend ouderen.

2.2 Indicatoren voor sociaaleconomische status

Zowel het bijbehorende besteedbare huishoudensinkomen van het betreffende jaar als de besteedbare huishoudensinkomens van de drie voorafgaande jaren zijn aan iedere respondent in de POLS-onderzoeksjaren 2004 en 2005 gekoppeld. Aan de respondenten van het POLS-onderzoekjaar 2006 zijn de bijbehorende gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomens van 2002, 2003, 2004 en 2005 gekoppeld. Het besteedbare inkomen van het huishouden betreft het saldo van alle ontvangen inkomsten van de leden van het huishouden en de afgedragen inkomstenbelasting en sociale premies. Het totale inkomen is vervolgens gecorrigeerd voor huishoudensomvang en leeftijd van de huishoudensleden. Deze gestandaardiseerde huishoudensinkomens zijn vervolgens ingedeeld in kwintielen. De eerste inkomensgroep is gevormd uit de 20 procent personen met de laagste inkomens, de vijfde uit de 20 procent personen met de hoogste inkomens.

Het gestandaardiseerde huishoudensinkomen in kwintielen van het lopende onderzoekjaar is de eerste operationalisatie van de sociaaleconomische status gebaseerd op inkomen. Naast deze zijn nog twee andere operationalisaties gebruikt, waarbij ook de inkomensgegevens van de drie

voorafgaande jaren zijn meegenomen. De tweede operationalisatie is het 4-jaars (cumulatieve) inkomen. Dit is de som van het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen over de vier achtereenvolgende jaren, eveneens opgedeeld in kwintielen. Bij de derde operationalisatie zijn de aan de onderzoekspersonen toegekende jaarlijkse huishoudensinkomens ingedeeld op basis van de lage-inkomensgrens. De lage-inkomensgrens is een vast koopkrachtbedrag gecorrigeerd voor inflatie. In prijzen van 2005 ligt de grens op 10459 euro. Personen met een koopkracht onder 10459 euro worden beschouwd als personen met een laag inkomen. Deze personen lopen risico op armoede. Personen met een koopkracht van 10459 euro of meer worden niet gerekend tot personen met een laag inkomen (Bos, 2006). Op basis van de jaarlijkse inkomens is een classificatie gemaakt in langdurig laag inkomen (voor vier jaar), incidenteel laag inkomen en geen langdurig laag inkomen of geen incidenteel laag inkomen in het onderzoeksjaar.

Het gevraagde voltooide opleidingsniveau van de onderzoekspersoon is ook gebruikt als indicator voor sociaaleconomische status in de analyse. Het opleidingsniveau is ingedeeld in vijf groepen, namelijk (1) lager onderwijs, (2) lager beroepsonderwijs, (3) lager voortgezet onderwijs inclusief mavo en vwo3, (4) hoger voortgezet onderwijs, inclusief havo, vwo en mbo, en (5) hoger onderwijs, inclusief hbo en universiteit.

2.3 *Beperkingen in dagelijkse levensverrichtingen en functiebeperkingen*

Beperkingen in de algemene dagelijkse levensverrichtingen zijn in POLS gemeten met een overkoepelende ADL-maat. De ADL-maat is gebaseerd op tien vragen die mondeling worden afgenomen bij personen van 55 jaar of ouder over eten en drinken, gaan zitten en opstaan uit een stoel, in en uit bed stappen, aan- en uitkleden, zich verplaatsen naar een andere kamer op dezelfde verdieping, de trap op- en aflopen, de woning verlaten en binnengaan, zich verplaatsen buitenshuis, het gezicht en de handen wassen en zich volledig wassen. De vier antwoordcategorieën op deze vragen zijn: zonder moeite; met enige moeite; met grote moeite; alleen met hulp van anderen. Een persoon heeft beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen als minstens één van de tien vragen met 'met grote moeite' of 'alleen met hulp van anderen' wordt beantwoord.

Functiebeperkingen worden in POLS gemeten met een overkoepelende OESO-maat. De zeven vragen worden schriftelijk afgenomen bij personen van 12 jaar of ouder en omvatten de volgende onderwerpen: een gesprek volgen in een groep van drie of meer personen (zo nodig met hoorapparaat), met één andere persoon een gesprek voeren (zo nodig met hoorapparaat), kleine letters in de krant lezen (zo nodig met bril of contactlenzen), op een afstand van vier meter het gezicht van iemand herkennen (zo nodig met bril of contactlenzen), een voorwerp van vijf kilo, bijvoorbeeld een volle boodschappentas tien meter dragen, rechtop staand kunnen bukken en iets van de grond oppakken, 400 meter aan een stuk lopen zonder stil te staan (zo nodig met stok). Antwoordcategorieën op deze vragen zijn: zonder moeite; met enige moeite; met grote moeite; kan niet. Een

persoon heeft functiebeperkingen als minstens één van de zeven vragen met 'kan niet' of 'met grote moeite' wordt beantwoord. Met behulp van de OESO-vragen kunnen ook afzonderlijke maten worden berekend voor de deeldimensies 'horen', 'zien' en 'bewegen'.

Onderzocht wordt of er verbanden zijn tussen de verschillende operationalisaties van inkomen en fysieke beperkingen en tussen opleiding en fysieke beperkingen van ouderen. De overkoepelende ADL-maat, de overkoepelende OESO-maat alsmede de deelmaten bewegen, zien en horen worden meegenomen in de analyses. Bij de deelmaten wordt alleen de relatie met opleiding en de eerste twee inkomensmaten onderzocht, de relatie met langdurig laag inkomen is niet onderzocht vanwege te kleine steekproef aantallen.

2.4 *Analyse*

De samenhangen tussen de operationalisaties van sociaaleconomische status en de onderscheiden vormen van fysieke beperkingen zijn onderzocht met behulp van logistische regressieanalyse. De verdelingen van de beperkingen zijn scheef en de odds ratio's representeren daarom de relatieve kansverhouding in het hebben van beperkingen.

Alvorens de resultaten van de multivariate analyses te presenteren, worden eerst de ongecorrigeerde percentages weergegeven van de fysieke beperkingen van ouderen naar de verschillende operationalisaties van inkomen en opleiding. De multivariate analyses zijn in drie stappen uitgevoerd. In de eerste analysestap is alleen gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht. In de tweede analysestap wordt aanvullend gecorrigeerd voor opleiding om te bepalen of er daadwerkelijk, onafhankelijk van opleiding, een verband bestaat tussen de verschillende operationalisaties van inkomen en het hebben van beperkingen. In de derde stap wordt aanvullend gecorrigeerd voor het al dan niet hebben van ernstige ziekten, om een in causaal opzicht zo zuiver mogelijke beschrijving van de effecten van inkomen op beperkingen weer te geven. Bij mensen met een chronische aandoening is het immers denkbaar dat men juist vanwege de chronische aandoening in een achtergestelde inkomenspositie verkeert. Onder chronische ziekten wordt verstaan het (gehad) hebben van een of meer van de volgende ziekten: suikerziekte, beroerte, hersenbloeding of herseninfarct, hartinfarct of hartaandoening, een vorm van kanker. Door chronische ziekten aanvullend in de regressieanalyse mee te nemen, wordt gecontroleerd of een eventueel verband tussen de operationalisaties van inkomen en het hebben van beperkingen wordt veroorzaakt door een chronische aandoening.

3. Resultaten

3.1 *Fysieke beperkingen*

In totaal heeft 11 procent van de ouderen (55- tot 80-jarigen) een of meer beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen (*staat 1*). Daarnaast heeft 23 procent van de

Staat 1
Ouderen van 55-79 jaar en beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen, 2004-2006

	Aandeel personen met één of meer beperkingen	Gemiddeld aantal beperkingen	
		per persoon	per persoon met beperking
	%		
55-59	5,1	0,1	2,1
60-64	7,6	0,2	2,5
65-69	8,5	0,2	2,4
70-74	16,5	0,4	2,5
75-79	24,6	0,6	2,5
Totaal	10,9	0,3	2,4
w.v.			
mannen	7,6	0,2	2,8
vrouwen	13,9	0,3	2,2

Staat 2
Ouderen van 55-79 jaar en functiebeperkingen, 2004-2006

	Aandeel personen met één of meer beperkingen	Gemiddeld aantal beperkingen	
		per persoon	per persoon met beperking
	%		
55-60 jaar	18,4	0,3	1,5
60-65 jaar	16,4	0,3	1,8
65-70 jaar	21,8	0,4	1,6
70-75 jaar	28,1	0,5	1,8
75-80 jaar	36,3	0,7	2,1
Totaal	22,7	0,4	1,8
w.v.			
mannen	18,4	0,3	1,7
vrouwen	26,6	0,5	1,8

ouderen een of meer functiebeperkingen (*staat 2*). Beide overkoepelende maten laten zien dat oudere vrouwen vaker een fysieke beperking hebben dan oudere mannen. Ook neemt het hebben van een beperking toe met de leeftijd. Van de 55- tot 60-jarigen heeft 5 procent een of meer ADL-beperking(en) en 18 procent een of meer OESO-beperking(en). Een kwart van de 75- tot 80-jarigen heeft een of meer ADL-beperking(en) en 36 procent een of meer OESO-beperking(en).

Het gemiddeld aantal ADL-beperkingen per persoon is 0,3, het gemiddeld aantal OESO-beperkingen is 0,4. Het gemiddeld aantal ADL-beperkingen per oudere met een beperking is 2,4. Gemeten met de OESO-indicator is dit 1,8.

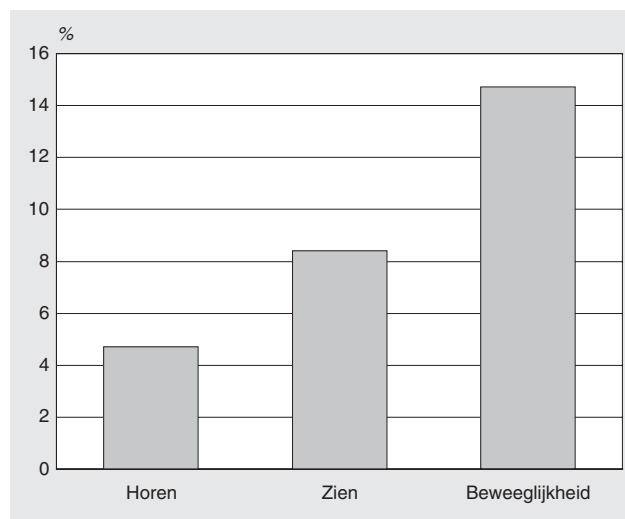
Kijken we naar de afzonderlijke functiebeperkingen binnen de overkoepelende OESO-maat, dan zien we dat beweeglijkheidsproblemen het meest voorkomen. Van de ouderen heeft 15 procent beperkingen in het bewegen, 8 procent in het zien en 5 procent in het horen, (*grafiek 1*).

Een op de tien ouderen in de leeftijd 55 tot 60 jaar heeft beperkingen in het bewegen. Dit loopt op naar drie op de tien voor ouderen in de leeftijd 75 tot 80 jaar. Oudere vrouwen hebben vaker beweeglijkheidsproblemen dan mannen. Twee op de tien oudere vrouwen hebben beperkingen in bewegen. Dit is twee keer zoveel als bij oudere mannen.

Zowel de OESO-maat als de ADL-maat betreft fysieke beperkingen. De overeenkomst tussen beide maten is terug te vinden in een correlatie van $r = 0,45$ (Pearson's correlatie-

coëfficiënt). De sterkste correlatie bestaat tussen de ADL-maat en de OESO-deelmaat bewegen ($r = 0,58$).

1. Aandeel ouderen van 55-79 jaar naar type OESO-beperkingen, 2004-2006

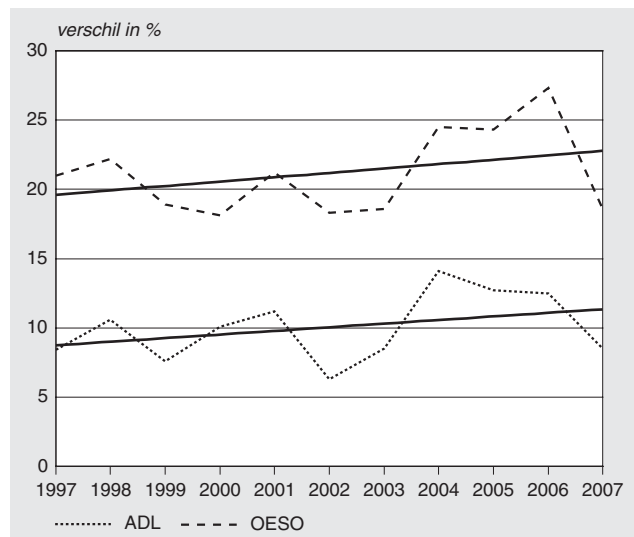


3.2 Trends in verschillen in fysieke beperkingen naar opleiding

De verschilpercentages tussen de hoogste en laagste opleidingscategorie zijn uitgezet tegen de tijd voor zowel ADL-beperkingen als OESO-beperkingen. Het afgelopen decennium blijkt er bij ouderen geen sprake te zijn van een

duidelijke toe- of afname in de grootte van verschillen in fysieke beperkingen naar opleiding (grafiek 2). Het verschil tussen de hoogste en laagste opleidingscategorie is voor functiebeperkingen 8,4 procent in 1997 en 8,5 procent in 2007. Het verschil in beperkingen in dagelijkse levensverrichtingen is 21,0 procent in 1997 en 18,6 procent in 2007.

2. Leeftijdsgecorrigeerde trends in verschillen in fysieke beperkingen naar opleiding van ouderen (55-79 jaar)



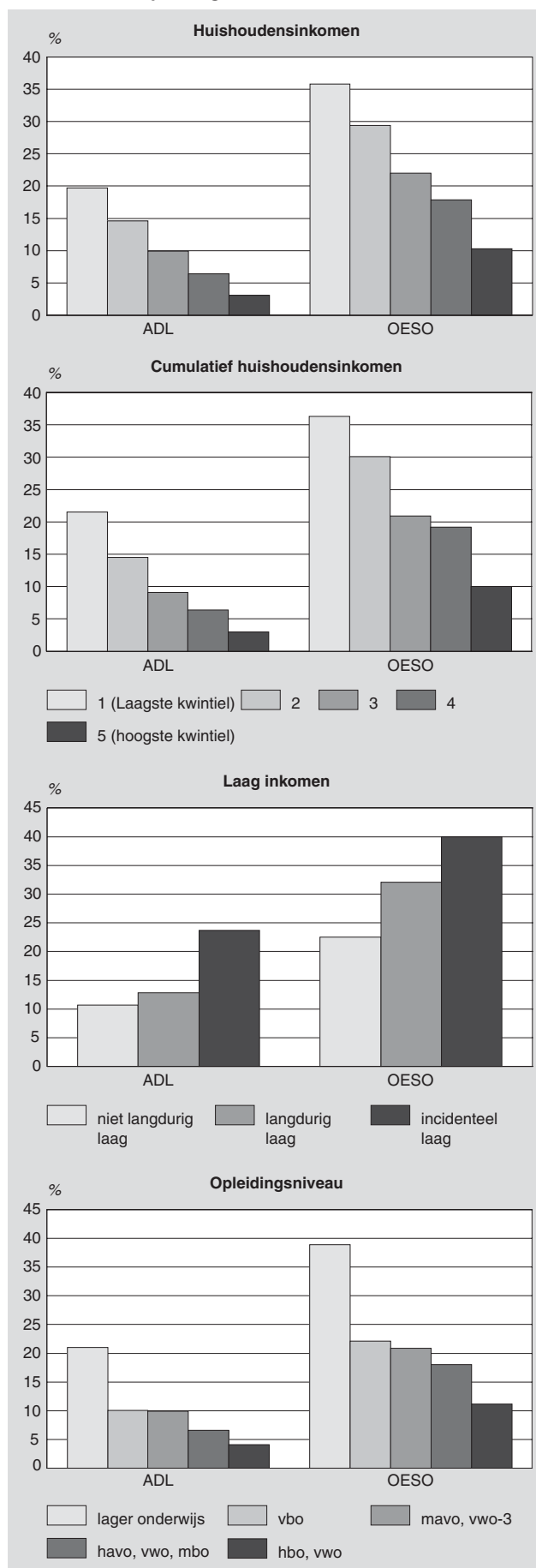
3.3 Socioeconomische status en fysieke beperkingen

De ongecorrigeerde percentages (grafiek 3) laten zien dat er een verband is tussen het (cumulatief) gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen en het hebben van een of meer fysieke beperkingen. Hoe lager het inkomen, hoe meer de ouderen beperkt zijn in hun dagelijkse verrichtingen en hoe meer ze kampen met functiebeperkingen. Van de ouderen met een (cumulatief) besteedbaar huishoudensinkomen in het laagste kwintiel is een vijfde beperkt in de dagelijkse verrichtingen. Het aandeel ouderen met beperkingen in de dagelijkse verrichtingen is lager in het hoogste inkomenskwintiel, namelijk 3 procent. De verschillen in functiebeperkingen zijn groter dan de verschillen in algemene dagelijkse levensverrichtingen.

Ook ouderen met een langdurig laag inkomen hebben vaker beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen of functiebeperkingen. Een kwart van hen heeft een of meer ADL-beperkingen. Vier op de tien van deze ouderen heeft een functiebeperking.

Tussen opleiding en het hebben van een of meer fysieke beperkingen bestaat eveneens een omgekeerd evenredig verband. Volgens de ADL-maat heeft 21 procent van de ouderen met lager onderwijs een beperking. Daarentegen heeft 4 procent van de ouderen met hoger beroepsonderwijs of wetenschappelijk onderwijs een beperking in de dagelijkse levensverrichtingen. De verschillen in functiebeperkingen zijn groter: 39 procent van de ouderen met alleen lager onderwijs en 11 procent van de ouderen met hoger onderwijs heeft beperkingen.

3. Aandeel ouderen van 55-79 jaar met fysieke beperkingen volgens ADL- en OESO-indicator naar inkomen en opleiding



De relaties tussen opleiding, (cumulatief) gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen en de deelmaten van de OESO-maat zijn ook onderzocht. Tussen de deelmaten en de indicatoren voor sociaaleconomische status bestaat een omgekeerd evenredig verband. Hoe lager de opleiding of het (cumulatief) inkomen, hoe meer ouderen met een beperking in het horen, zien of bewegen. De sociaaleconomische verschillen zijn het grootst bij de deelmaat bewegen.

3.4 Uitkomsten multivariate analyses

Wordt gecorrigeerd voor verschillen in leeftijd en geslacht (analysestap 1), dan blijven de verbanden tussen de verschillende operationalisaties van inkomen en een beperking in algemene dagelijkse levensverrichtingen, en een functiebeperking, bestaan. Het verband tussen opleiding en een

beperking blijft ook bestaan. Als naast leeftijd en geslacht rekening wordt gehouden met het opleidingsniveau (analysestap 2), dan geldt hetzelfde voor de drie operationalisaties van inkomen. Ook blijven de sociaaleconomische verschillen overeind als aanvullend rekening wordt gehouden met het vóórkomen van chronische ziekten (analysestap 3). Het hebben van een of meer ernstige ziekte(n) heeft dus geen invloed op het verband tussen de operationalisaties van inkomen en het hebben van beperkingen. De odds ratio's zijn bij alle analysestappen het hoogst bij het cumulatief gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen (staat 3).

Worden de verschillende OESO-deelmaten bekeken, dan valt op dat zowel het verband met opleiding als het verband met (cumulatief) inkomen en beperkingen in bewegen het sterkst zijn. Deze verbanden blijven bestaan na correctie voor verschillen in leeftijd en geslacht (analysestap 1), voor

Staat 3
Ouderen van 55-79 jaar met fysieke beperkingen naar inkomen en opleiding (odds ratio's)

	Analysestap 1		Analysestap 2		Analysestap 3	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	(95% BI)
<i>Beperkingen in ADL</i>						
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	5,53	3,96-7,72*	3,76	2,64-5,37*	3,98	2,62-6,05*
2	3,67	2,61-5,17*	2,58	1,79-3,71*	2,88	1,89-4,41*
3	2,80	1,97-3,98*	2,21	1,53-3,19*	2,35	1,53-3,61*
4	1,93	1,33-2,80*	1,73	1,18-2,52	1,86	1,20-2,89*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	6,22	4,42-8,76*	4,15	2,88-5,99*	5,24	3,36-8,17*
2	3,87	2,73-5,51*	2,74	1,89-3,98*	3,39	2,16-5,32*
3	2,71	1,88-3,91*	2,17	1,48-3,17*	2,68	1,70-4,22*
4	2,01	1,37-2,95*	1,77	1,20-2,61*	2,08	1,31-3,32*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
niet langdurig laag inkomen (ref.)	1,00		1,00		1,00	
incidenteel laag	0,99	0,58-1,70	0,89	0,52-1,53	0,96	0,52-1,77
langdurig laag	3,74	2,35-5,96*	2,96	1,85-4,74*	2,79	1,60-4,85*
Opleiding						
LO	4,40	3,26-5,93*				
VBO	2,26	1,63-3,14*				
MAVO, VWO-3	2,12	1,46-3,10*				
HAVO, VWO, MBO	1,60	1,15-2,22*				
HBO, WO (ref.)	1,00					
<i>Functiebeperkingen</i>						
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	4,88	3,92-6,07*	2,85	2,25-3,63*	2,87	2,24-3,68*
2	3,65	2,93-4,55*	2,15	1,69-2,74*	2,15	1,67-2,76*
3	2,47	1,97-3,09*	1,77	1,40-2,25*	1,73	1,35-2,21*
4	1,91	1,52-2,41	1,61	1,27-2,04*	1,61	1,26-2,05
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	4,26	3,39-5,34*	2,84	2,22-3,63*	3,01	2,33-3,89*
2	3,25	2,59-4,08*	2,33	1,82-2,97*	2,40	1,86-3,10*
3	2,16	1,71-2,73*	1,75	1,37-2,23*	1,75	1,35-2,26*
4	2,06	1,63-2,60*	1,80	1,42-2,29*	1,87	1,46-2,41*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
niet langdurig laag inkomen (ref.)	1,00		1,00		1,00	
incidenteel laag	1,63	1,09-2,45*	1,38	0,90-2,10	1,43	0,93-2,19
langdurig laag	2,30	1,49-3,54*	2,06	1,32-3,23*	2,05	1,30-3,24*
Opleiding						
LO	5,05	4,11-6,21*				
VBO	2,26	1,81-2,83*				
MAVO, VWO-3	2,10	1,62-2,74*				
HAVO, VWO, MBO	1,74	1,40-2,16*				
HBO, WO (ref.)	1,00					

Analysestap I: gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.
Analysestap II: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.
Analysestap III: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*P<0.05

het opleidingsniveau (analysestap 2) en voor het vóórkomen van chronische ziekten (analysestap 3). Na correctie voor leeftijd en geslacht blijven de verbanden tussen beperkingen in horen en de maten van SES en beperkingen in zien en de maten van SES ook overeind. Het verband tussen 4-jaars huishoudensinkomen en beperkingen in horen is na correctie voor opleiding en ziekten verdwenen, evenals het verband tussen eenjarig huishoudensinkomen en beperkingen in zien (*staat 4*).

4. Conclusie

Een op de tien ouderen ervaart beperkingen in de algemene dagelijkse levensverrichtingen en bijna een kwart van de ouderen ervaart beperkingen die functioneel van aard zijn. Oudere vrouwen ervaren vaker fysieke beperkingen dan oudere mannen, en hoe hoger de leeftijd is, des te meer ouderen een of meer beperkingen hebben. Beperkingen in bewegen komen het meest voor.

Staat 4
Ouderen van 55-79 jaar met OESO-deelmaten naar inkomen en opleiding (odds ratio's)

	Analysestap 1		Analysestap 2		Analysestap 3	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	(95% BI)
<i>Beperkingen in horen</i>						
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	2,33	1,56-3,49*	1,85	1,10-3,10*	1,84	1,07-3,16*
2	1,85	1,20-2,84*	2,19	1,32-3,62*	2,31	1,37-3,90*
3	1,27	0,72-2,26	2,10	1,28-3,45*	2,02	1,20-3,40*
4	1,66	1,11-2,49*	2,45	1,52-3,97*	2,42	1,46-3,99*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00			
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	2,40	1,47-3,89*	1,52	0,94-2,47	1,55	0,94-2,55
2	2,82	1,76-4,51*	1,53	0,95-2,46	1,56	0,95-2,54
3	2,49	1,55-4,01*	1,64	1,04-2,60*	1,58	0,98-2,54
4	2,70	1,69-4,33*	1,61	1,02-2,53*	1,55	0,97-2,49
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00			
Opleiding						
LO	2,04	1,31-3,17*				
VBO	2,00	1,29-3,10*				
MAVO, VWO-3	1,97	1,27-3,05*				
HAVO, VWO, MBO	1,80	1,15-2,81*				
HBO, WO (ref.)	1,00					
<i>Beperkingen in zien</i>						
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	3,95	2,86-5,44*	1,92	1,36-2,70*	1,93	1,36-2,75*
2	2,22	1,57-3,14*	1,38	0,97-1,97	1,39	0,96-1,99
3	1,73	1,13-2,63*	1,37	0,97-1,93	1,35	0,94-1,93
4	1,47	1,05-2,07*	1,24	0,88-1,75	1,22	0,85-1,74
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	2,99	2,18-4,09*	2,02	1,41-2,90*	2,12	1,46-3,08*
2	2,08	1,50-2,89*	1,77	1,24-2,54*	1,85	1,27-2,70*
3	1,80	1,30-2,50*	1,25	0,87-1,81	1,32	0,90-1,94
4	1,42	1,01-1,99*	1,64	1,15-2,33*	1,66	1,15-2,39*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Opleiding						
LO	3,28	2,36-4,57*				
VBO	2,68	1,91-3,74*				
MAVO, VWO-3	1,65	1,16-2,34*				
HAVO, VWO, MBO	1,93	1,37-2,72*				
HBO, WO (ref.)	1,00					
<i>Beperkingen in bewegen</i>						
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	5,61	4,22-7,46*	3,80	2,76-5,25*	4,02	2,86-5,63*
2	2,56	1,88-3,48*	2,98	2,16-4,11*	3,11	2,22-4,38*
3	2,38	1,67-3,37*	2,19	1,58-3,03*	2,25	1,59-3,17*
4	2,07	1,53-2,80*	1,74	1,25-2,43*	1,78	1,25-2,53*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	5,82	4,30-7,88*	4,10	2,94-5,72*	4,67	3,27-6,67*
2	4,38	3,23-5,94*	3,16	2,26-4,41*	3,49	2,44-4,99*
3	2,84	2,07-3,89*	2,37	1,69-3,32*	2,51	1,75-3,60*
4	2,00	1,44-2,78*	1,97	1,40-2,78*	2,16	1,50-3,12*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Opleiding						
LO	6,54	4,79-8,93*				
VBO	4,65	3,39-6,37*				
MAVO, VWO-3	3,05	2,21-4,23*				
HAVO, VWO, MBO	2,33	1,66-2,26*				
HBO, WO (ref.)	1,00					

Analysestap I: gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Analysestap II: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.

Analysestap III: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*P<0.05

Ook bestaan er sociaaleconomische verschillen in functiebeperkingen en beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen bij ouderen. Ten eerste bestaat er een verband met opleiding: lager opgeleide ouderen hebben vaker fysieke beperkingen dan hoogopgeleide ouderen. Ten tweede maken de drie operationalisaties van inkomen ook onderscheid in het hebben van een of meer fysieke beperkingen. Zowel ouderen met een lager eenjarig huishoudensinkomen als met een lager 4-jaars huishoudensinkomen hebben vaker functiebeperkingen en beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen dan ouderen met een hoog inkomen. Ouderen met een langdurig laag inkomen (inkomen onder de lage inkomensgrens voor vier achtereenvolgende jaren) hebben vaker functiebeperkingen en vaker beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen. Het cumulatieve inkomen blijkt het grootste onderscheiden vermogen te hebben. De verbanden tussen de drie operationalisaties van inkomen en functiebeperkingen of beperkingen in dagelijkse levensverrichtingen kunnen niet worden verklaard door verschillen in leeftijd en geslacht, door opleidingsverschillen of door het hebben van een of meer chronische ziekten. De omgekeerde causale relatie, waarbij een chronische ziekte de relatie tussen ouderen met een lage inkomenspositie en beperkingen veroorzaakt, lijkt dus niet van toepassing.

Wordt specifiek gekeken naar de functiebeperkingen, dan blijkt dat ouderen met een lagere opleiding of met een lager inkomen vaker beperkingen in de beweeglijkheid hebben dan ouderen met een hogere opleiding of een hoog inkomen. De resultaten voor de OESO-deelmaat bewegen en de ADL-maat komen sterk overeen. Dit is niet verwonderlijk aangezien deze maten relatief sterk met elkaar correleren. Maar ook voor de andere functiebeperkingen (horen en zien) zijn er omgekeerde evenredige verbanden met SES. Na stapsgewijze correctie voor leeftijd en geslacht, opleiding en voorkomen van chronische ziekten blijven de verbanden tussen beperkingen in bewegen en cumulatief en eenjarig huishoudensinkomen steeds bestaan. Voor beperkingen in horen blijft alleen het verband met eenjarig huishoudensinkomen overeind, en voor beperkingen in zien alleen het verband met cumulatief huishoudensinkomen.

Dit artikel beschrijft het eerste onderzoek in Nederland naar de relatie tussen verschillende operationalisaties van geregistreerd inkomen en functiebeperkingen en beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen bij ouderen. Bij eerder onderzoek naar sociaaleconomische verschillen in beperkingen in de dagelijkse levensverrichtingen werd alleen opleiding gebruikt als indicator. De resultaten van ons onderzoek met betrekking tot opleiding komen overeen met die uit ander onderzoek (Huisman et al., 2005; Jagger et al., 2007; Sainio et al., 2007).

De gepresenteerde resultaten over fysieke beperkingen gelden alleen voor de populatie ouderen die niet in instellingen en tehuizen verblijven. Gegevens over de institutionele bevolking zijn niet beschikbaar. Het hier beschreven beeld van de groep ouderen in Nederland is daarmee niet volledig. Een andere beperking van dit onderzoek is dat geen gebruik kon worden gemaakt van longitudinale gegevens. Algemene concluderende uitspraken over causaliteit zijn daarmee niet mogelijk. Ook zijn de hier gebruikte metin-

gen van beperkingen geen medisch vastgestelde beperkingen maar zelfrapportages. Gegevens over gediagnosticeerde beperkingen zouden mogelijk andere resultaten kunnen geven. Eerder is namelijk gebleken dat in sommige populaties zelfrapportages van beperkingen worden onderschat of juist worden overschat ten opzichte van medische vaststellingen (Kempen et al., 1996).

Naast opleiding is inkomen dus een goede indicator om sociaaleconomische verschillen in fysieke beperkingen bij ouderen te beschrijven. Het cumulatief gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen blijkt de meest bruikbare inkomensindicator om sociaaleconomische verschillen in beperkingen aan te tonen. Vanwege veranderingen van de samenleving, waaronder de vergrijzing van de bevolking en de toenemende levensverwachting, is het van belang om in de toekomst sociaaleconomische gezondheidsverschillen met behulp van welvaartsindicatoren te blijven onderzoeken.

Literatuur

Bos, W., 2006, Armoede-indicatoren. CBS/SCP, Voorburg/Den Haag.

Botterweck, A., F. Frenken, S. Janssen, L. Rozendaal, M. Vree en F. Otten, 2001, Plausibiliteit nieuwe metingen algemene gezondheid en leefstijl. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huisman, M., A. Kunst, D. Deeg, F. Grigoletto, W. Nusselder en J. Mackenbach, 2005, Educational inequalities in the prevalence and incidence of disability in Italy and the Netherlands were observed. *Journal of Clinical Epidemiology* (58)10, blz. 1058-65.

Jagger, C., R.J. Matthews, D. Melzer, F. Matthews en C. Brayne, 2007, Educational differences in the dynamics of disability incidence, recovery and mortality: findings from the MRC Cognitive Function and Ageing Study (MRC CFAS). *International Journal of Epidemiology* 36, blz. 358-365.

Jette, A.M., 1996, Disability trends and transitions. In: Binstock, R. H. and L. K. George, *Handbook of the aging and the social sciences*, blz. 94-116. Academic Press, San Diego.

Kempen, G.I., N. Steverink, J. Ormel en D.J. Deeg, 1996, The assessment of ADL among frail elderly in an interview survey: self-report versus performance-based tests and determinants of discrepancies. *Journal of Gerontology* (51)5, blz. 254-60.

Kleijn, M. de, 1999, Notitie werkgroep revisie GE inzake meten van beperkingen.

Kunst, A.E., J.A.A. Dalstra, V. Bos, J. Mackenbach, F.W.J. Otten en J.J.M. Geurts, 2005, Ontwikkeling en toepassing van indicatoren van sociaal-economische status binnen het gezondheidsstatistisch bestand. CBS/Erasmus MC, Voorburg/Heerlen/Rotterdam.

Otten, F., J.A.A. Dalstra, J.J.M. Geurts en A. Kunst, 2005, Inkomensongelijkheid en gezondheidsverschillen. CBS, Voorburg/Heerlen.

Sainio, P., T. Martelin, S. Koskinen en M. Heliovaara, 2007, Educational differences in mobility: the contribution of physical workload, obesity, smoking and chronic conditions. *Journal of Epidemiology and Community Health* (61)5, blz. 401-8.

Schoeni, R.F., L.G. Martin, P.M. Andreski en V.A. Freedman, 2005, Persistent and growing socioeconomic disparities in disability among the elderly: 1982-2002. *American Journal of Public Health* (95)11, blz. 2065-70.

Sonsbeek, J.L.A. van, 1988, Methodische en inhoudelijke aspecten van de OESO-indicator betreffende langdurige beperkingen in het lichamelijk functioneren. *Maandbericht Gezondheidsstatistiek* 7(6), blz. 4-17.

Vinex-bewoners zijn geen doorsnee stedelingen

Bert Raets

Sinds 1993 zijn aan de rand van steden veel nieuwbouwwoningen gebouwd op zogenaamde Vinex-locaties. Deze Vinex-wijken blijken geen doorsnee wijken te zijn. De nieuwe inwoners zijn vooral jonge gezinnen uit aangrenzende steden die in relatief dure huizen wonen.

Inleiding

Vinex-locaties zijn locaties die in 1993 door de minister van VROM zijn aangewezen als uitbreidingsgebieden voor de steden. De Vinex-locaties danken hun naam aan de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra. VINEX had als doelstelling de verstedelijking meer te concentreren. Het beperken van de automobiliteit was een achterliggende doelstelling (VROM, 2007). Op basis van deze nota zijn binnen 23 stadsgewesten verschillende Vinex-locaties aangewezen. In veel Vinex-locaties aan de rand van grote steden heeft inmiddels op grote schaal nieuwbouw plaatsgevonden. Door VINEX zijn veel mensen uit de stad naar de 'stedelijke rand' getrokken.

In dit artikel worden bewoners van Vinex-wijken op een aantal kenmerken vergeleken met de overige inwoners van Nederland. Hiertoe is gebruik gemaakt van de landelijke wijk- en buurtindeling die het CBS jaarlijks publiceert. Deze indeling beschikt over een groot aantal kerncijfers, met behulp waarvan de verschillende onderdelen van gemeenten onderling kunnen worden vergeleken. De in dit artikel gepresenteerde gegevens zijn onder meer afgeleid uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens, de gedigitaliseerde kaart Bodemgebruik, het Sociaal Statistisch Bestand en het Geografisch basisregister.

Gezocht is naar een methode om Vinex-locaties naar 'CBS-buurt 2007' toe te delen. Hierbij is gebruik gemaakt van buurtbenaming, luchtfoto's en informatie van gemeenten. Uiteindelijk zijn 240 buurten geselecteerd die min of meer samenvallen met deze Vinex-locaties. De 240 buurten zijn verspreid over 57 gemeenten. In de provincie Zuid-Holland liggen de meeste (59) Vinex-buurten. Zeeland heeft geen enkele Vinex-buurt (kaart 1).

Duurdere woningen op ruim grondgebied

Het beeld is ontstaan dat Vinex-woningen goedkope rijtjeshuizen zijn op kleine kavels. Deze beeldvorming komt echter niet overeen met de gegevens uit de Kerncijfers wijken en buurten (CBS Statline). De gemiddelde WOZ-waarde van de 265 duizend Vinex-woningen bedroeg in 2007 ongeveer 234 duizend euro. Alle andere woningen in Nederland worden voor gemiddeld 216 duizend euro aangeschreven. De gemiddelde waarde van Vinex-woningen is dus beduidend hoger dan die van woningen in niet-Vinex-buurten. De Vinex-buurt

1. Overzicht 240 Vinex-buurten, 2007



Bosweide in Ypenburg (Den Haag) had in 2007 de hoogste gemiddelde WOZ-waarde, namelijk 574 duizend euro.

Ook de bebouwingsdichtheid van de buurten is niet zo hoog als soms wordt gedacht. Gemiddeld staan er 10 woningen per hectare in de 240 Vinex-buurten. Deze dichtheid is lager dan die van andere buurten in de vier grote steden. Voor deze steden tezamen geldt een gemiddelde van 19 woningen per hectare. Veel oude stadswijken hebben zelfs meer dan 100 woningen per hectare. De Vinex-woningen liggen dus veel minder dicht op elkaar dan de grootstedelijke woningvoorraad. De meeste Vinex-locaties zijn dan ook ruimer opgezet dan de norm van gemiddeld 30 woningen per hectare. Slechts 20 Vinex-buurten hebben een hogere woningdichtheid. Hiermee biedt de Vinex-locatie de mogelijkheid om 'landelijker' te wonen.

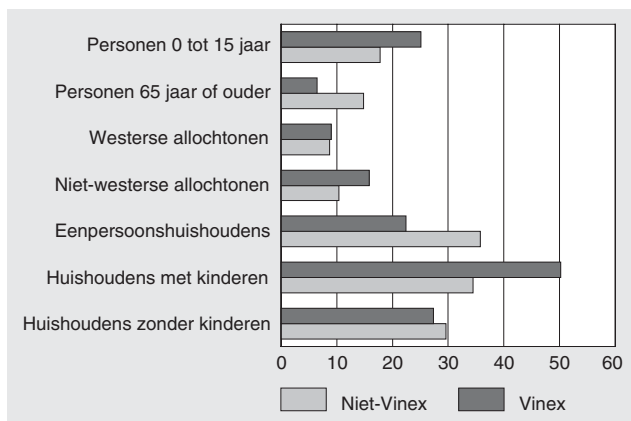
Jonge bevolking en veel allochtonen

De bevolking in Vinex-locaties valt op door het grote aandeel 0–44-jarigen (61 procent) en het vrijwel ontbreken van ouderen. Een kwart van de 712 duizend Vinex-bewoners is jonger dan 15 jaar. Het aantal ouderen in de Vinex-buurten is zeer beperkt: slechts 6,5 procent is 65-plusser. Het aandeel ouderen onder 'klassieke' stedelingen is twee keer zo groot (grafiek).

De helft van de mensen in Vinex-buurten heeft een gezin met kinderen. Alleenstaanden komen in deze nieuwbouwbuurten het minst voor (22,4 procent).

Het aandeel allochtonen is in Vinex-buurtten hoger dan in niet-Vinex-buurtten. Vooral het aandeel van 15,8 procent niet-westerse allochtonen in Vinex-buurtten ligt ruim boven het landelijk gemiddelde van 11,0 procent. De Staatsliedenwijk in Almere heeft relatief de meeste niet-westerse allochtonen (meer dan de helft van de bevolking) en Lanakerveld (in Maastricht, op de grens met België) heeft het grootste aandeel westerse allochtonen, vooral Vlamingen.

Aandeel personen woonachtig in wel of geen Vinexbuurtten naar enkele demografische kenmerken, 2007



Hoge autodichtheid

Volgens opzet moesten Vinex-locaties door hun ligging, hun voorzieningen en de aanwezigheid van goed openbaar vervoer het autoverkeer terugdringen. Toch staan in Vinex-locaties relatief veel auto's geregistreerd. Gemiddeld heeft elk huishouden in de Vinex-buurt meer dan één auto (1,07), terwijl in niet-Vinex-buurtten deze autodichtheid onder de één ligt (0,95 auto's per huishouden). Gerelateerd aan de oppervlakte (land) is het verschil nog veel groter: in niet-Vinex-buurtten 2 auto's per hectare en in Vinex-buurtten ruim 11 auto's per hectare.

De Vinex-buurtten kenmerken zich dan ook door een grote autodichtheid, zowel per persoon als per hectare land. De Vinex-bewoner is dan ook wel eens 'automens' genoemd (Trouw, 2005).

Naast autobezit ligt ook het motorbezit in Vinex-buurtten hoger dan gemiddeld. Op 100 Vinex-huishoudens zijn 8,5 motoren geteld, tegen nog geen 8 motoren op landelijk niveau.

Dit hoge auto- en motorbezit in Vinex-buurtten is mede een gevolg van de kenmerken van de bevolkingssamenstelling. Volgens het Ruimtelijk Planbureau wordt het autobezit het meest beïnvloed door het type huishouden. Vooral gezinnen met kinderen hebben relatief meer auto's dan andere typen huishoudens (RPB, 2008).

Weinig uitkeringen

In 2005 had 11 procent van alle 15–64-jarigen in ons land ten minste één bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering. De Vinex-buurtten onderscheiden zich hierbij als rela-

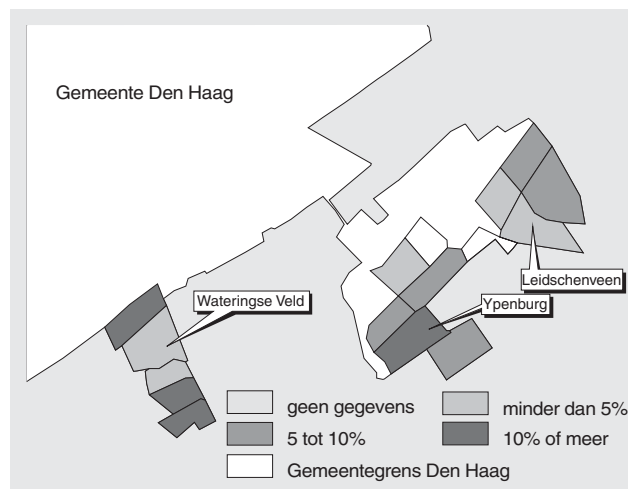
tief 'gegoede' buurtten, met weinig mensen met een uitkering. Minder dan 8 procent van de Vinex-bewoners is op een van deze sociale uitkeringen aangewezen.

Slechts een op de tien Vinex-buurtten heeft een hoger aandeel sociale uitkeringen dan het landelijk gemiddelde. De Vinex-buurtten vallen in dit opzicht dan ook in gunstige zin op.

Toch zijn niet alle Vinex-buurtten sociaal even sterk. De Vinex-buurt Dolphia (Enschede) kent met 28 procent de meeste uitkeringen. In 2005 waren de Vinex-woningen in Dolphia echter nog niet opgeleverd, zodat het hier niet om specifieke Vinex-bewoners gaat. De oorspronkelijke bewoners van de buurt hadden relatief veel sociale uitkeringen. De bewoners van de Vinex-buurtten Maria Gewande en Terschuren in Heerlen en de Staatsliedenbuurt (Almere) hebben relatief vaak (meer dan 20 procent van de 15–64-jarigen) een sociale uitkering.

Ook op lokaal niveau zijn de verschillen tussen de Vinex-locaties tamelijk groot. Zo zijn de drie grote Vinex-wijken van Den Haag sociaal verschillend. Leidschenveen heeft de minste sociale uitkeringen in 2005 (slechts 5 procent van de inwoners van 15–64 jaar), Ypenburg 7 procent en het Wateringse Veld blijft met 8 procent uitkeringen WWB (Wet werk en bijstand) en AO (arbeidsongeschiktheid) toch nog onder het landelijk gemiddelde (kaart 2).

2. Aandeel Haagse Vinex-bewoners met een sociale uitkering, 2005

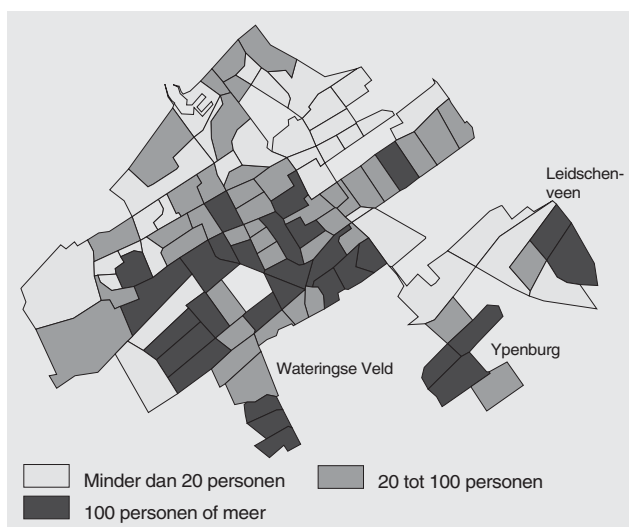


Overloop uit oude stadsbuurtten

Het Vinex-beleid beoogde opvang van stedelingen in nieuwe woonwijken, nabij de bestaande stad, mogelijk te maken. De meeste instromers in Vinex-wijken komen uit de aangrenzende oude stadsbuurtten. In de periode 2005 en 2006 hebben zich bijna 200 duizend nieuwkomers gevestigd in Vinex-wijken. Van hen waren zes op de tien afkomstig uit hun woongemeente. De Vinex-wijken vervullen dan ook een duidelijke overloopfunctie voor de nabijgelegen stad. Een van de weinige uitzonderingen is Leidschenveen in Den Haag, waar de meeste nieuwe bewoners uit andere gemeenten afkomstig zijn. De Haagse Vinex-locaties liggen dan ook volledig omsloten door randgemeenten.

In geval de nieuwe Vinex-bewoner uit een andere gemeente afkomstig is, betreft het meestal een aangrenzende gemeente of een van de vier grote steden. Amsterdam is duidelijk de grootste leverancier aan Vinex-locaties. In de periode 2005–2006 vonden bijna 10 duizend Amsterdammers een onderkomen in Vinex-wijken, waarbij de meerderheid naar Almere ging. Schiermonnikoog is de enige gemeente in Nederland die in 2005 en 2006 geen mensen naar Vinex-wijken zag gaan.

3. Uitstroom bewoners uit Den Haag naar de Haagse Vinex-buurt, 2005-2006



Uitstroom van buurten naar Haagse Vinex

Binnen de steden zijn er concentraties van buurten waaruit de meeste nieuwe Vinex-bewoners afkomstig zijn. In het voorbeeld van Den Haag (*kaart 3*) blijken de meeste potentiële Vinex-bewoners te komen uit de directe omgeving van de Vinex-locatie, en minder uit de statige buurten met villa's en herenhuizen. Acht procent van de nieuwe bewoners komt uit een andere Vinex-buurt.

De buurten met de grootste uitstroom van bewoners naar nieuwe Vinex-locaties in Den Haag zijn zeer dichtbevolkt, en hebben een groot aandeel niet-westerse allochtonen en woningen met een lage WOZ-waarde. Tevens kenmerken deze buurten zich door een laag gemiddeld inkomen. Het gaat hierbij om buurten zoals Schilderswijk en Laakkwartier. De Haagse buurten met een lage bevolkingsdichtheid, weinig niet-westerse allochtonen en een hoge WOZ-waarde hebben vrijwel geen enkel verloop naar Vinex-wijken in Den Haag. Voorbeelden hiervan zijn Marlot, Duttendel en Vogelwijk. De Haagse stroom naar Vinex-gebieden vindt dan ook plaats vanuit minder welgestelde wijken, waarbij de Vinex-locaties als jonge buurten een beter leefklimaat bieden.

Literatuur

RPB, 2008, Parkeerproblemen in woongebieden. RPB, Den Haag.

Trouw, 2005, Zonder Vinexwijken was er nog meer autoverkeer geweest. Trouw, 17 juni 2005.

VROM, 2007. Evaluatie van verstedelijking VINEX 1995 tot 2005. Eindrapport. VROM, Den Haag.

Outcomemonitor Krachtwijken brengt aandachtswijken in beeld

Luuk Schreven en Maartje Rienstra

In het Actieplan Krachtwijken dat minister Vogelaar medio 2007 naar de Tweede Kamer stuurde, zijn veertig wijken geïdentificeerd waarin de kwaliteit van de leefomgeving door een cumulatie van problemen achterblijft bij de andere wijken in de stad. In opdracht van het programmaministerie voor Wonen, Wijken en Integratie heeft het CBS een instrument ontwikkeld om de voortgang van het Krachtwijkenbeleid te volgen. De Outcomemonitor Krachtwijken brengt de veertig aandachtswijken in kaart en beantwoordt de vraag of de achterstanden worden ingelopen.

1. Inleiding

Bij de ontwikkeling van de 'Outcomemonitor Krachtwijken' is het Actieplan Krachtwijken het uitgangspunt geweest (VROM, 2007; ter Haar et al., 2008). In het Actieplan Krachtwijken worden vijf beleidsthema's benoemd die de aandacht verdienen van alle bij de uitvoering van het beleid betrokken partijen: het ministerie, de gemeenten en de woningcorporaties. Het zijn de thema's wonen, leren, werken, veiligheid en integratie. Aanvullend heeft het CBS een analyse gemaakt van de door de gemeenten opgestelde Wijk Actieplannen (WAPs). Uit de WAPs zijn de thema's schuldenproblematiek en gezondheid geselecteerd. Ook van deze thema's zal de ontwikkeling in de Outcomemonitor worden gevolgd. Ten slotte is ook de bevolkingssamenstelling van de wijken geanalyseerd (Schreven en Beeckman, 2008). Kennis van de achtergrondkenmerken van de wijken is van belang om de scores op de verschillende indicatoren te kunnen interpreteren.

De Outcomemonitor Krachtwijken is een instrument in ontwikkeling. In de komende tijd zullen nog verschillende indicatoren worden toegevoegd, met name op het gebied van veiligheid en gezondheid. Ook doet het CBS onderzoek naar de mogelijkheid om de dimensie 'leren' uit te breiden met aanvullende indicatoren. Daarnaast wordt onderzocht of het thema 'multiprobleemgezinnen' in de monitor kan worden opgenomen. In bijlage 1 is aangegeven uit welke indicatoren het instrument op dit moment bestaat.

In de aanloop naar het Actieplan Krachtwijken heeft het onderzoeksbureau ABF Research verschillende analyses gemaakt van de ruimtelijke concentratie van achterstanden en problemen (Brouwer en Willems, 2003, 2004). Op basis van deze analyses zijn uiteindelijk veertig gebieden geselecteerd waarin de achterstanden het grootst zijn (bijlage 2). Dit zijn de aandachtswijken die zijn samengesteld op het niveau van postcode-4-gebieden (Brouwer en Willems, 2007). De helft van de aandachtswijken ligt in een van de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht (G4). Dit zijn ook de grootste aandachtswijken: in deze wijken woont bijna 80 procent van de inwoners van aandachtswijken. De resterende twintig aandachtswijken liggen in veertien grotere gemeenten. In het vervolg zullen

deze gemeenten met de term G14 worden aangeduid. Dit zijn echter niet de veertien grootste gemeenten na de G4. De kaarten tonen de ligging van de aandachtswijken in de achttien betrokken gemeenten.

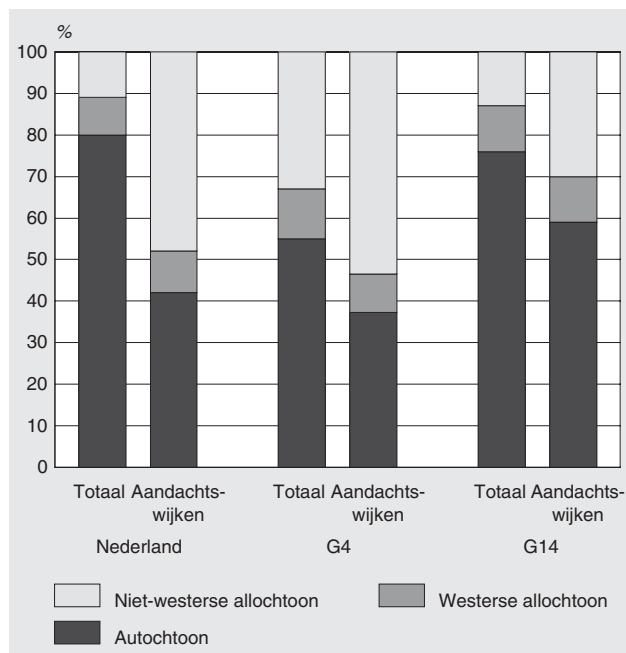
2. Typering aandachtswijken

Hoewel de aandachtswijken zeker niet homogeen zijn, worden ze in deze paragraaf getypeerd. Dit gebeurt door de situatie in de veertig aandachtswijken te vergelijken met het Nederlands gemiddelde. Waar nodig zullen de wijken worden ingedeeld naar de twintig aandachtswijken in de G4 en de twintig aandachtswijken in de G14.

Veel niet-westerse allochtonen, jonge bevolking, weinig paren

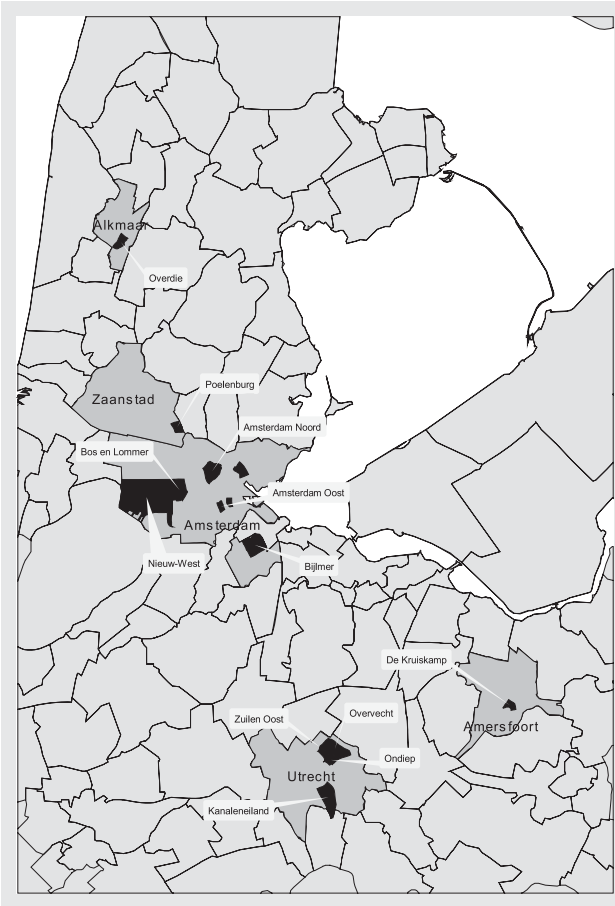
Het aantal inwoners van de aandachtswijken verschilt aanzienlijk. De grootste aandachtswijken liggen in de G4: Amsterdam Nieuw-West met 107 600 inwoners en Rotterdam Oud-Zuid met 70 950 inwoners (1 januari 2008). De kleinere aandachtswijken liggen vooral in de G14: De Hoogte in Groningen met 3 160 inwoners, Heechterp/Schieringen in Leeuwarden met 3 900 inwoners en Woensel West in Eindhoven met 4 110 inwoners. De problematiek van de aandachtswijken speelt in de G4 dus op een grotere schaal dan daarbuiten.

1. Bevolking naar herkomstgroep, 1 januari 2008



Bron: CBS, Gemeentelijke Basisadministratie

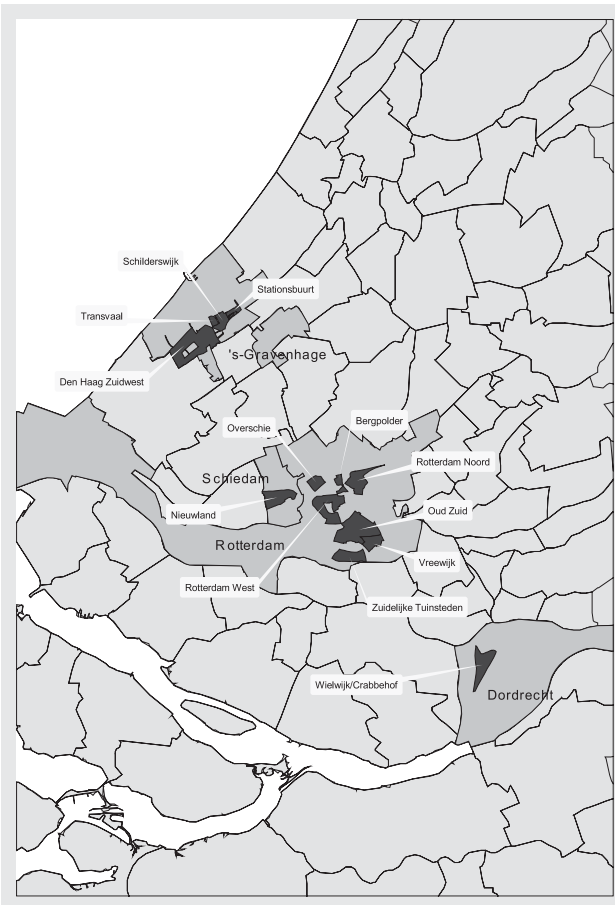
1. Aandachtswijken in Noord-Holland en Utrecht



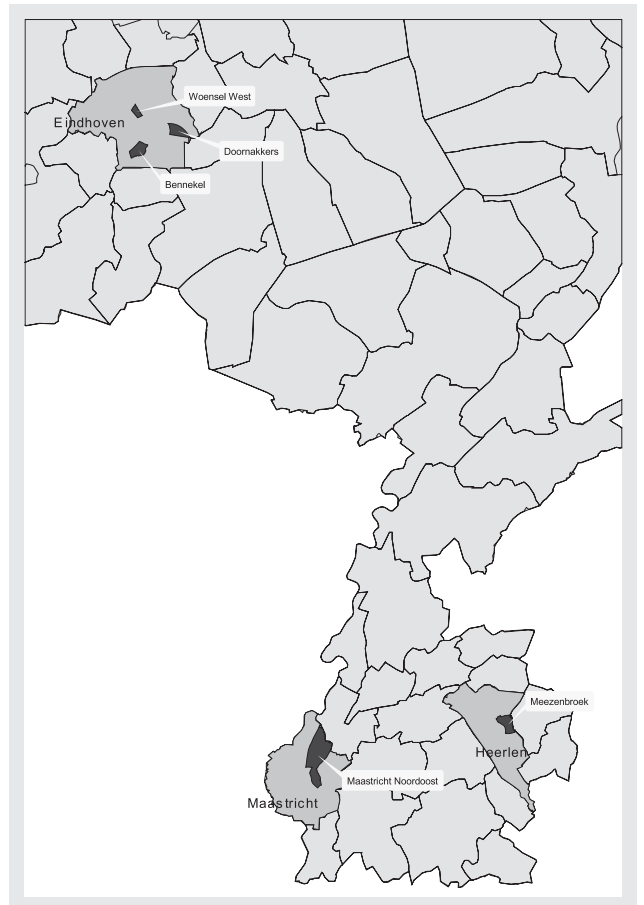
2. Aandachtswijken in Friesland, Groningen, Overijssel en Gelderland



3. Aandachtswijken in Zuid-Holland



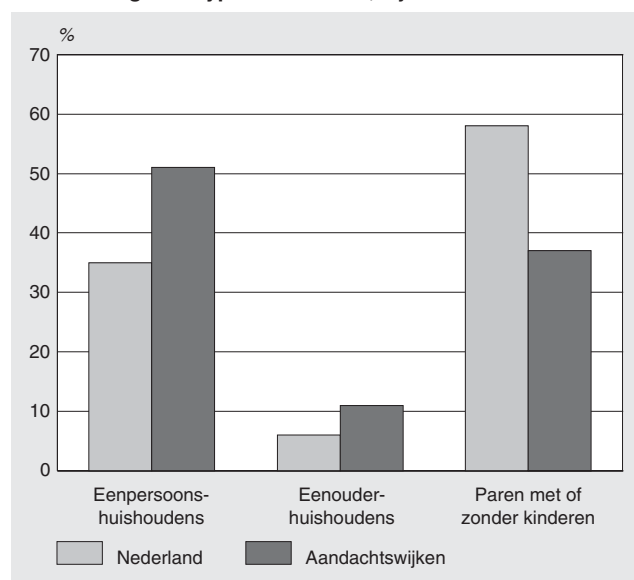
4. Aandachtswijken in Noord-Brabant en Limburg



In de aandachtswijken wonen veel niet-westerse allochtonen (*grafiek 1*). Van de inwoners van de aandachtswijken is 48 procent niet-westers allochtoon. Vooral in de aandachtswijken van de G4 is dit aandeel hoog: gemiddeld 53 procent van de inwoners van de aandachtswijken is niet-westers allochtoon, tegenover 33 procent in alle wijken van de G4. In de Haagse aandachtswijken Transvaal en de Schilderswijk ligt het aandeel niet-westerse allochtonen zelfs boven de 80 procent; in de Amsterdamse Bijlmer is 70 procent van de inwoners niet-westers allochtoon. In de aandachtswijken van de G14 is 30 procent van de inwoners niet-westers allochtoon. In tegenstelling tot de aandachtswijken in de G4 bestaat de bevolking in de Korrewegwijk in Groningen voor driekwart uit autochtone inwoners. Hier wonen voornamelijk studenten.

In de aandachtswijken wonen in vergelijking met de rest van Nederland veel twintigers en weinig 40-plussers. De aandachtswijken verschillen echter wel aanzienlijk van elkaar. In studentenwijken zoals de Korrewegwijk behoort de helft van de bevolking tot de leeftijdsgroep 20-34 jaar. In de Rotterdamse Vreewijk is bijna een kwart van de bevolking 65 jaar of ouder. Ten slotte tellen de aandachtswijken relatief veel eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen, en weinig paren met of zonder kinderen (*grafiek 2*).

2. Bevolking naar type huishouden, 1 januari 2007



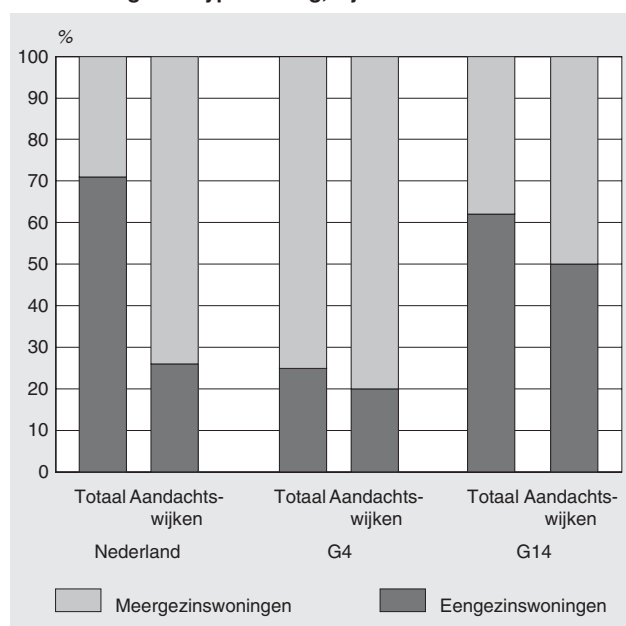
Bron: CBS, Gemeentelijke Basisadministratie

Veel meergezinswoningen en sociale huurwoningen, verminderde leefbaarheid

Meer dan 60 procent van de woningen in de aandachtswijken zijn sociale huurwoningen. In de rest van Nederland is dit maar iets meer dan 30 procent. De woningen in de aandachtswijken zijn voornamelijk meergezinswoningen (*grafiek 3*). In de aandachtswijken is bijna driekwart van de woningen een meergezinswoning, terwijl in de rest van Nederland vooral eengezinswoningen staan. In combinatie met een vrij hoog aandeel kleine woningen (drie kamers of minder) is dit vooral typerend voor de G4. In de G14 is het aandeel eengezinswoningen veel hoger. Meer dan 60 procent van de woningen in de G14 is een eengezinswoning,

terwijl in de aandachtswijken van deze steden de aandelen een- en meergezinswoningen ongeveer even groot zijn.

3. Bevolking naar type woning, 1 januari 2006



Bron: VROM, Systeem Woningvoorraadonderwijsbestanden

De woningen in de aandachtswijken dateren voor een belangrijk deel uit de periode 1945-1970, de jaren waarin de woningnood hoog was. In de aandachtswijken van de G4 is ruim een derde van de woningen in deze periode gebouwd, en in de aandachtswijken van de G14 zelfs ruim de helft.

Volgens de 'Leefbaarometer' scoren de meeste aandachtswijken 'tussen positief en negatief' op het gebied van de leefbaarheid. Deze Leefbaarometer is een landelijk dekend monitoringsysteem waarin vijftig indicatoren in zes dimensies in een model worden samengebracht. Met behulp van dit model, waarin zowel de beleving van de leefbaarheid als het woongedrag van de bewoners is opgenomen, wordt de leefbaarheidssituatie berekend (Leidemeijer et al., 2008). De vier aandachtswijken die negatief scoren bevinden zich in Rotterdam en Den Haag (*staat 1*). Van de tien aandachtswijken die matig positief scoren, liggen er slechts drie in de G4. Opvallend is dat de Rotterdamse aandachtswijk Vreewijk op het gebied van leefbaarheid hoger scoort dan de stad Rotterdam als geheel. Rotterdam scoort tussen positief en negatief, terwijl Vreewijk matig positief scoort.

Vmbo overheerst, weinig startkwalificaties

Van alle leerlingen in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs die in de aandachtswijken wonen, zit ruim 70 procent op het vmbo (*grafiek 4*). Vooral het aandeel leerlingen in de vmbo basis- en kaderberoepsleerweg is zeer hoog. Bijna de helft van alle leerlingen uit de aandachtswijken volgt dit schooltype, terwijl voor heel Nederland dit aandeel iets onder de 30 procent blijft

Met ten minste een diploma van een basisberoepsopleiding op mbo niveau 2 of een afgeronde havo- of vwo-opleiding beschikt een leerling over een startkwalificatie. Van de

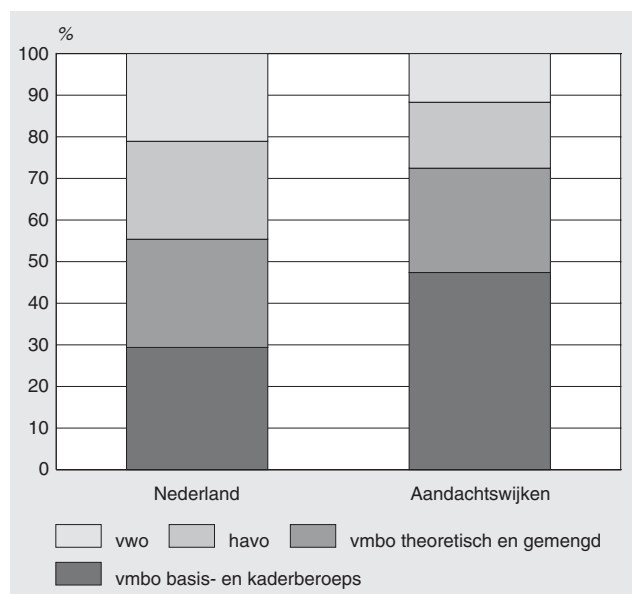
Staat 1
Leefbaarheid in de aandachtswijken ¹⁾

Aandachtswijken	Leefbaarheidsscore			
	positief	matig positief	tussen positief en negatief	negatief
Nederland	x			
Het Arnhemse Broek (Arnhem)		x		
Wielwijk/Crabbehof (Dordrecht)		x		
Doornakkers (Eindhoven)		x		
Bennekel (Eindhoven)		x		
Velve-Lindenhof (Enschede)		x		
Meezenbroek (Heerlen)		x		
Noordoost (Maastricht)		x		
Vreewijk (Rotterdam)		x		
Ondiep (Utrecht)		x		
Zuilen Oost (Utrecht)		x		
Aandachtswijken (gemiddeld)			x	
West (Rotterdam)				x
Oud Zuid (Rotterdam)				x
Schilderswijk (Den Haag)				x
Transvaal (Den Haag)				x

¹⁾ Alleen de meest en minst leefbare aandachtswijken zijn genoemd. De aandachtswijken die niet worden genoemd, scoren evenals de gemiddelde aandachtswijk tussen positief en negatief.

Bron: VROM, Leefbaarometer.

4. Leerlingen in het 3e leerjaar van het voortgezet onderwijs naar schoolsoort, 1 oktober 2007



Bron: CBS, Voortgezet onderwijsbestanden

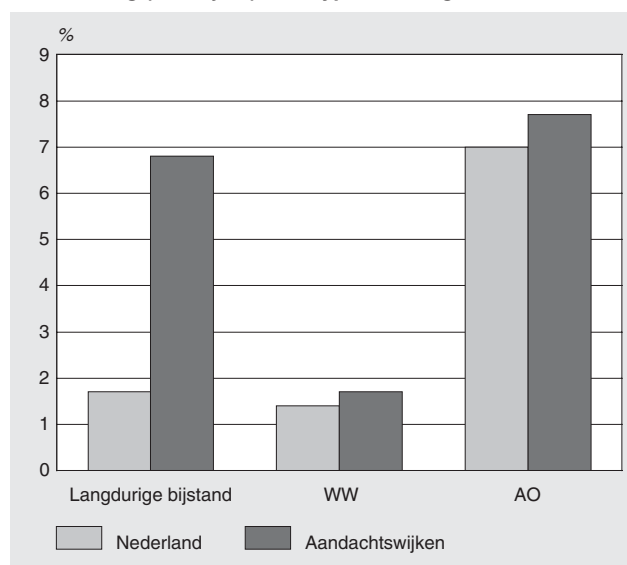
schoolverlaters in de aandachtswijken heeft 70 procent geen startkwalificatie. Voor heel Nederland is dat bijna 50 procent. Dit betekent echter niet dat deze leerlingen nooit een startkwalificatie halen. Voortijdig schoolverlaters kunnen na verloop van tijd hun opleiding weer oppakken en dan alsnog een startkwalificatie behalen.

Veel langdurige bijstand, lage inkomens

Het aandeel personen in de potentiële beroepsbevolking met inkomsten uit arbeid is in de aandachtswijken met 56 procent aanzienlijk lager dan het gemiddelde voor Nederland (69 procent). In de aandachtswijken wonen relatief veel mensen die langer dan drie jaar een bijstandsuitkering hebben. Mensen met een werkloosheids- (WW) of arbeidsongeschiktheidsuitkering (AO) wonen daarentegen nauwelijks

vaker in de aandachtswijken (*grafiek 5*). Het grote aantal langdurig bijstandsafhankelijken is een karakteristiek probleem voor de aandachtswijken.

5. Aandeel uitkeringsgerechtigden in de potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) naar type uitkering, eind 2007



Bron: CBS, Bijstandsuitkeringen statistiek, registratie Werkloosheidswet en Arbeidsongeschiktheidsregistratie

Met relatief weinig personen met inkomsten uit arbeid en veel langdurig bijstandsafhankelijken is het niet verwonderlijk dat de inkomens in de aandachtswijken lager liggen dan gemiddeld in Nederland. Het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen ligt in heel Nederland voor 40 procent van de huishoudens onder de 16 duizend euro per jaar. In de aandachtswijken moet bijna 60 procent van de huishoudens van minder dan 16 duizend euro zien rond te komen. In de Deventerse Rivierenwijk, de Groningse Korrewegwijk, Heechterp/Schieringen in Leeuwarden en de Haagse aandachtswijken Transvaal en de Schilderswijk moet zelfs meer dan 70 procent van de huishoudens het met minder dan 16 duizend euro doen.

Gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen

Het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen is het bruto-inkomen verminderd met de premies sociale zekerheid en andere betaalde overdrachten (zoals alimentatie voor de ex-partner) en de loon-, inkomsten- en vermogensbelasting. Het bruto-inkomen omvat winst uit onderneming, bruto-inkomsten uit arbeid, inkomsten uit vermogen en bruto ontvangen overdrachten (zoals RWW, AOW, WAZ, WAJONG en WAO). Om de inkomens van huishoudens van verschillende omvang en samenstelling vergelijkbaar te maken, wordt het inkomen van het huishouden met behulp van een equivalentiefactor gestandaardiseerd. Een eenpersoonshuishouden wordt daarbij als standaard gehanteerd.

Meer overlast en criminaliteit

In alle aandachtswijken is er volgens de Leefbaarometer meer overlast en criminaliteit dan gemiddeld in Nederland. De score op het gebied van overlast en veiligheid wordt gerepresenteerd als een afwijking van het Nederlands gemiddelde op een schaal van -50 (voor gebieden met een maximale negatieve afwijking) tot en met +50 (maximale positieve afwijking). De score is afkomstig uit de Leefbaarometer en wordt gebaseerd op een viertal criminaliteitsindicatoren en een samengestelde indicator waarmee de overlast wordt gemeten. De aandachtswijken in de G14 scoren over het algemeen het minst slecht op het gebied van overlast en veiligheid. De aandachtswijken waar de score op het gebied van overlast en veiligheid het laagst is, liggen in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag (staat 2).

Staat 2
Overlast en veiligheidsscore in de aandachtswijken¹⁾

Aandachtswijken	Leefbaarheidsscore
Nederland	0 (gemiddeld)
Velve-Lindenhof (Enschede)	-20
Poelenburg (Zaanstad)	-22
Wielwijk/Crabbehoef (Dordrecht)	-28
Rivierenwijk (Deventer)	-29
Aandachtswijken (gemiddeld)	-44
Oost (Amsterdam)	-48
Oud Zuid (Rotterdam)	-48
Transvaal (Den Haag)	-48
Schilderswijk (Den Haag)	-48
Noord (Rotterdam)	-49
West (Rotterdam)	-49
Stationsbuurt (Den Haag)	-49

¹⁾ Alleen de aandachtswijken met de hoogste en laagste scores op het gebied van overlast en veiligheid zijn genoemd. De aandachtswijken die niet worden genoemd scoren tussen -29 en -48.

Bron: VROM, Leefbaarometer.

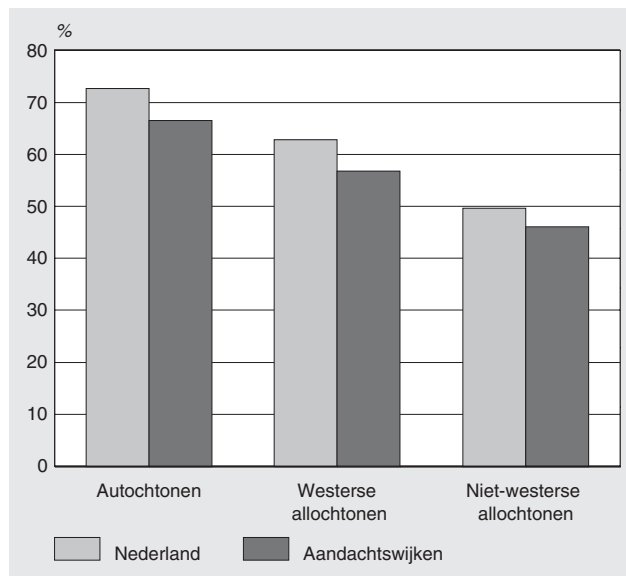
Lagere opleiding en meer langdurige bijstand voor niet-westerse allochtonen

Het aandeel niet-westerse allochtonen in de aandachtswijken is zeer hoog. Om de mate van integratie van deze bevolkingsgroep te kunnen beoordelen, is het van belang diverse indicatoren naar herkomst uit te splitsen. Om de sociaaleconomische (of structurele) integratie in beeld te krijgen, zijn

de indicatoren in de dimensies leren en werken zoveel mogelijk uitgesplitst naar herkomstgroep. Voor de culturele integratie is de uitsplitsing van paren naar herkomstgroep een indicator.

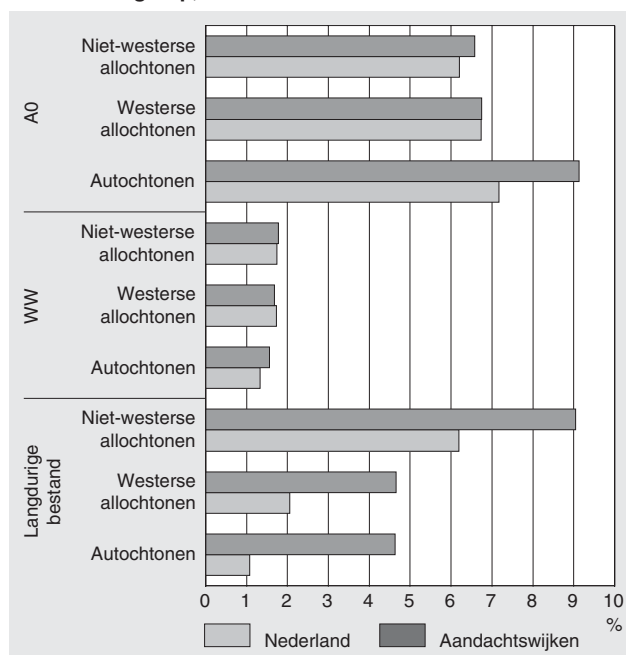
De autochtone inwoners van de aandachtswijken hebben vaker inkomsten uit arbeid dan de allochtone inwoners (grafiek 6). Ook wonen er in de aandachtswijken meer niet-westerse allochtonen met een langdurige bijstandsuitkering. De autochtone inwoners van de aandachtswijken hebben juist vaker een arbeidsongeschiktheidsuitkering (grafiek 7).

6. Aandeel personen met inkomsten uit arbeid in de potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) naar herkomstgroep, eind 2005



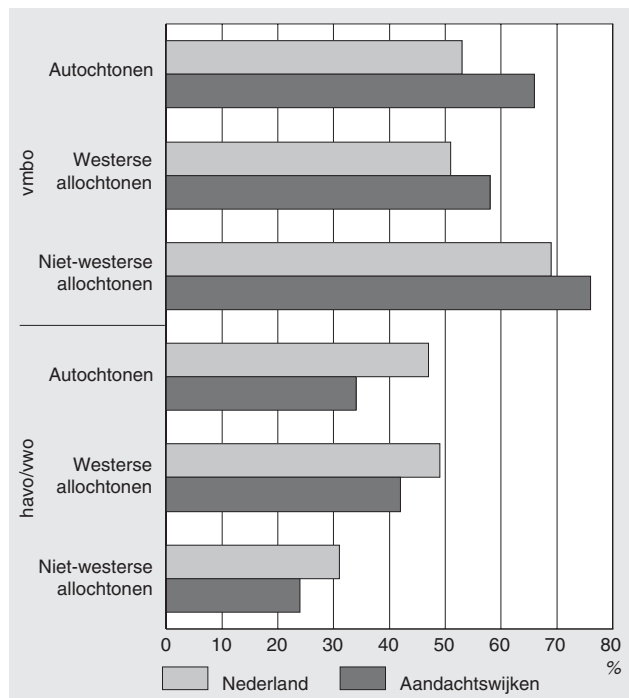
Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand

7. Aandeel uitkeringsgerechtigden in de potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) naar type uitkering en herkomstgroep, eind 2007



Bron: CBS, Bijstandsuitkeringenstatistiek, registratie Werkloosheidswet en Arbeidsongeschiktheidsregistratie

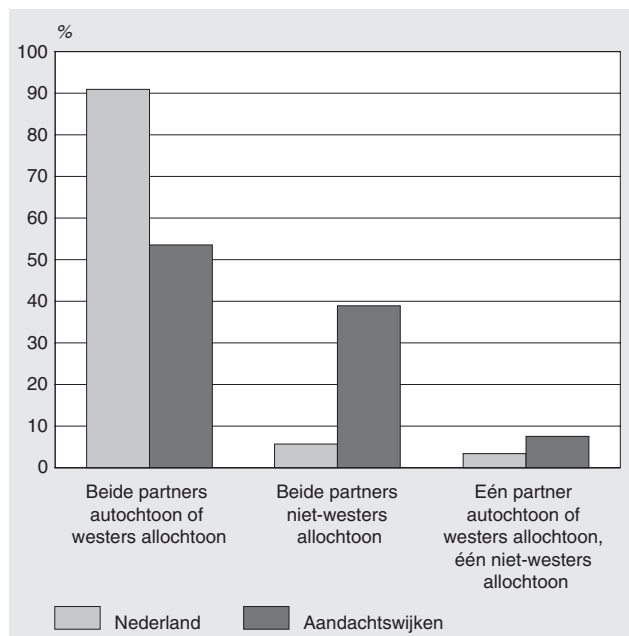
8. Leerlingen in het 3e leerjaar van het voortgezet onderwijs naar schoolsoort en herkomstgroep, 1 oktober 2007



Bron: CBS, Voortgezet onderwijsbestanden

Ruim driekwart van de niet-westerse allochtone leerlingen uit de aandachtswijken die naar de derde klas van het voortgezet onderwijs gaan, volgt een vmbo-opleiding (grafiek 8). De autochtone bevolking van de aandachtswijken scoort in dit opzicht hoger: een derde van de leerlingen volgt havo of vwo.

9. Paren naar herkomstgroep, 1 januari 2007



Bron: CBS, Gemeentelijke basisadministratie

In de aandachtswijken wonen meer paren waarvan de ene partner autochtoon of westerse allochtoon is en de andere niet-westerse allochtoon (grafiek 9). Vooral in de aandachtswijken van de G4 komt dit vaker voor. In de Rotterdamse aandachtswijk Bergpolder bestaat 13 procent van de paren

uit koppels waarvan de ene partner niet-westerse allochtoon is en de andere autochtoon of westerse allochtoon. In de Amsterdamse Bijlmer is dit aandeel 12 procent.

Meer wanbetalers voor de zorgverzekeringswet

In de aandachtswijken ligt het aandeel wanbetalers voor de zorgverzekeringswet met 5 procent ruim twee keer zo hoog als in heel Nederland (2 procent). Sommige aandachtswijken, zoals de Amsterdamse Bijlmer en Rotterdam Oud-Zuid tellen wel vier keer zo veel wanbetalers (8 procent).

3. Ontwikkelingen in 2007

Met het verschijnen van het Actieplan Krachtwijken is het Krachtwijkenbeleid medio 2007 formeel van start gegaan. Voor de nulmeting van de Outcomemonitor Krachtwijken is als peilmoment 1 januari 2007 gekozen. Dit betekent dat zoveel mogelijk indicatoren in de Outcomemonitor op of rond 1 januari 2007 zijn vastgesteld. De nulmeting brengt daarmee de situatie in de veertig aandachtswijken in kaart zoals die was aan de vooravond van de start van het Krachtwijkenbeleid.

Inmiddels is een gedeeltelijke eerste actualisatie van indicatoren uitgevoerd. Als peilmoment is daarbij gekozen voor 1 januari 2008. Dit peilmoment ligt slechts een half jaar na de formele start van het Krachtwijkenbeleid. Er waren op dat moment nog geen charters getekend tussen het ministerie en de gemeenten. Het is onrealistisch om te verwachten dat de eerste beleidsresultaten al in 2007 geboekt zijn. De ontwikkelingen die door de Outcomemonitor in 2007 gesignaleerd worden, zijn daarom niet toe te schrijven aan de concrete inzet van beleidsinstrumenten in het kader van het Krachtwijkenbeleid. Wel kunnen de aandacht voor de geselecteerde wijken in (lokale) politiek en media, en de lopende beleidstrajecten een rol hebben gespeeld in de gesignaleerde ontwikkelingen.

Sloop en nieuwbouw veranderen bevolkingsamenstelling nog niet

In sommige aandachtswijken zijn de gevolgen van sloop en nieuwbouw zichtbaar in de bevolkingsaantallen. Dit geldt in het bijzonder voor de aandachtswijken in de G4. In de Amsterdamse Bijlmer heeft veel nieuwbouw plaatsgevonden, terwijl in Den Haag Zuidwest en de Rotterdamse aandachtswijken Oud-Zuid en de Zuidelijke Tuinsteden vooral gesloopt is. De sloop en nieuwbouw hebben echter nog niet geleid tot een gewijzigde bevolkingsamenstelling.

Woningprijs buiten G4 stagneert

In 2007 zijn in Nederland 5 procent minder huizen verkocht dan in 2006. Dit hangt samen met de stijgende rente in de tweede helft van 2007 en de sterke stijging van de woningprijzen in de laatste jaren. In de G4 en hun aandachtswijken is het aantal verkochte woningen in 2007 wel op peil geble-

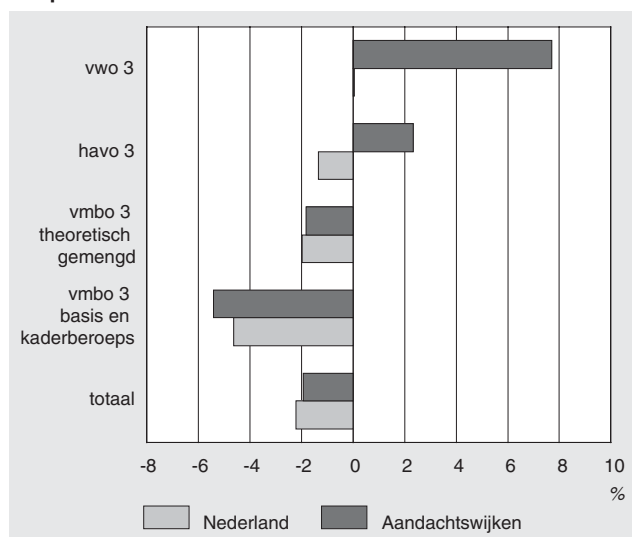
ven, terwijl dit aantal in de G14 als geheel daalde. In de aandachtswijken van de G14 daalde het aantal verkochte woningen in 2007 niet.

De woningprijzen zijn in 2007 nog wel gestegen. De gemiddelde prijs van verkochte woningen is in heel Nederland met 5 procent gestegen. De prijzen in de G4 stegen nog wat sterker, met 8 procent. In de aandachtswijken van de G4 bleven de prijzen van de verkochte woningen met een stijging van 7 procent iets achter bij de prijsstijging in de rest van de gemeente. De woningprijzen in de G14 volgden de landelijke stijging van 5 procent. In de aandachtswijken van de G14 stagneerde de verkoopprijs van woningen echter. Het prijspeil in 2007 is daar vergelijkbaar met dat in 2006. De woningprijs in de aandachtswijken van de G14 blijft daarmee achter bij de gemiddelde ontwikkeling.

Meer leerlingen naar havo en vwo

Het niveau van de leerlingen in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs stijgt in de aandachtswijken sneller dan in Nederland en in de rest van de stad. In heel Nederland stijgt het niveau van leerlingen in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs, terwijl het totaal aantal leerlingen iets is gedaald. In de aandachtswijken is deze stijging sterker geweest dan in Nederland als geheel (*grafiek 10*). In het schooljaar 2006/2007 gingen in de aandachtswijken in totaal 880 leerlingen naar de derde klas van het vwo. In het schooljaar 2007/2008 was dit aantal met 8 procent gestegen tot 950 leerlingen. Ook het aantal havo-3 leerlingen was gestegen, terwijl het aantal leerlingen in vmbo-3 was gedaald. Deze positieve ontwikkeling in de aandachtswijken is een stap in de goede richting om de achterstanden in te lopen. Desondanks gaan in de aandachtswijken nog steeds zeven op de tien derdeklassers naar het vmbo, tegen 55 procent in heel Nederland.

10. Ontwikkeling in het aantal leerlingen in het 3e leerjaar van het voortgezet onderwijs naar schoolsoort in de periode 1 okt. 2006 - 1 okt. 2007



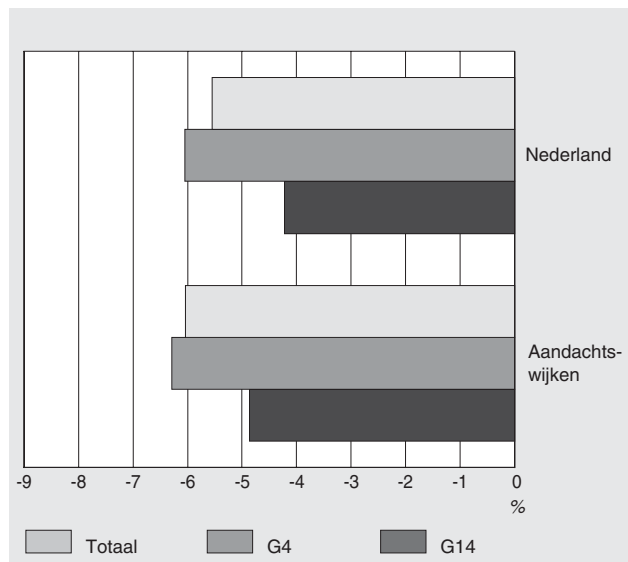
In het algemeen geldt dat steeds meer derdeklassers van niet-westers allochtone herkomst onderwijs volgen op havo- of vwo-niveau. Deze ontwikkeling is vooral in de aandachtswijken van de G4 zichtbaar.

Aantal uitkeringsgerechtigden neemt af

In de aandachtswijken is in 2007 het aantal mensen met een uitkering gedaald. Dit hangt samen met de positieve economische ontwikkeling in Nederland, waardoor sinds 2005 het aantal uitkeringen en het aantal werklozen voortdurend is gedaald. In heel Nederland neemt het aantal mensen met een uitkering af. De afname van het aantal WW-uitkeringen springt het meest in het oog. Het aantal mensen met een WW-uitkering in Nederland daalde van bijna 200 duizend eind 2006 naar ruim 155 duizend eind 2007, ofwel met 21,1 procent. Ook het aantal langdurig bijstandsafhankelijken (-5,5 procent) en arbeidsongeschikten (-2,1 procent) is in 2007 gedaald.

De steden, inclusief hun aandachtswijken, volgen deze trend. Voor zowel WW- als arbeidsongeschiktheidsuitkeringen geldt dat de aandachtswijken de dalende landelijke tendens volgen. Het aantal langdurig bijstandsafhankelijken is in de aandachtswijken nog iets sterker gedaald dan gemiddeld in Nederland, namelijk met 6,0 procent (Roessingh, 2008). Hierdoor hebben de aandachtswijken hun achterstand in dit opzicht enigszins ingelopen (*grafiek 11*).

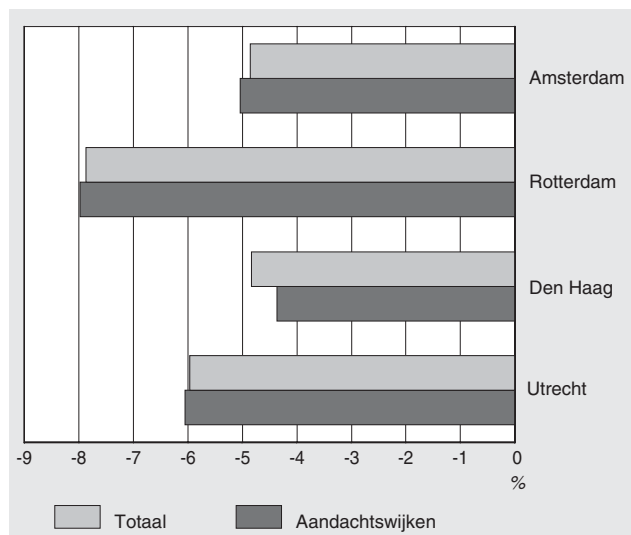
11. Ontwikkeling in het aantal langdurige bijstandsafhankelijken in de periode eind 2006 - eind 2007



Bron: CBS, Bijstandsuitkeringen statistiek

Van de G4 heeft Rotterdam het grootste aandeel personen met een langdurige bijstandsuitkering. In deze gemeente is de afname ook het sterkst. Den Haag is de enige van de vier grote steden waar het aantal mensen met langdurige bijstand in de aandachtswijken minder sterk afneemt dan in de overige wijken (*grafiek 12*).

12. Ontwikkeling in het aantal langdurige bijstandsafhankelijken in de vier grote gemeenten in de periode eind 2006 - eind 2007



Bron: CBS, Bijstandsuitkeringen statistiek

Aantal wanbetalers voor de zorgverzekeringswet stijgt

In 2007 is het aantal wanbetalers voor de zorgverzekeringswet in Nederland aanzienlijk gestegen. Mogelijke oorzaken zijn de stijging van de premie voor de basisverzekering en het ontbreken van een sanctie op achterstallige betaling. Eind 2006 waren er in heel Nederland 190 duizend wanbetalers, tegen 240 duizend eind 2007. De toename binnen de aandachtswijken was sterker dan gemiddeld. Het aantal wanbetalers voor de zorgverzekeringswet steeg daar van bijna 22 duizend naar iets meer dan 30 duizend personen. In de G4 en hun aandachtswijken was de stijging ongeveer even groot.

In sommige aandachtswijken neemt het aantal wanbetalers echter minder snel toe dan het stedelijk gemiddelde. Dit is bijvoorbeeld het geval in de Amsterdamse aandachtswijken Bos en Lommer en Amsterdam-Oost en in de aandachtswijken Rotterdam-West en Rotterdam-Noord.

De achterstand van de aandachtswijken in de G14 op de rest van de stad is groter geworden. Dit geldt vooral voor de aandachtswijken in de gemeenten Arnhem, Nijmegen en Maastricht.

4. Conclusie

De Outcomemonitor Krachtwijken is een uniek instrument, waarmee de situatie in de veertig aandachtswijken op tal van thema's in kaart wordt gebracht. De thema's waarover het instrument rapporteert, zullen de komende tijd nog verder worden uitgebreid. De Outcomemonitor wordt hierdoor robuuster. Met de Outcomemonitor wordt het mogelijk om ontwikkelingen op laag regionaal niveau te volgen. De komende jaren zal door middel van periodieke actualisatie van het instrument het effect van het Krachtwijkenbeleid

zichtbaar worden.

De ontwikkelingen die de Outcomemonitor Krachtwijken voor 2007 registreert, zijn nog niet aan concrete inzet van beleidsinstrumenten in het kader van het Krachtwijkenbeleid toe te schrijven. Wel kan worden geconcludeerd dat de aandachtswijken in 2007 een gunstige ontwikkeling doormaakten. Ze volgden daarmee de positieve economische trend in Nederland. Er was nog geen sprake van een verkleining van de achterstanden ten opzichte van de stedelijke gemiddelden, maar wel lijkt het erop dat de achterstanden van de aandachtswijken niet zijn toegenomen.

Literatuur

Brouwer, J. en J. Willems, 2003, Ruimtelijke concentratie van achterstanden en problemen. Inventarisatie. ABF Research, Delft.

Brouwer, J. en J. Willems, 2004, Ruimtelijke concentratie van achterstanden en problemen. Actualisatie en analyse achtergronden. ABF Research, Delft.

Brouwer, J. en J. Willems, 2007, Ruimtelijke concentratie van achterstanden en problemen. Vaststelling selectie 40 aandachtswijken en analyse achtergronden. ABF Research, Delft.

Haar, D. ter, L. Schreven en M. Rienstra, 2008, Outcomemonitor Krachtwijken. Nulmeting. CBS, Voorburg/Heerlen.

Leidemeijer, K., G. Marlet, J. van Iersel, C. van Woerkens en H. van der Reijden, 2008, De Leefbaarometer. Leefbaarheid in Nederlandse wijken en buurten gemeten en vergeleken. Rapportage instrumentontwikkeling. RIGO/Atlas voor gemeenten, Amsterdam.

Roessingh, M., 2008, Minder langdurige bijstand in aandachtswijken. CBS-webmagazine 20 oktober 2008.

Schreven, L. en D. Beeckman, 2008, Outcomemonitor Krachtwijken brengt aandachtswijken in kaart. CBS-webmagazine 14 juli 2008.

VROM, 2007, Actieplan Krachtwijken: Van Aandachtswijk naar Krachtwijk. VROM, Den Haag.

Bijlagen

Bijlage 1 Indicatoren in de nulmeting van de Outcomemonitor Krachtwijken eind 2008

Dimensie	Indicator
0. Bevolking	0.1 Particuliere huishoudens naar type huishouden* 0.2 Inwoners en aandeel in particuliere huishoudens* 0.3 Personen behorend tot de potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar)* 0.4 Personen naar herkomstgroepering* 0.5 Personen naar leeftijdsklasse* 0.6 Verhuizingen naar leeftijdsklasse, herkomstgroepering en type huishouden* 0.7 Verhuizingen naar besteedbaar inkomen in decielklassen en decielgrenswaarden*
1. Wonen	1.1 Aandeel eengezins- en meergezinswoningen 1.2 Gemiddeld aantal inwoners per woning* 1.3 Aandeel kleine woningen 1.4 Aandeel koopwoningen, particuliere en sociale huurwoningen 1.5 Leefbaarheidsscore 1.6 Aandeel koop- en huurwoningen naar bouwjaar in klassen 1.7 Verkooppunten en aandeel dagelijks aanbod 1.8 Gemiddelde verkoopprijs van koopwoningen
2. Leren	2.1 Leerlingen in het 3e leerjaar van het voortgezet onderwijs naar onderwijssoort en herkomstgroepering* 2.2 Schoolverlaters naar het hebben van een startkwalificatie*
3. Werken	2.3 Onderwijsdeelname naar schoolsoort en herkomstgroepering* 3.1 Aandeel personen met een WW-uitkering in de potentiële beroepsbevolking naar leeftijdsklasse, herkomstgroepering x generatie en herkomstgroepering x geslacht* 3.2 Aandeel niet-werkend werkzoekenden ingeschreven bij het CWI in de potentiële beroepsbevolking naar leeftijdsklasse, herkomstgroepering x generatie en herkomstgroepering x geslacht* 3.3 Aandeel langdurig bijstandsafhankelijken in de potentiële beroepsbevolking naar leeftijdsklasse, herkomstgroepering x generatie en herkomstgroepering x geslacht* 3.4 Aandeel personen met een AO-uitkering in de potentiële beroepsbevolking naar leeftijdsklasse, herkomstgroepering x generatie en herkomstgroepering x geslacht* 3.5 Aandeel van de potentiële beroepsbevolking met inkomsten uit arbeid naar leeftijdsklasse, herkomstgroepering x generatie en herkomstgroepering x geslacht* 3.6 Gestandaardiseerd huishoudinkomen naar decielklassen en decielgrenswaarden*
4. Veiligheid	4.1 Score overlast en veiligheid
5. Integratie ¹	5.1 Paren naar herkomstgroepering*
6. Schuldenproblematiek	6.1 Wanbetalers voor de zorgverzekeringswet*
7. Gezondheid ²	

* Bron CBS

¹ De mate van integratie van herkomstgroeperingen in de Nederlandse samenleving wordt ook weergegeven door de indicatoren 0.4 en 0.6 en de verbijzondering naar herkomstgroepering van de indicatoren 2.1, 2.3 en 3.1-3.5.

² In de nulmeting van de Outcomemonitor Krachtwijken kon geen specifieke indicator voor gezondheid worden opgenomen omdat er geen geschikte bron beschikbaar was. In de vervolgmetingen is dit waarschijnlijk wel mogelijk.

Bijlage 2 Veertig aandachtswijken in 18 gemeenten

Gemeente	Aandachtswijk	Postcode-4-gebieden	Inwonertal (1-1-2008)
Amsterdam	Amsterdam Noord	1024, 1031, 1032	22 770
	Nieuw-West	1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1067, 1068, 1069	107 600
	Bos en Lommer	1055, 1056, 1057	52 040
	Amsterdam Oost	1092, 1094	20 700
	Bijlmer	1103, 1104	23 890
Rotterdam	Rotterdam West	3014, 3021, 3022, 3024, 3025, 3026, 3027	58 580
	Rotterdam Noord	3031, 3033, 3034, 3035, 3036	37 430
	Bergpolder	3038	7 350
	Overschie	3042	7 290
	Oud Zuid	3072, 3073, 3074, 3081, 3082, 3083	70 950
	Vreewijk	3075	12 800
	Zuidelijke Tuinsteden	3085, 3086	24 040
's-Gravenhage	Stationsbuurt	2515	11 070
	Schilderswijk	2525, 2526	29 250
	Den Haag Zuidwest	2532, 2533, 2541, 2542, 2544, 2545	47 290
	Transvaal	2572	8 050
Utrecht	Kanaleneiland	3526, 3527	20 990
	Ondiep	3552	6 490
	Overvecht	3561, 3562, 3563, 3564	30 690
	Zuilen Oost	3554	7 710
	Overdie	1813	7 250
Alkmaar	De Kruiskamp	3814	5 490
	Amersfoort		
Arnhem	Klarendal	6822	6 390
	Presikhaaf	6826	9 550
	Het Arnhemse Broek	6828	11 410
	Malburgen/Immerloo	6832, 6833, 6841	13 910
	Rivierenwijk	7417	4 500
Deventer	Wielwijk/Crabbehof	3317	14 120
	Dordrecht		
Eindhoven	Woensel West	5621	4 110
	Doornakkers	5642	6 330
	Bennekel	5654	9 170
	Velve-Lindenhof	7533	4 610
Enschede	Korrewegwijk	9715	8 260
	Groningen		
	De Hoogte	9716	3 160
Heerlen	Meezenbroek	6415	6 900
	Leeuwarden		
Maastricht	Heechterp/Schieringen	8924	3 900
	Maastricht Noordoost	6222, 6224	14 340
Nijmegen	Hatert	6535	6 470
Schiedam	Nieuwland	3118, 3119	13 870
Zaanstad	Poelenburg	1504	7 750

Analyse van processen in de levensloop ten behoeve van het model PEARL

Andries de Jong ¹⁾

In juli 2008 is de actualisering van de regionale prognose met het model PEARL door het Planbureau voor de Leefomgeving en het CBS gepubliceerd. Hierin komt de prognose van het aantal huishoudens tot stand door het modelleren van processen in de levensloop. Dit artikel geeft een beeld van vier belangrijke processen, te weten: het uit huis gaan, het gaan samenwonen, het uit elkaar gaan en gaan wonen in een instelling. Deze processen worden vanuit drie invalshoeken geanalyseerd: patronen naar leeftijd en geslacht, naar herkomstgroep en naar regio. De uitkomsten van deze analyses worden gebruikt als veronderstellingen voor het onderdeel huishoudens(positie) in de actualisering van de regionale prognose.

1. Inleiding

In juli 2008 is de actualisering van de regionale prognose met het model PEARL door het Planbureau voor de Leefomgeving en het CBS gepubliceerd. In de eerste prognose van 2006 werd de regionale bevolkings- en allochtonenprognose (De Jong et al., 2005; Van Duin et al., 2006) gepubliceerd, een jaar later de regionale huishoudensprognose (De Jong et al., 2007). De laatste prognose was een verbijzondering van de uitkomsten van bevolkingsuitkomsten naar huishoudenspositie. Met behulp van dit laatste kenmerk is het mogelijk huishoudens (naar type) af te leiden. Dat is gebeurd met een relatief eenvoudige methode, die neerkomt op het toepassen van een verdeling naar huishoudenspositie op de bevolkingsaantallen.

In de nieuwe regionale prognose wordt voor de bepaling van de bevolking naar huishoudenspositie een nieuwe methodiek gehanteerd, waarbij processen in de levensloop worden gemodelleerd (zie ook het artikel 'Modelleren van huishoudens in het model PEARL' elders in dit nummer). Met behulp van deze nieuwe methode kunnen de uitkomsten van de regionale bevolkings-, allochtonen- en huishoudensprognose in één keer worden berekend. Onderdeel van de nieuwe aanpak is een analyse van de diverse processen in de levensloop. Deze processen spelen een centrale rol in de toename en afname van het aantal huishoudens. Nieuwe huishoudens ontstaan als kinderen het huis uitgaan of wanneer samenwonenden uit elkaar gaan. Huishoudens houden op te bestaan als alleenstaanden gaan samenwonen of wanneer iemand verhuist naar een instelling.

In dit artikel wordt op de volgende processen van de levensloop ingegaan: het uit huis gaan, het gaan samenwonen, het uit elkaar gaan en het gaan wonen in een instelling. Centraal in de analyse staat de variatie in deze processen vanuit drie perspectieven: verschillen in leeftijdpatronen

¹⁾ Andries de Jong is werkzaam bij het Planbureau voor de leefomgeving, vestiging Den Haag.

naar geslacht, verschillen tussen herkomstgroepen en regionale verschillen. De uitkomsten van de analyse zijn gebruikt als veronderstellingen in de regionale prognose. Aangenomen wordt daarbij dat de waargenomen patronen in de toekomst niet zullen veranderen. Deze aanname is gebaseerd op het feit dat een vergelijking van huidige patronen met die in het (nabije) verleden geen duidelijke trends te zien geeft. Dit artikel is gebaseerd op De Jong et al. (2007).

De gegevens die voor de analyses zijn gebruikt, zijn afkomstig uit de jaarlijkse huishoudensstatistiek van het CBS, die op haar beurt is afgeleid uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. De gegevens betreffen de bevolking per gemeente naar leeftijd, geslacht, herkomstgroep en huishoudenspositie per 1 januari, voor de periode 1996–2004. Onderscheid wordt gemaakt tussen autochtonen en allochtonen. Iemand wordt als allochtoon beschouwd als ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Daarbij worden degenen die zelf in het buitenland zijn geboren tot de eerste generatie gerekend, en zij die in Nederland zijn geboren tot de tweede generatie. Binnen de groep allochtonen wordt verder onderscheiden naar Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en Arubanen, overige niet-westerse allochtonen en westerse allochtonen.

2. Uit huis gaan van kinderen

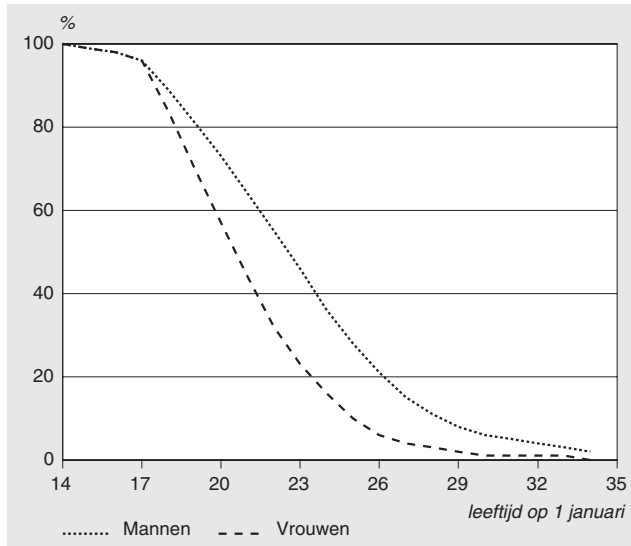
Leeftijdspatronen naar geslacht

Het ouderlijk huis verlaten is een grote stap naar zelfstandigheid. Vanaf 17-jarige leeftijd verlaten jongeren in snel tempo het ouderlijk huis en op ongeveer 30-jarige leeftijd wonen ze bijna allemaal zelfstandig (*grafiek 1*). Het percentage thuiswonende meisjes is op alle leeftijden veel lager dan het percentage thuiswonende jongens. Dit betekent dat meisjes eerder dan jongens uit huis gaan. Doordat het percentage thuiswonende meisjes veel sneller daalt dan dat van jongens, woont op 22-jarige leeftijd nog 55 procent van de jongens thuis, tegen zo'n 30 procent van de meisjes. Op hogere leeftijden daalt het percentage thuiswonende jongens echter vrij snel, zodat op 35-jarige leeftijd vrijwel alle kinderen uit huis zijn. Niet meer dan 2 procent van de jongens en 0,5 procent van de meisjes woont dan nog thuis.

Volgens het Onderzoek Gezinsvorming 2003 van het CBS gaan meisjes gemiddeld ongeveer twee jaar eerder uit huis dan jongens: in 2003 lag de gemiddelde leeftijd voor meisjes op 21 jaar en voor jongens op 23 jaar. Uit De Jong (1993) blijkt dat dit verschil er tien jaar geleden ook al was. De Jong en Van Hoorn (1999) stellen in dit kader dat vrouwen eerder volwassen zijn dan mannen en in praktisch opzicht eerder zelfstandig zijn (het huishouden doen, koken, omgaan met geld, enzovoort).

Overigens is het verlaten van het ouderlijk huis geen definitieve stap. Na enige tijd gaan sommige kinderen weer terug

1. Aandeel thuiswonende kinderen¹⁾, 2003



¹⁾ Berkend met behulp van de overlevingstafel
Bron CBS: bewerking RPB

naar hun ouders. Volgens Schapendonk-Maas (2001a) zijn het afbreken van een studie en het verbreken van een relatie belangrijke redenen om terug te keren. Mannen keren vaker terug naar het ouderlijk huis dan vrouwen.

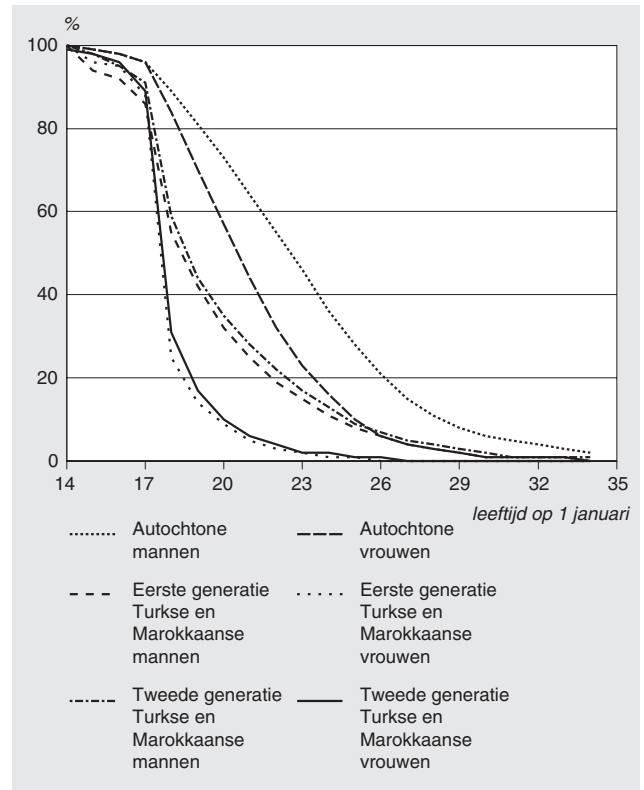
Verschillen in het uit huis gaan tussen herkomstgroepen

Het proces van het uit huis gaan is onder allochtone jongeren duidelijk anders dan onder autochtone jongeren. Volgens Alders (2001), Schapendonk-Maas (2001b) en Harmsen en Steenhof (2003) gaan niet-westerse allochtonen in het algemeen eerder uit huis dan autochtonen, en tweede generatie allochtonen later dan de eerste generatie.

Naar herkomstgroep zijn er grote verschillen zichtbaar. Zo laat grafiek 2 zien dat Turkse en Marokkaanse kinderen in 2003 veel eerder dan autochtone kinderen het ouderlijk huis verlaten. Op 20-jarige leeftijd wonen bijvoorbeeld slechts drie op de tien Turkse en Marokkaanse meisjes nog thuis, tegen acht op de tien autochtone meisjes. Voorts geldt dat er nauwelijks verschillen zijn tussen de eerste en tweede generatie Turkse en Marokkaanse jongens én meisjes. Overigens constateerde Schapendonk-Maas (2001b) dit ook al op basis van cijfers over 1999. Zij merkt op dat gezinsvorming onder Turken en Marokkanen een belangrijke reden is om het ouderlijk huis te verlaten. In 1999 kregen autochtone vrouwen hun eerste kind (gemiddeld) op 29-jarige leeftijd, tegen 23 en 25 jaar voor respectievelijk Turkse en Marokkaanse vrouwen. In verband hiermee verlaten Turkse en Marokkaanse vrouwen (en mannen) veel eerder het ouderlijk huis dan autochtone vrouwen (en mannen).

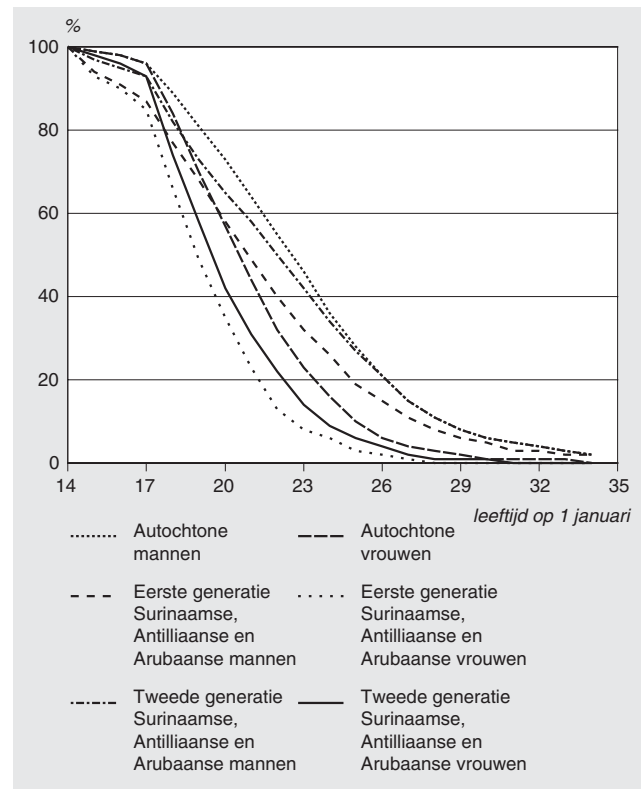
Ook Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse kinderen verlaten het ouderlijk huis eerder dan autochtone kinderen (grafiek 3). Het verschil is echter veel minder groot dan bij Turkse en Marokkaanse kinderen. Bovendien geldt hier dat het leeftijdspatroon van het uit huis gaan van de tweede generatie meer op dat van autochtone kinderen lijkt dan op dat van de eerste generatie. Schapendonk-Maas (2001b)

2. Aandeel thuiswonende kinderen: autochtonen, Turken en Marokkanen¹⁾, 2003



¹⁾ Berkend met behulp van de overlevingstafel
Bron CBS: bewerking RPB

3. Aandeel thuiswonende kinderen: autochtonen, Surinamers, Antilliaanen en Arubanen¹⁾, 2003



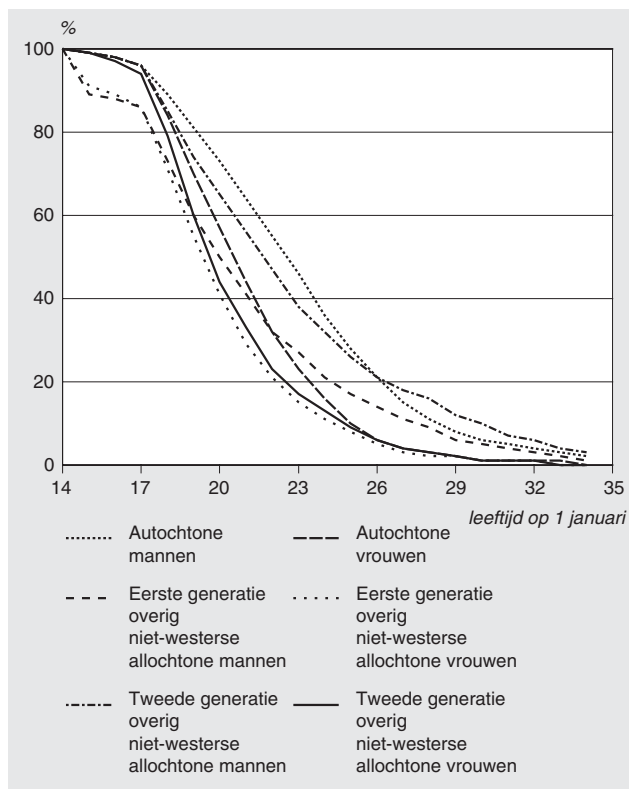
¹⁾ Berkend met behulp van de overlevingstafel
Bron CBS: bewerking RPB

brenkt dit in verband met het feit dat jongeren van de tweede generatie langer onderwijs volgen dan hun leeftijdsgenoten van de eerste generatie. Als jongeren langer naar school gaan, wonen ze vaak ook langer thuis.

Het leeftijds patroon van het uit huis gaan van de overige niet-westerse allochtonen (*grafiek 4*) lijkt vrij sterk op dat van de Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse kinderen. Westerse allochtonen, ten slotte, wijken in het patroon van uit huis gaan nauwelijks af van autochtonen (*grafiek 5*). Dit geldt voor zowel de eerste als de tweede generatie.

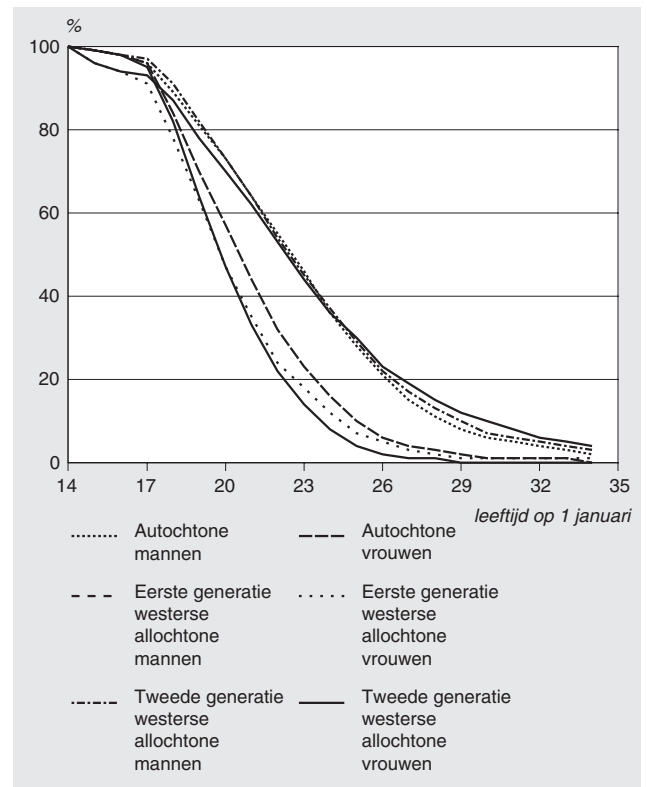
Grafiek 6 geeft aan de hand van de gemiddelde leeftijd bij het uit huis gaan een samenvattend beeld van de verschillen naar herkomstgroep. Het verschil in de gemiddelde leeftijd bij vertrek uit het ouderlijk huis tussen Turkse en Marokkaanse jongens (eerste én tweede generatie) aan de ene kant en autochtone jongens aan de andere kant, bedraagt ruim drie jaar. Voor meisjes komt dit verschil uit op circa twee jaar. Bij Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse jongens van de eerste generatie is het verschil met autochtone jongens zo'n anderhalf jaar en minder dan één jaar voor de tweede generatie. Bij meisjes uit deze herkomstgroepen is het verschil met autochtone meisjes ruim een jaar voor de eerste generatie en minder dan een half jaar voor de tweede generatie. De overige niet-westerse allochtone jongeren gaan in het geval van de eerste generatie beduidend eerder uit huis dan autochtone jongeren, terwijl de tweede generatie maar iets eerder het ouderlijk huis verlaat. Voor westerse allochtone kinderen geldt voor zowel de eerste als de tweede generatie dat zij op vrijwel dezelfde leeftijd uit huis gaan als autochtone kinderen.

4. Aandeel thuiswonende kinderen: autochtonen en overig niet-westerse allochtonen¹⁾, 2003



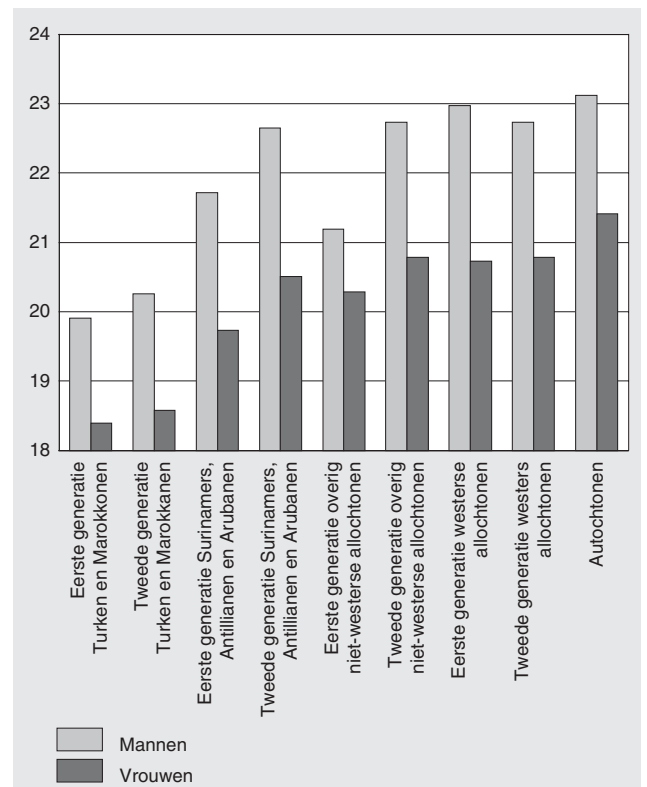
¹⁾ Berkend met behulp van de overlevingstafel
Bron CBS: bewerking RPB

5. Aandeel thuiswonende kinderen: autochtonen en westerse allochtonen¹⁾, 2003



¹⁾ Berkend met behulp van de overlevingstafel
Bron CBS: bewerking RPB

6. Gemiddelde leeftijd bij uit huis gaan: autochtonen en allochtonen¹⁾, 2003



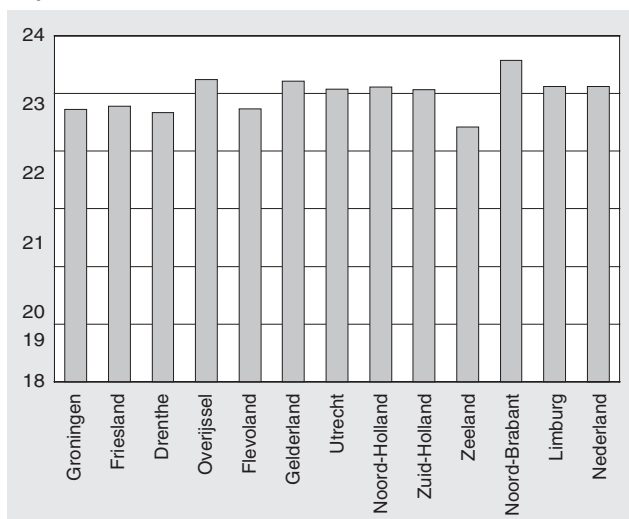
¹⁾ Berekend aan de hand van uit huis gaande kinderen in de leeftijdsrange 15-34 jaar volgens de overlevingstafel.
Bron: CBS; bewerking RPB

Regionale verschillen

Volgens Ekamper en Van Huis (2004) ligt de kans om uit huis te gaan en op zichzelf te gaan wonen hoger in de noordelijke provincies en in Zeeland. Ze veronderstellen dat jongeren daar naar de Randstad vertrekken om een baan te vinden of te gaan studeren, aangezien er in de vertrekprovincies weinig werk- en studiemogelijkheden zijn. Gegevens over 2003 laten zien dat er op provinciaal niveau wel tempoverschillen zijn in het uit huis gaan, maar de verschillen zijn niet heel groot (grafieken 7 en 8).

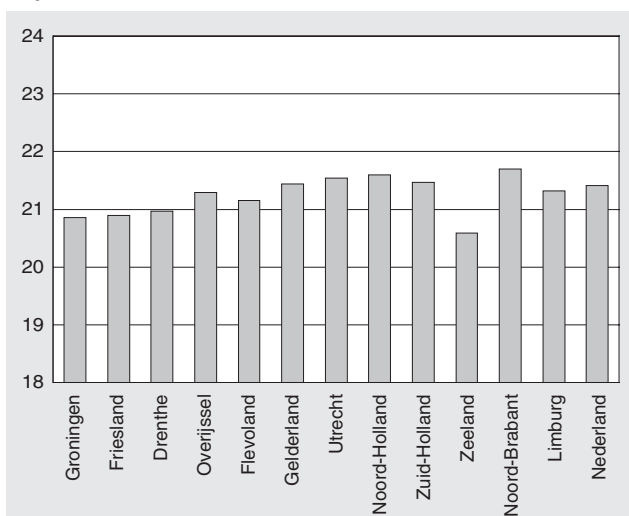
In Zeeland gaan kinderen gemiddeld een jaar eerder uit huis dan in Noord-Brabant. Ook in de noordelijke provincies wordt het ouderlijk huis wat eerder dan gemiddeld verlaten. Deze bevindingen sluiten aan bij de studie van Ekamper en Van Huis. Voor alle provincies geldt dat meisjes tussen de anderhalf en twee jaar eerder uit huis gaan dan jongens.

7. Gemiddelde leeftijd van mannen bij het uit huis gaan per provincie¹⁾, 2003



¹⁾ Berekend aan de hand van uit huis gaande kinderen in de leeftijdsrange 15–34 jaar volgens de overlevingstafel.
Bron: CBS; bewerking RPB

8. Gemiddelde leeftijd van vrouwen bij het uit huis gaan per provincie¹⁾, 2003



¹⁾ Berekend aan de hand van uit huis gaande kinderen in de leeftijdsrange 15–34 jaar volgens de overlevingstafel.
Bron: CBS; bewerking RPB

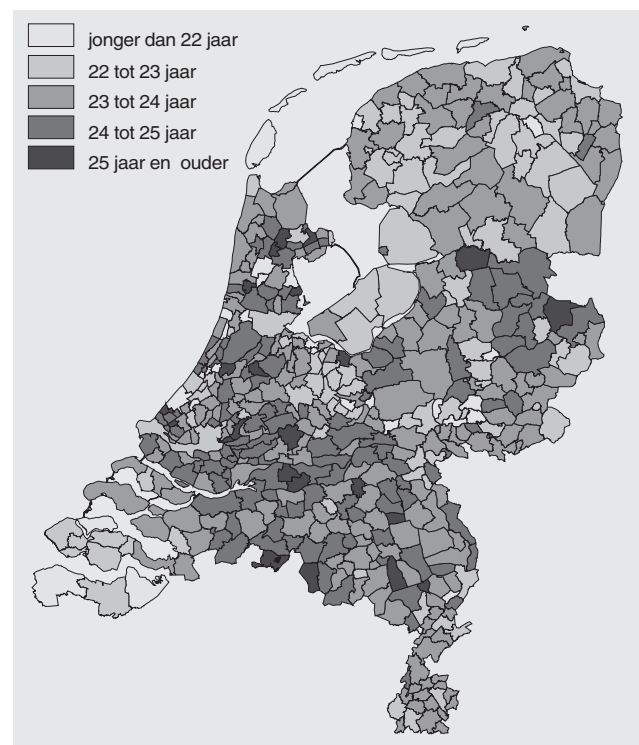
Kaart 1 laat zien dat mannen in vrijwel alle gemeenten in de drie noordelijke provincies en in Flevoland en Zeeland relatief vroeg uit huis gaan. Op Texel is de leeftijd waarop kinderen het ouderlijk huis verlaten met 20,9 jaar het laagst. Ook op de overige Waddeneilanden is de leeftijd bij het uit huis gaan laag. De verklaring hiervoor is waarschijnlijk dat op de eilanden weinig mogelijkheden zijn om middelbaar of voortgezet onderwijs te volgen, zodat jongeren zijn aangewezen op onderwijsinstellingen op het 'vasteland'. Vroeg uit huis gaan geldt ook voor diverse kleine gemeenten als Hulst, Bloemendaal, Bussum, Naarden, Harlingen en Haren. Deels gaat het om kernen die bekend staan om hun relatief dure woningbestand, deels gaat het om perifeer in Nederland gelegen gemeenten met weinig (onderwijs)voorzieningen of banen voor jongeren. Zulke gemeenten zijn kennelijk voor jongeren minder aantrekkelijk.

In diverse grote gemeenten gelden ook lage leeftijden bij het uit huis gaan. Naast de vier grote gemeenten gaat het om Assen, Leeuwarden, Groningen, Nijmegen en Enschede. In deze gemeenten gaan jongens gemiddeld al vóór ze 22 jaar zijn zelfstandig wonen. Een mogelijke reden hiervoor is het hoge aandeel niet-westers allochtone jongeren in deze gemeenten.

Laat uit huis gaan lijkt te gelden voor een strook plattelandsgemeenten in Overijssel, Noord-Brabant, noordelijk Limburg, het Groene Hart en de regio West-Friesland. Mogelijk gaat het hier om relatief gesloten en religieuze gemeenschappen, aangezien veel gemeenten uit de bijbelgordel hier ook toe behoren. In Edam-Volendam gaan jongens het laatst, met een gemiddelde leeftijd van ruim 26 jaar, uit huis. Op korte afstand volgen Baarle-Nassau en Maasdonk.

In grote lijnen geldt voor meisjes hetzelfde als voor jongens. Edam-Volendam is de gemeente waar jonge vrouwen het

1. Gemiddelde leeftijd bij uit huis gaan



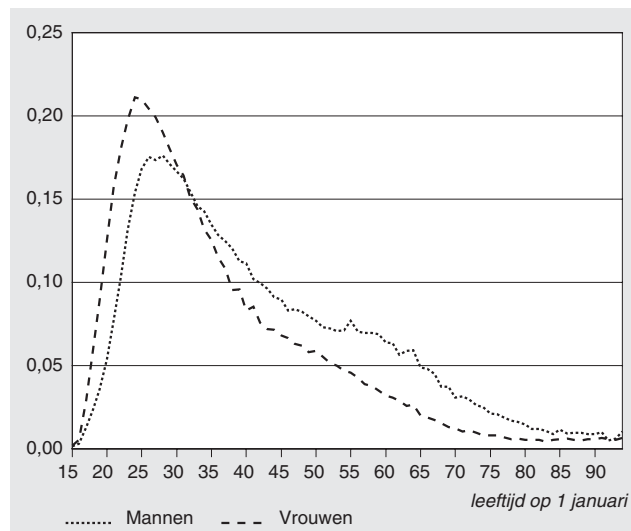
laatst, gemiddeld op bijna 24-jarige leeftijd, uit huis gaan. Op korte afstand volgen Woudrichem en Beemster. In Sluis en Haren, en op Texel ligt de leeftijd bij het uit huis gaan rond 20 jaar.

3. Gaan samenwonen

Leeftijdpatronen naar geslacht

Het proces van samenwonen neemt rond 15-jarige leeftijd een voorzichtige aanvang, om daarna snel te stijgen (grafiek 9). Vrouwen bereiken de hoogste kans op 24-jarige leeftijd, als een op de vijf niet-samenwonende vrouwen gaat samenwonen. Mannen bereiken de hoogste kans twee jaar later, terwijl het niveau wat achterblijft bij dat van vrouwen. De reden is dat er op deze leeftijd meer mannen dan vrouwen zijn, en vrouwen bovendien vaker dan mannen een oudere partner hebben. De samenwoonkansen van vrouwen liggen tot ongeveer 30 jaar hoger dan die van mannen. Vrouwen gaan dus, vergeleken met mannen, op jongere leeftijd (voor het eerst) samenwonen. Boven de 30 zijn de kansen van mannen hoger. Het gaat dan meestal om mannen die al een relatie achter de rug hebben. Gescheiden en verweduwd mannen hebben betere kansen op de relatiemarkt dan gescheiden en verweduwd vrouwen van dezelfde leeftijd. Dit hangt deels samen met het feit dat de kinderen bij een scheiding meestal bij de moeder blijven. In de praktijk is dit vaak een drempel voor het aangaan van een nieuwe relatie.

9. Kansen om te gaan samenwonen, 2004



Bron CBS: bewerking RPB

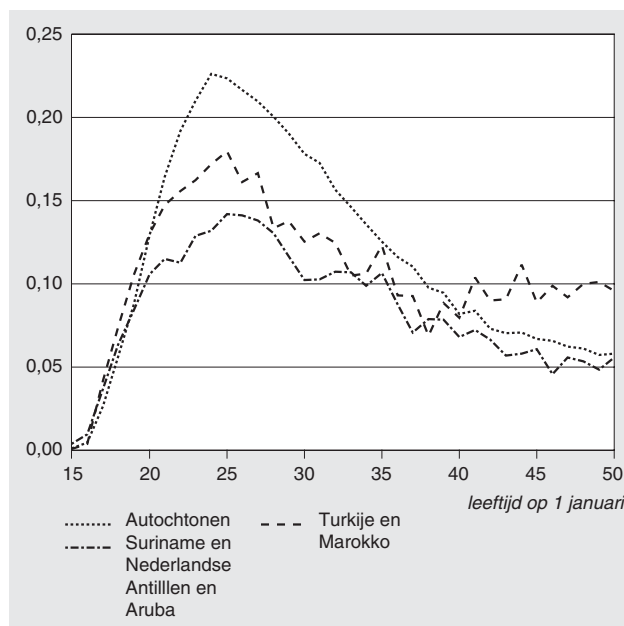
Verschillen in huishoudensvorming tussen herkomstgroepen

Er zijn diverse aanwijzingen dat de huishoudensvorming onder allochtonen afwijkt van die onder autochtonen (Distelbrink en De Graaf, 2005; De Valk en Liefbroer, 2004; Harmsen en Nicolaas, 2005; De Valk et al., 2001). Turkse en Marokkaanse jongeren gaan vergeleken met autochtone jongeren voor het huwelijk minder vaak samenwonen. Vooral

Turken en Marokkanen kiezen veelal voor een partner uit het herkomstland (van de ouders), een keuze waaruit meestal een huwelijksluiting voortvloeit. Voorts komt (gehuwd en ongehuwd) samenwonen onder Surinamers en Antillianen minder vaak voor dan onder autochtonen. Deze verschillen in demografisch gedrag zijn deels terug te voeren op cultuurverschillen. Allochtonen uit landen met een overeenkomstige cultuur vertonen in grote lijnen hetzelfde gedrag.

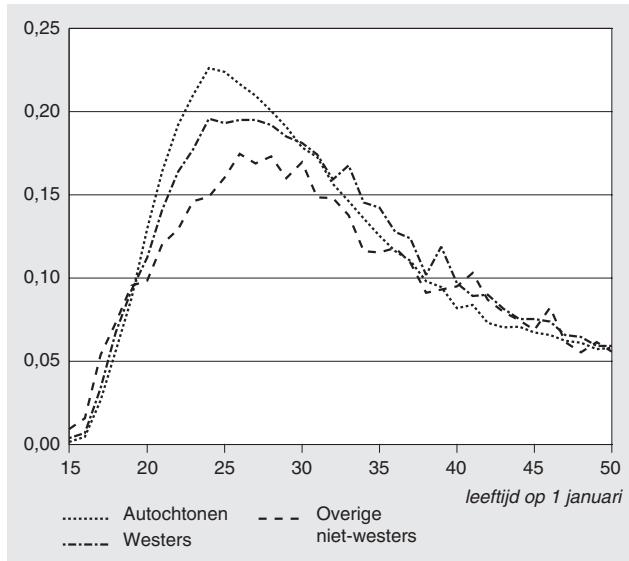
De grafieken 10 en 11 geven een indicatie van deze verschillen in huishoudensvorming aan de hand van de leeftijds patronen van de samenwoonkansen (gehuwd en ongehuwd) van vrouwen naar herkomstgroep. Voor alle niet-westerse herkomstgroepen liggen de kansen om te gaan samenwonen tot 40 jaar duidelijk onder die van autochtone vrouwen. Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse vrouwen hebben de laagste kansen om te gaan samenwonen. Dit is te verklaren uit het 'Caribische patroon' van relatie- en gezinsvorming. Kenmerkend is dat vrouwen wel relaties hebben en kinderen krijgen, maar dat de mannen vaak geen deel uitmaken van het huishouden. Ook onder Turkse, Marokkaanse en overig niet-westerse allochtone vrouwen liggen de kansen om te gaan samenwonen tot leeftijd 40 lager dan onder autochtone vrouwen. Op hogere leeftijden liggen ze echter hoger. De lagere kansen op de jongere leeftijden houden waarschijnlijk verband met het samenvallen van huwelijksluiting en samenwonen bij de allochtone groepen. De meeste autochtone vrouwen gaan ongehuwd samenwonen, en als de relatie stukloopt gaan ze veelal na enige tijd opnieuw met een partner samenwonen. De keuze om te gaan samenwonen is waarschijnlijk bij autochtone vrouwen vrijblijvender dan bij Turkse, Marokkaanse en overig niet-westerse vrouwen. De beslissing om te gaan samenwonen wordt hierdoor mogelijk wat sneller genomen. Het leeftijds patroon van samenwoonkansen van westers allochtone vrouwen lijkt sterk op dat van autochtone vrouwen.

10. Kansen van vrouwen om te gaan samenwonen naar herkomstgroep, 2004



Bron CBS: bewerking RPB

11. Kansen van vrouwen om te gaan samenwonen naar herkomstgroep, 2004

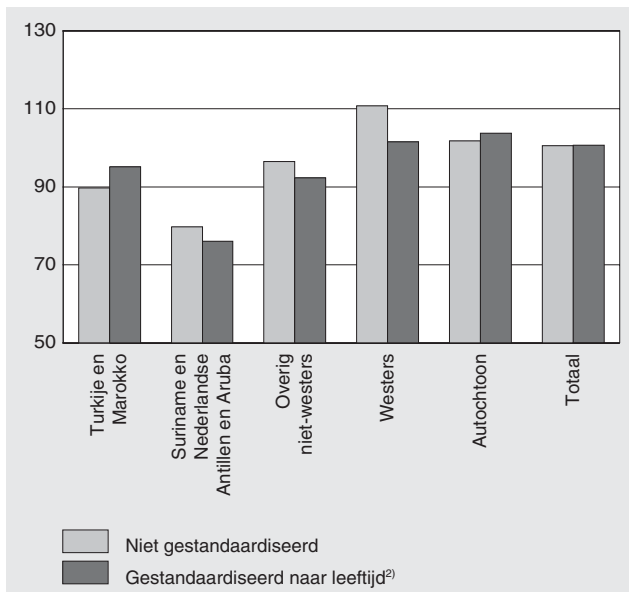


Bron CBS: bewerking RPB

Een samenvattend beeld van de verschillen in samenwoonkansen tussen autochtonen en de diverse herkomstgroepen wordt gepresenteerd in *grafiek 12*. Afgebeeld is het aantal vrouwen dat in 2004 is gaan samenwonen, gerelateerd aan de vrouwen die in januari van dat jaar nog niet samenwoonden. Hierbij is alleen gekeken naar de leeftijdsklasse 14–50 jaar, omdat boven deze leeftijd in verschillende herkomstgroepen relatief weinig personen aanwezig zijn.

Opvallend is dat het aandeel westers allochtone vrouwen dat gaat samenwonen groter is dan dat van autochtone vrouwen. Na correctie voor verschillen in de leeftijdsopbouw blijkt het samenwonen echter op vrijwel hetzelfde niveau te

12. Vrouwen die gaan samenwonen per 1 000 niet-samenwonende vrouwen naar herkomstgroep¹⁾, 2004



¹⁾ De cijfer hebben betrekking op de leeftijdsrange 14–50 jaar.
²⁾ De leeftijdsopbouw van alle Nederlandse vrouwen is gebruikt als standaard bevolking
 Bron: CBS; bewerking RPB

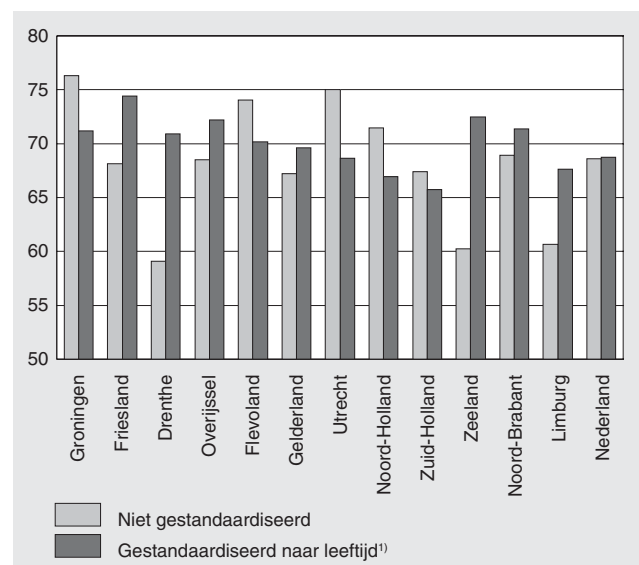
liggen. Het gestandaardiseerde aantal Turkse, Marokkaanse en overig niet-westerse allochtone vrouwen dat gaat samenwonen is wat lager dan het aantal autochtone vrouwen. Onder Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse vrouwen is het samenwonen beduidend minder in trek. Het gestandaardiseerde cijfer ligt een kwart lager dan dat voor de totale bevolking.

Regionale verschillen

Op provinciaal niveau zijn er duidelijke verschillen in het gaan samenwonen van vrouwen: per duizend niet-samenwonende vrouwen gaan in Groningen, Flevoland en Utrecht ongeveer 75 vrouwen samenwonen, tegen circa 60 in Drenthe en Zeeland (*grafiek 13*). De hoge score van de drie eerste provincies komt deels door de aanwezigheid van relatief veel jongeren in de leeftijden waarop samenwonen veel voorkomt, zo tussen de 20 en 30 jaar. Veel jongeren zijn naar (de gemeenten) Groningen en Utrecht getrokken in verband met het volgen van een opleiding aan een hbo of universiteit. Voor Zeeland en Drenthe geldt juist de tegenovergestelde situatie: hier trekken veel jongeren weg vanwege de schaarse (hogere) onderwijsinstellingen. Bij correctie voor verschillen in de leeftijdsopbouw neemt het verschil in samenwoonkansen tussen de drie hoogst- en twee laagstscorende provincies met ruim de helft af. Na standaardisatie laten Drenthe en Zeeland een veel hoger cijfer zien, en Groningen en Utrecht een lager cijfer.

Uit de gestandaardiseerde cijfers blijkt dat het gaan samenwonen in het noorden van het land, Zeeland en Noord-Brabant vaker voorkomt dan gemiddeld in Nederland, en in Noord- en Zuid-Holland minder vaak. Vergeleken met de variatie tussen herkomstgroepen is de variatie in het samenwonen op provinciaal niveau beperkt.

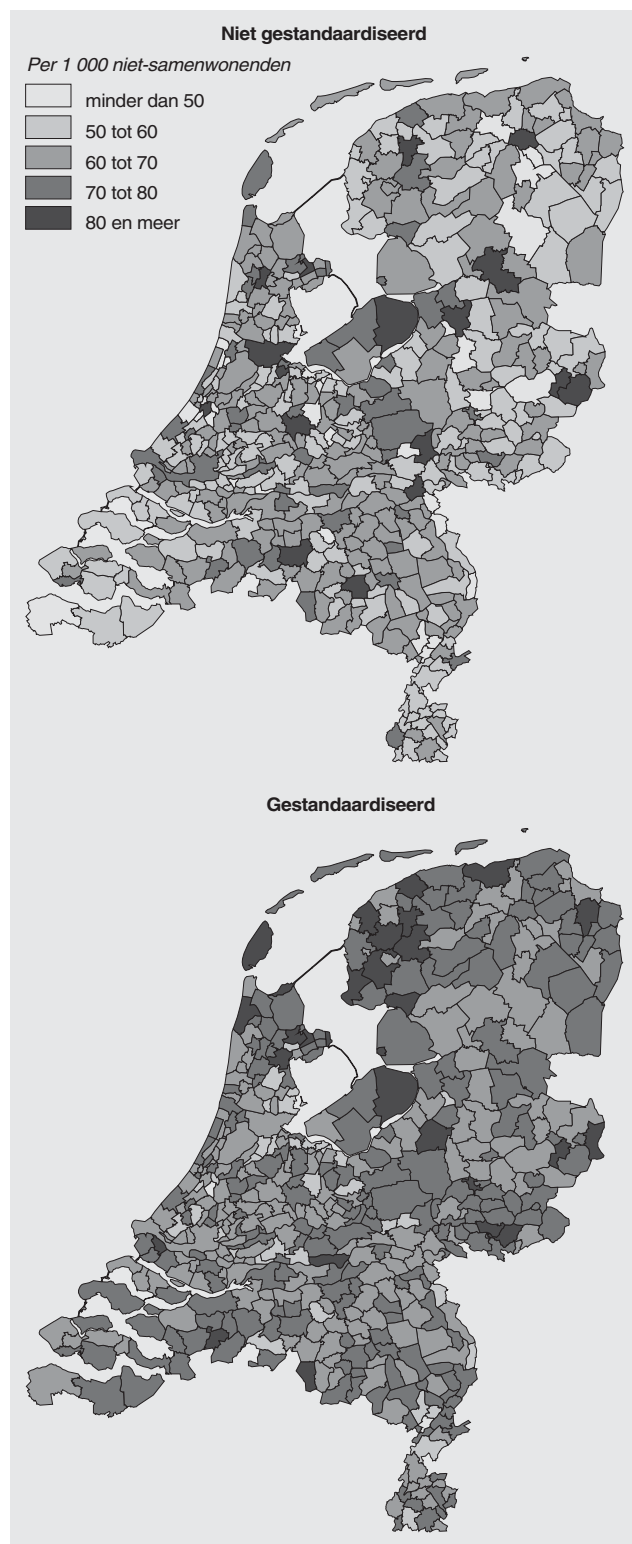
13. Vrouwen die gaan samenwonen per provincie, per 1 000 niet-samenwonende vrouwen in de betreffende provincie, 2004



¹⁾ De leeftijdsopbouw van alle Nederlandse vrouwen is gebruikt als standaard bevolking.
 Bron: CBS; bewerking RPB

Kaart 2 laat zien dat het gaan samenwonen onder vrouwen het meest frequent voorkomt in de grote gemeenten. De score ligt doorgaans boven de 70 samenwonende vrouwen per duizend niet-samenwonende vrouwen. In de plattelandsgemeenten is deze ratio in het algemeen laag. Dit beeld verdwijnt grotendeels als wordt gecorrigeerd voor verschillen in de leeftijdsopbouw. Veel plattelandsgemeenten scoren dan duidelijk hoger. Voor deze gemeenten geldt dat veel jongeren zijn weggetrokken naar de grotere gemeen-

2. Vrouwen die gaan samenwonen



ten, in verband met studie of werk. De grotere gemeenten laten na standaardisatie vaak een wat lager cijfer zien, omdat dan voor de oververtegenwoordiging van jongeren is gecorrigeerd. In verreweg de meeste gemeenten ligt het cijfer nu in een beperkte bandbreedte, tussen 60 en 80 per duizend.

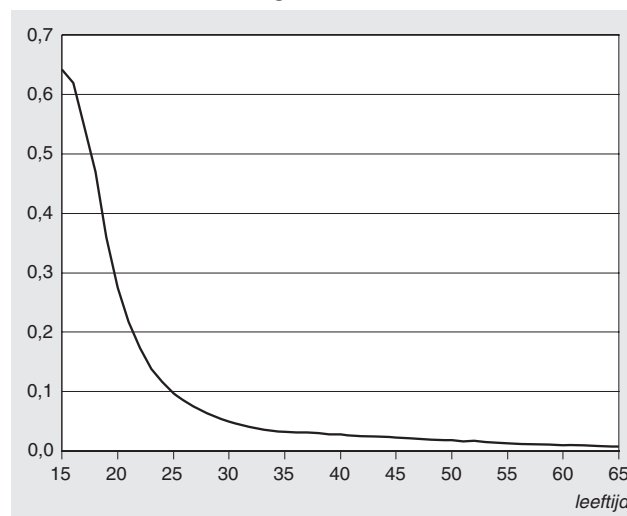
Op gemeentelijk niveau is moeilijk een duidelijk regionaal patroon te ontdekken. Wel geldt dat relatief veel gemeenten in het noorden van het land vrij hoog scoren en relatief veel gemeenten in de Randstad vrij laag.

4. Uit elkaar gaan

Leeftijdspatroon

In grafiek 14 is het leeftijds patroon van de kansen om uit elkaar te gaan afgebeeld. De grafiek laat zien dat de kansen om uit elkaar te gaan veruit het hoogst zijn op jeugdige leeftijden, en dat deze kansen met het oplopen van de leeftijd eerst snel en daarna langzaam dalen. Onder de 20 jaar heeft het samenwonen nog een verkennend karakter; tot 18-jarige leeftijd is de kans om uit elkaar te gaan groter dan om bij elkaar te blijven. Jonge twintigers zullen waarschijnlijk vaak nog niet zo heel bewust op zoek zijn naar een langdurige, vaste relatie. Daardoor is de kans op het verbreken van een relatie groter. Op 25-jarige leeftijd zijn de meeste relaties beduidend stabiel en is de kans om uit elkaar te gaan teruggelopen tot 10 procent. Dit hangt samen met de relatieduur: oudere samenwonenden zullen in het algemeen al langer een relatie hebben dan jongere samenwonenden, en hoe langer een relatie standhoudt, hoe kleiner de scheidingskans wordt. Een rol speelt ook dat met het ouder worden in het algemeen meer naar vastigheid wordt gezocht. Boven de 30 jaar hebben de meeste paren kinderen en gaan ze mede om die reden niet zo snel uit elkaar: de kansen liggen op elke leeftijd beneden de 5 procent. Met toenemende leeftijd neemt het aantal scheidingen af.

14. Kans om uit elkaar te gaan, 2003



Bron CBS: bewerking RPB

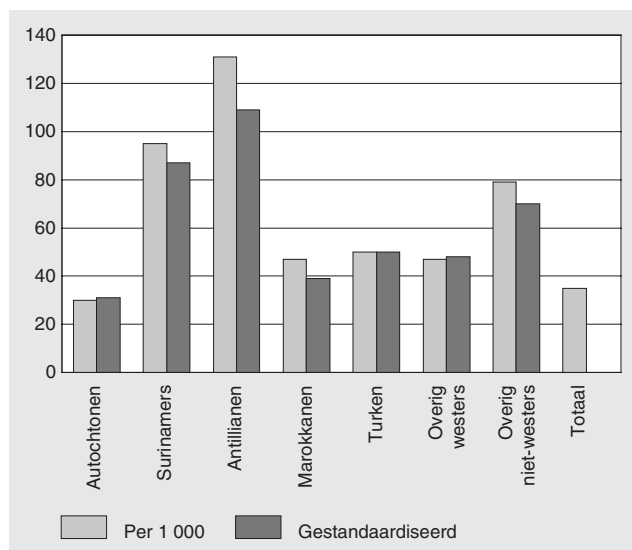
Verschillen in scheidingskansen tussen herkomstgroepen

Van Huis en Steenhof (2003b) hebben geconstateerd dat de echtscheidingskansen van eerste generatie Turken ongeveer gelijk zijn aan die van autochtonen. De echtscheidingskansen van Marokkanen liggen wel hoger dan die van autochtonen. Surinaamse huwelijken spannen de kroon: 40 procent van de Surinaamse huwelijken is binnen tien jaar ontbonden. De echtscheidingskansen van Antillianen liggen iets minder hoog.

Het beeld van de echtscheidingskansen lijkt sterk op dat van de kansen om, gehuwd of niet-gehuwd, uit elkaar te gaan.

Grafiek 15 toont voor 2003 het aantal personen dat uit elkaar gaat per duizend samenwonende personen. Dit cijfer is bij autochtonen het laagst. Vooral bij Antillianen, maar ook bij Surinamers, is het beduidend hoger. Ook bij Turken, Marokkanen en overig niet-westerse allochtonen is sprake van een hoger niveau. Hierbij speelt de leeftijdsopbouw van de verschillende herkomstgroepen een rol. Jongeren hebben grotere scheidingskansen en omdat (niet-westerse) allochtonen relatief jong zijn, hebben zij een grotere kans om te gaan scheiden. Na correctie voor verschillen in de leeftijdsopbouw liggen de cijfers voor diverse allochtone groepen weliswaar wat lager, maar vooral de grote verschillen tussen Antillianen en Surinamers met autochtonen blijven bestaan.

15. Scheidingen per 1 000 samenwonenden naar herkomstgroep (18–60 jr), 2003



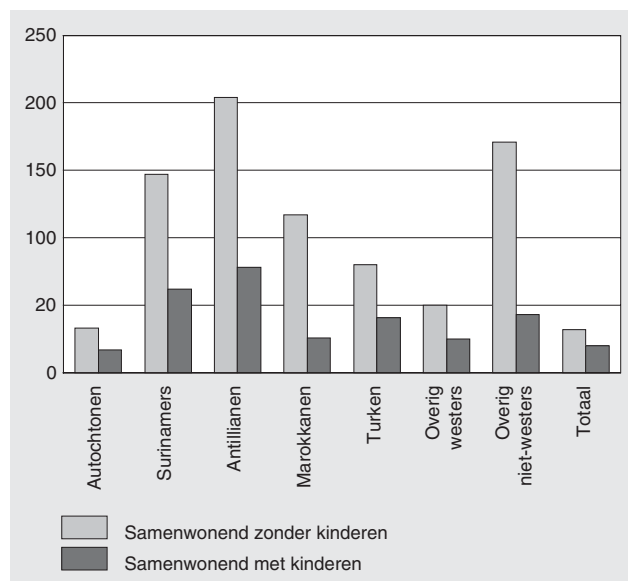
Bron: CBS; bewerking RPB

Er bestaat een fors verschil in echtscheidingskansen tussen paren met en zonder kinderen. Echtparen zonder kinderen gaan twee keer zo vaak uit elkaar als echtparen met kinderen. Dit kan samenhangen met een hechtere band vanwege het ouderschap, maar ook met de keuze om vanwege de kinderen toch bij elkaar te blijven, ook al is de relatie niet meer goed. Dit verschil in echtscheidingskansen kan deels verband houden met een selectie-effect: echtparen die een moeizame relatie hebben, zullen waarschijnlijk minder snel aan kinderen beginnen, en deze relaties zullen mogelijk sneller stranden.

In grafiek 16 is de kans op scheiding tussen paren met en zonder kinderen weergegeven, uitgesplitst naar herkomstgroep. Met 200 mannen en vrouwen per duizend samenwonenden is de scheidingskans in 2003 bijzonder hoog voor kinderloze Antilliaanse en Arubaanse paren. Ook bij kinderloze Surinamers en overig niet-westerse allochtonen is deze kans hoog, met een score van (ruim) 150 scheidende personen per duizend samenwonenden. Kinderloze Marokkaanse en Turkse paren kennen vergeleken met kinderloze autochtone en westerse allochtone paren ook een duidelijk hogere scheidingskans.

Vergeleken met de kinderloze paren liggen de scheidingskansen voor paren met kinderen over de hele linie aanzienlijk lager. Opnieuw zijn er echter opvallende verschillen tussen de herkomstgroepen: de scheidingskansen zijn hoog bij Antillianen, Arubanen en Surinamers, en laag bij autochtonen en westerse allochtonen. Bij Marokkanen en overig niet-westerse allochtonen zijn de scheidingskansen voor paren zonder kinderen vier keer zo hoog als voor paren met kinderen. Voor autochtonen, westerse allochtonen en Turken zijn die kansen twee keer zo hoog. Het cijfer voor Turken is verrassend, omdat het demografische gedrag van Turken in veel gevallen meer op dat van Marokkanen lijkt dan op dat van autochtonen. Ten slotte geldt dat onder Surinamers, Antillianen en Arubanen de scheidingskans voor paren met kinderen rond 2,5 keer zo hoog is als onder paren zonder kinderen.

16. Huishoudenspositie voor scheiding per 1 000 samenwonenden naar herkomstgroep, 2003



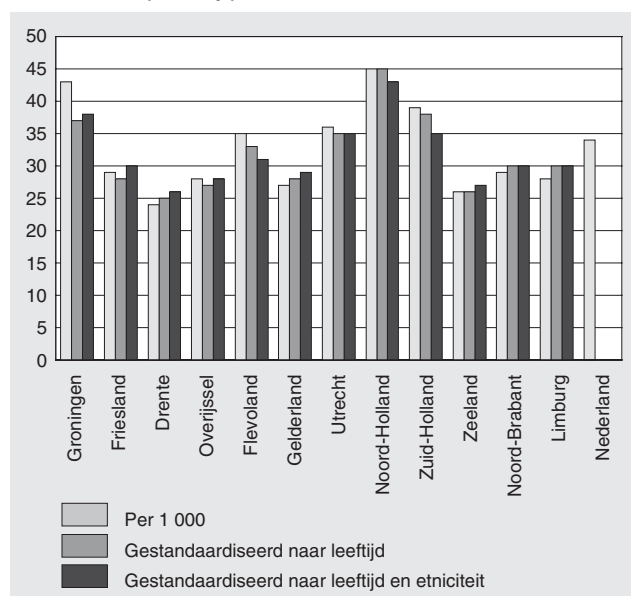
Bron: CBS; bewerking RPB

Regionale verschillen in echtscheidingskansen

Grafiek 17 toont het aantal personen dat uit elkaar is gegaan per duizend samenwonenden (18–60 jaar) per provincie. Noord-Holland scoort het hoogst, met 45 scheidingen, tegen 35 voor heel Nederland. Ook in Groningen en, in iets mindere mate, Zuid-Holland is het aantal scheidingen relatief groot. Door de aanwezigheid van instellingen voor hoger onderwijs in de stad Groningen bevinden zich daar veel jongeren, onder wie scheidingen vaker voorko-

men. In Drenthe en Zeeland, met circa 25 scheidingen, ligt het cijfer juist veel lager dan het landelijk gemiddelde. Na correctie voor provinciale verschillen in de leeftijdsopbouw en in de samenstelling naar herkomstgroep, blijkt dat eigenlijk alleen Noord-Holland ruim boven het landelijk gemiddelde blijft uitkomen. Standarisatie heeft vooral invloed op het cijfer van Groningen, dat nu aanzienlijk lager uitkomt (het 'jongereneffect' wordt verwijderd). In Drenthe en Zeeland leidt standarisatie tot een iets hoger cijfer. Al met al worden de provinciale verschillen in het uit elkaar gaan door standarisatie kleiner, hoewel ze niet geheel verdwijnen.

17. Scheidingen per 1 000 samenwonenden, gestandaardiseerd naar leeftijd en naar leeftijd en etniciteit (18-60 jr), 2003

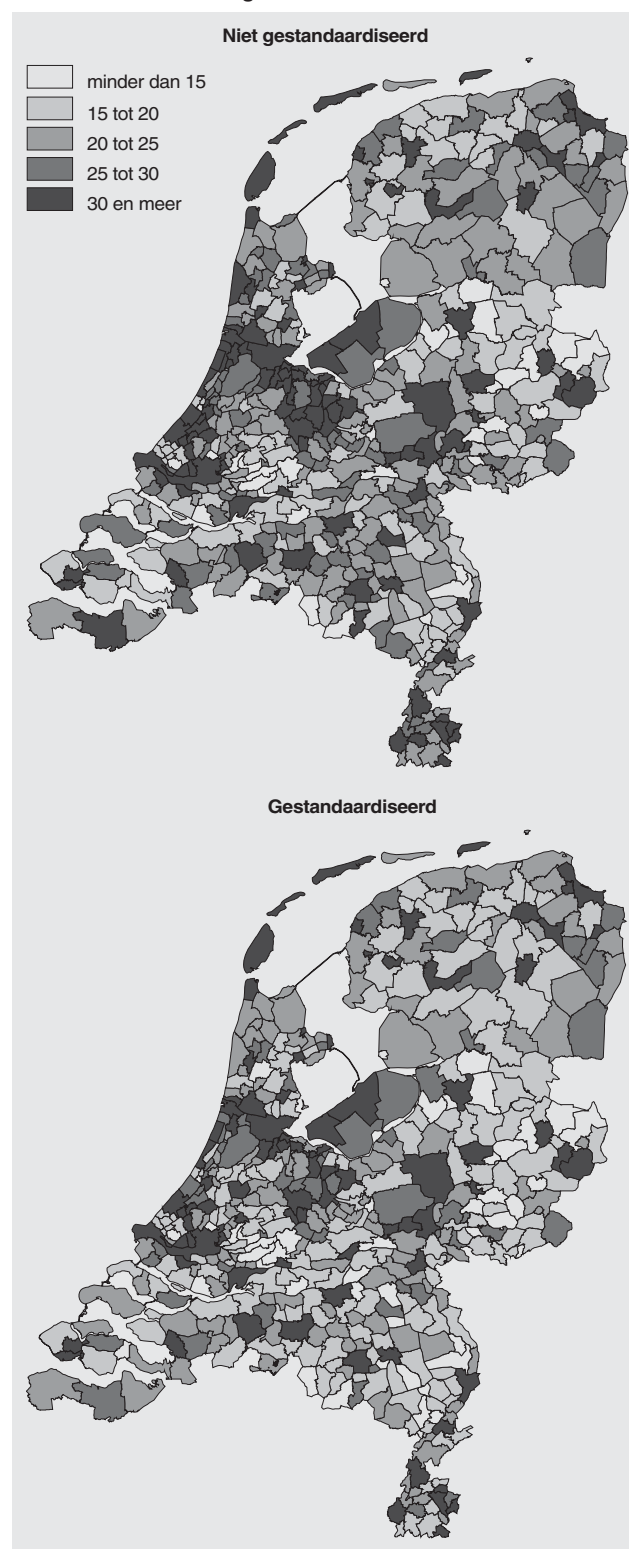


Bron: CBS; bewerking RPB

Uit kaart 3 komt naar voren dat het relatieve scheidingscijfer niet alleen in de vier grote gemeenten, maar ook in de meeste andere grote gemeenten en studentensteden aanzienlijk hoger ligt dan elders in Nederland. Vooral Groningen en Leeuwarden, maar ook Nijmegen en Arnhem, springen in het oog. In de meeste plattelandsgemeenten ligt het scheidingscijfer juist vrij laag. Aangezien verschillen in de leeftijdsopbouw hierin een rol kunnen spelen, is ook het gestandaardiseerde aantal scheidingen weergegeven, waarbij de leeftijdsopbouw van samenwonenden in Nederland als geheel als standaard heeft gediend.

De prominente plaats van Utrecht, Groningen, Leeuwarden, Nijmegen en Arnhem is nu zichtbaar teruggedrongen. Daarmee wordt duidelijk dat de aanwezigheid van onderwijsinstellingen tot een vrij hoog scheidingscijfer leidt. Toch blijven de grote gemeenten ook na standarisatie boven het landelijk gemiddelde uitsteken. Het is aannemelijk dat dit samenhangt met de, in vergelijking met dorpen en kleinere steden, doorgaans vrijere levensstijl in de grote(re) steden. Bovendien trekken vooral hoogopgeleiden naar de grote steden, en onder hen is de scheidingskans relatief hoog. Ook de aanwezigheid van niet-westerse allochtonen leidt tot meer relatieontbindingen in de grote gemeenten.

3. Aantal echtscheidingen



Terwijl standarisatie voor diverse grote gemeenten de echtscheidingskansen vermindert, leidt dit in een aantal plattelandsgemeenten tot een hoger cijfer. Grosso modo geldt dat standarisatie een fikse afname tot gevolg heeft van de gemeentelijke verschillen in het relatieve scheidingscijfer. Toch blijven nog steeds duidelijke gemeentelijke verschillen zichtbaar in het uit elkaar gaan.

5. In een instelling gaan wonen

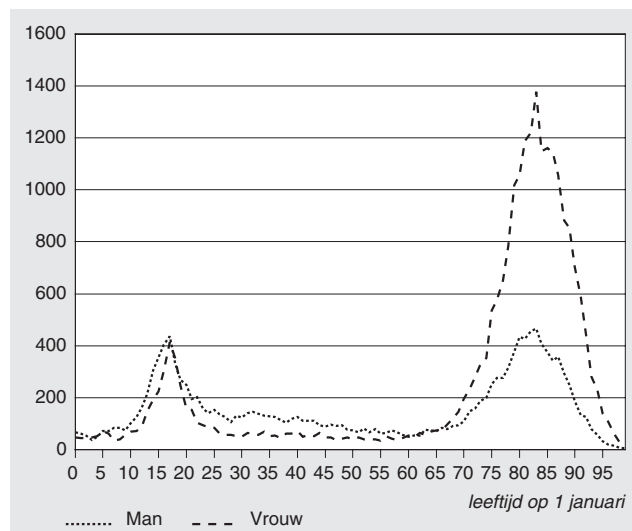
Leeftijdspatronen naar geslacht

Een institutioneel huishouden is een woonvorm waarbij door derden bedrijfsmatig in de dagelijkse levensbehoeften van mensen wordt voorzien. Deze institutionele huishoudens maken deel uit van verschillende instellingen: kindertehuizen, gevangenissen, verpleeg- en verzorgingshuizen, revalidatiecentra en psychiatrische inrichtingen.

In 2004 zijn ongeveer 40 duizend mensen in een instelling gaan wonen, zo'n 15 duizend mannen en 25 duizend vrouwen. *Grafiek 18* laat zien dat het daarbij tot 70-jarige leeftijd om relatief geringe aantallen gaat. Een duidelijke piek is zichtbaar tussen 15 en 20 jaar, een leeftijdsklasse waarin naar verhouding veel jongeren in een kindertehuis, gezinsvervangend tehuis of jeugdgevangenis terecht komen. Tussen de 70 en 85 jaar neemt het aantal ouderen dat institutioneel gaat wonen in snel tempo toe. Uit Kullberg (2005) is bekend dat vanaf 75 jaar het aantal ouderen met matige of ernstige lichamelijke beperkingen het aantal ouderen zonder (noemenswaardige) beperkingen begint te overstijgen. Boven de 85 jaar neemt het aantal instellingsouderen weer sterk af. Dit houdt uiteraard verband met de sterke afname van het aantal personen door sterfte.

Op hoge leeftijd zijn de vrouwen in instellingen (fors) in de meerderheid. Rond de 85 jaar verhuizen ongeveer drie keer zo veel vrouwen als mannen naar een instelling. Dit verschil wordt grotendeels veroorzaakt door het feit dat er op die leeftijd ook veel meer vrouwen zijn dan mannen, door hun hogere levensverwachting.

18. Personen die institutioneel gaan wonen, 2004

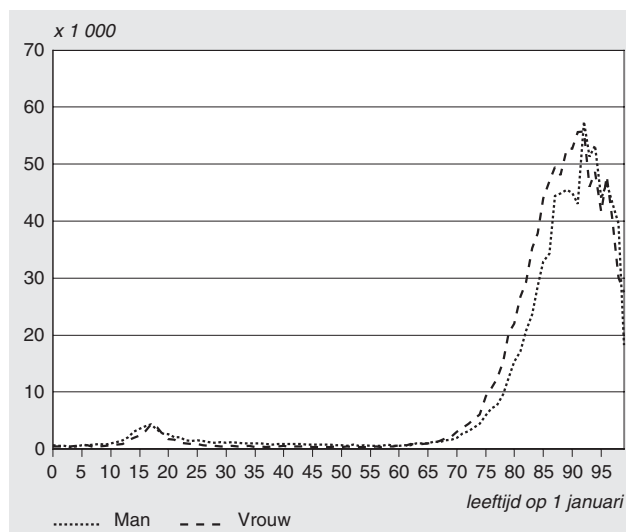


Bron CBS; bewerking RPB

Gerelateerd aan de niet-institutionele bevolking is de oververtegenwoordiging op hoge(re) leeftijden van vrouwen veel minder sterk (*grafiek 19*). Voor de hogere kans van vrouwen om in een instelling terecht te komen, zijn diverse verklaringen. Zeker in oudere samenwoonrelaties is de kans dat de vrouwen de zorg voor de mannen op zich nemen groter dan andersom. Dit betekent dat wanneer vrouwen hulpbehoe-

vend worden, de kans groter is dat ze naar een instelling gaan dan wanneer mannen extra zorg nodig hebben. Bovendien is in zulke relaties de kans dat de vrouwen de mannen overleven veel groter dan andersom. Dit hangt samen met de hogere levensverwachting van vrouwen – 81 jaar tegen 77 jaar voor mannen (2004) – en met het feit dat vrouwen doorgaans een relatie hebben met een man die twee tot drie jaar ouder is. Dit betekent dat vrouwen op hogere leeftijden vaker dan mannen alleen komen te staan en aangewezen zijn op hulp van derden. Mogelijk kan ook het feit dat oudere vrouwen een wat ongunstiger gezondheidspositie hebben dan oudere mannen een rol spelen: chronische ziekten komen onder vrouwen vaker voor (Den Draak, 2006).

19. Kansen van personen om institutioneel te gaan wonen, 2004

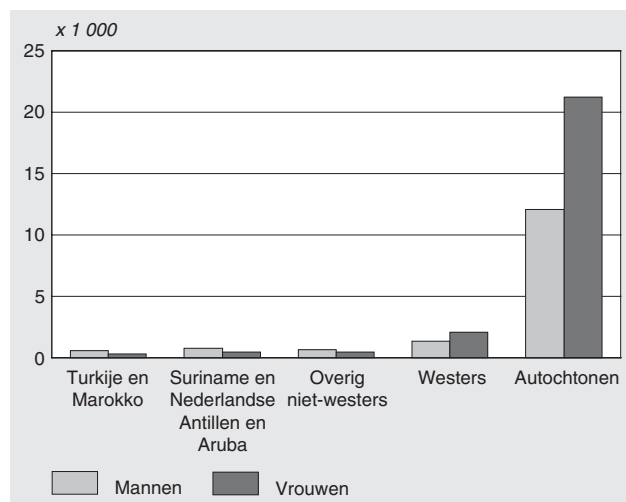


Bron CBS; bewerking RPB

Verschillen in institutioneel wonen tussen herkomstgroepen

Het aantal allochtonen dat in een instelling gaat wonen, is vergeleken met het aantal autochtonen zeer gering (*grafiek 20*). In 2004 zijn ongeveer 33 duizend autochtonen naar een

20. Personen die institutioneel gaan wonen naar herkomstgroep, 2004



Bron: CBS; bewerking RPB

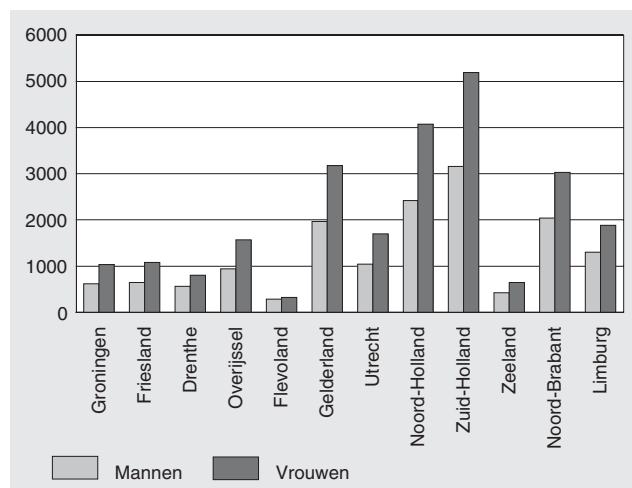
instelling verhuisd en bijna 7 duizend allochtonen, van wie ongeveer de helft van niet-westerse herkomst. Opvallend is dat er bijna twee keer zo veel niet-westerse allochtone mannen als vrouwen institutioneel zijn gaan wonen. Onder de westerse allochtonen en autochtonen zijn vrouwen overver- tegenwoordigd.

Regionale verschillen

Zuid-Holland is koploper met het aantal personen dat in 2004 in een instelling is gaan wonen, met ruim 8 duizend (*grafiek 21*). Op de tweede plaats komt Noord-Holland, met ongeveer 6,5 duizend personen. Gelderland en Noord-Brabant delen de derde plaats, met elk ongeveer 5 duizend personen. In Flevoland is dat aantal (ongeveer 600) nog zeer gering, waarbij het aantal mannen vrijwel gelijk is aan het aantal vrouwen.

In alle overige provincies verhuizen duidelijk meer vrouwen dan mannen naar een instelling. De afwijkende positie van Flevoland wordt verklaard door het nog relatief kleine aantal ouderen in combinatie met het feit dat het institutioneel gaan wonen zich vooral op hogere leeftijden afspeelt, waar het veel vaker vrouwen dan mannen betreft.

21. Personen die institutioneel gaan wonen per provincie, 2004



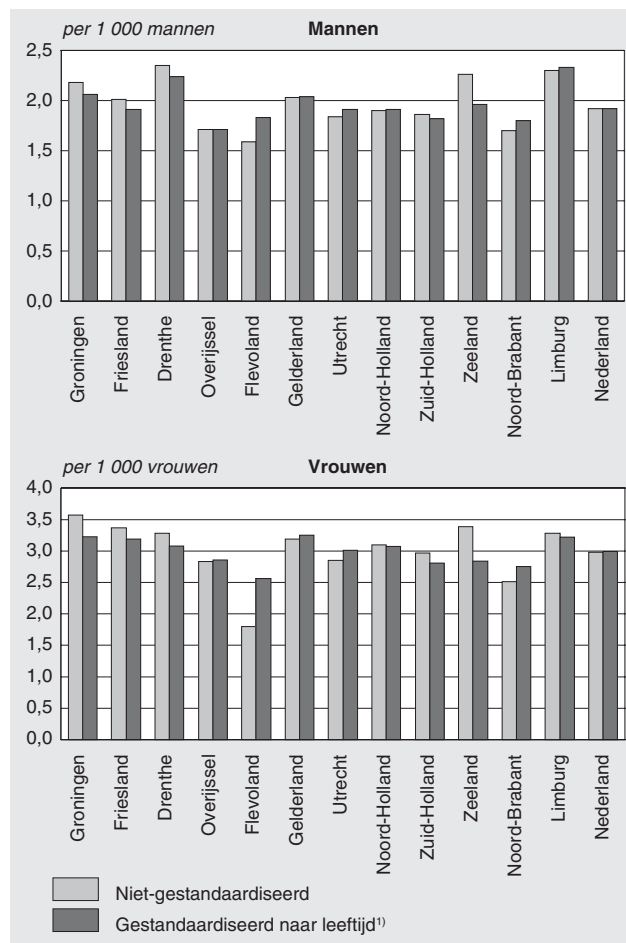
Bron: CBS; bewerking RPB

De provinciale verschillen in gaan wonen in een instelling zijn niet groot. Het aantal vrouwen dat in een instelling is gaan wonen per duizend inwoners ligt in Groningen en Zeeland iets hoger dan het landelijk gemiddelde, in Flevoland fors lager (*grafiek 22*). Na correctie voor verschillen in de leeftijdsopbouw worden de verschillen tussen de provincies beduidend kleiner. Vooral Flevoland kruipt dicht naar het landelijk gemiddelde toe. Al met al zijn de verschillen tussen de provincies vrij gering.

6. Samenvatting

Huishoudensontwikkelingen hangen samen met tal van demografische veranderingen die zich gedurende de levensloop van mensen voordoen. In dit artikel zijn vier

22. Personen die institutioneel gaan wonen per provincie, 2004



¹ De leeftijdsopbouw van alle Nederlandse mannen resp. vrouwen is gebruikt als standaard bevolking
Bron: CBS; bewerking RPB

belangrijke demografische processen in de levensloop beschreven: het uit huis gaan, het gaan samenwonen, het uit elkaar gaan en het gaan wonen in een instelling. Weinig verrassend is dat de leeftijd bij de levensloopprocessen een grote rol speelt. Geslachtsverschillen spelen ook een grote rol: meisjes verlaten veel eerder het ouderlijk huis dan jongens. In samenhang hiermee gaan ze ook eerder samenwonen.

Regionale verschillen spelen wel een rol in het patroon van uit huis gaan en bij relatieontbinding, maar zijn voor het gaan samenwonen en het gaan wonen in een instelling vrijwel afwezig. In het noorden, in Flevoland en in Zeeland gaan jongeren doorgaans eerder uit huis dan in de rest van het land. In de grote gemeenten gaan paren vaker uit elkaar dan in de plattelandsgemeenten.

Veel pregnanter dan de regionale variatie zijn de verschillen tussen autochtonen en allochtonen en tussen de diverse allochtone groepen. De onderzochte levensloopprocessen vertonen vooral duidelijke verschillen tussen Turken en Marokkanen enerzijds en autochtonen anderzijds. Het verschil is al direct zichtbaar bij het uit huis gaan: Turkse en Marokkaanse jongeren verlaten gemiddeld ruim drie jaar eerder dan autochtone jongeren het ouderlijk huis. Tussen de Turkse en Marokkaanse eerste en tweede generatie zijn

er in dit opzicht amper verschillen. Voorts is de stabiliteit van relaties onder Turken en Marokkanen geringer dan onder autochtonen: de kans om uit elkaar te gaan ligt bij Turken ongeveer de helft hoger. Daarbij geldt dat de scheidingskans onder paren zonder kinderen beduidend groter is dan onder paren met kinderen. In het algemeen lijkt de levensloop van de overig niet-westerse allochtonen vrij sterk op die van Turken en Marokkanen, hoewel de verschillen met autochtonen meestal wat minder groot zijn. Het gaat hierbij om een zeer gevarieerde groep, afkomstig uit een groot aantal landen. Voor de westerse allochtonen geldt dat hun levensloop sterk lijkt op die van autochtonen.

Literatuur

- Alders, M. 2001, Relatie- en gezinsvorming van allochtonen. Maandstatistiek van de Bevolking 49(11), blz. 16–21.
- Distelbrink, M. en A. de Graaf, 2005, De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen. Bevolkingstrends 54(3), blz. 70–76.
- Draak, M. den, 2006, Gezondheid. In: Boer, A.H. de (red.), Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025. Ruimtelijk Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
- Ekamper, P. en M. van Huis, 2004, Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's. Rapport in opdracht van het Ruimtelijk Planbureau en het Directoraat-generaal Wonen van het Ministerie VROM. NIDI, Den Haag.
- Harmsen, C. en L. Steenhof, 2003, Demografische levensloop van jongeren na uit huis gaan. Bevolkingstrends 51(3), blz. 38–44.
- Harmsen, C. en H. Nicolaas, 2005, Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie. Bevolkingstrends 53(2), blz. 28–32.
- Huis, M. van, en L. Steenhof, 2003, Echtscheidingskansen van allochtonen. Berekeningsmethode. Bevolkingstrends 51(1), blz. 49–53.
- Jong, A.H. de, 1993, Jongens wonen twee jaar langer thuis dan meisjes. Maandstatistiek van de Bevolking 41(1), blz. 8.
- Jong, A. de, 2007, Regionale huishoudensprognose 2005–2025. Ruimtelijk Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
- Jong, A. de, en W. van Hoorn, 1999, Leaving home, and then? In: Garssen J. et al. (red.), Vital events. Past, present and future of the Dutch population, blz. 21–36. Statistics Netherlands, Voorburg/Heerlen.
- Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose, Rotterdam/Den Haag: Nai Uitgevers/RPB/CBS.
- Jong, A. de, P. Feijten, C. de Groot, C. Harmsen, M. van Huis en F. Vernooij, 2006, Regionale huishoudensdynamiek. Achtergronden bij de regionale huishoudensprognoses met het model PEARL. Nai Uitgevers, Rotterdam.
- Kullberg, J., 2005, Ouderen van nu en in de toekomst. Hun financiële draagkracht, zorgbehoefte en woonwensen. Werkdocument 113. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Schapendonk-Maas, H., 2001a, Boemerangkinderen. Maandstatistiek van de Bevolking 49(2), blz. 23.
- Schapendonk-Maas, H., 2001b, Niet-westerse allochtonen eerder uit huis dan autochtonen. Maandstatistiek van de Bevolking 49(4), blz. 21–22.
- Valk, H. de, A.C. Liefbroer, I. Esveldt en K. Henkens, 2001, De één is de ander niet: patronen van gezinsvorming onder allochtonen in Nederland. Bevolking en Gezin (30)3, blz. 67–96.
- Valk, H. de, en A.C. Liefbroer, 2004, Invloed van ouders op relatievormingsvoorkeuren van Turkse, Marokkaanse en autochtone jongeren in Nederland. Migrantenstudies (20)3, blz. 108–129.

Modelleren van huishoudens in het model PEARL

Andries de Jong ¹⁾

In juli 2008 is de actualisering van de regionale prognose met het model PEARL door het Bureau van de Leefomgeving en het CBS gepubliceerd. De prognose van het aantal huishoudens komt tot stand via de prognose van de bevolking naar huishoudenspositie. In dit artikel wordt ingegaan op de methodologie van dit onderdeel van de regionale prognose. Tevens wordt ingegaan op dimensies van huishoudensmodellen en worden PEARL en andere huishoudensmodellen getypeerd.

1. Inleiding

Huishoudensprognosemodellen zijn vaak een gecombineerde bevolking- en huishoudensprognose. Dit geldt ook voor het prognosemodel PEARL, dat tevens een allochtonenprognose bevat. Dit betekent dat de uitkomsten van dit model betrekking hebben op de bevolking naar geslacht, leeftijd, herkomstgroep (onderscheiden naar landengroepen en daarbinnen naar eerste en tweede generatie allochtonen) en ten slotte huishoudenspositie. Aan de hand van het kenmerk huishoudenspositie kunnen vervolgens huishoudens worden afgeleid. In dit artikel wordt ingegaan op het modelleren van het kenmerk huishoudenspositie. Dit gebeurt aan de hand van overgangen tussen huishoudensposities. In De Jong et al. (2006) is in detail ingegaan op het modelleren van de onderdelen bevolkings- en allochtonenprognose in het model PEARL.

De gekozen modellering van huishoudens in het model PEARL is voor een belangrijk gedeelte gestuurd door de beschikbare gegevens. Uit methodisch oogpunt is het wenselijk de overgangen (tussen huishoudensposities) als uitgangspunt te nemen bij het modelleren, en niet de ontwikkelingen in huishoudensstructuren. Dit betekent echter wel dat er gegevens over deze overgangen bekend dienen te zijn, die bovendien nader uitgesplitst zijn naar leeftijd, geslacht en herkomstgroep. Sinds de introductie van de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) in 1995 worden door het CBS in geautomatiseerde vorm jaarlijks de zogenoemde structuurtellingen afgeleid. Deze tellingen geven op de peildatum 1 januari de bevolking naar diverse kenmerken weer, waaronder huishoudenspositie. Ontbrekende gegevens over huishoudensposities worden via imputatie aangevuld. Het resultaat hiervan wordt gepubliceerd in de vorm van de jaarlijkse huishoudensstatistiek (zie www.cbs.nl).

Sinds kort maakt het CBS deze tellingen onderling consistent, waardoor een zo goed mogelijke meting van overgangen tussen huishoudensposities mogelijk wordt gemaakt. Het model PEARL neemt deze consistent gemaakte overgangen als uitgangspunt bij het modelleren van ontwikkelingen in huishoudensposities.

¹⁾ Andries de Jong is werkzaam bij het Planbureau voor de Leefomgeving, vestiging Den Haag.

In dit artikel ligt de nadruk op de methodische aspecten van het huishoudensonderdeel van het model PEARL. Begonnen wordt met een analyse van dimensies van huishoudensmodellen. Vervolgens worden enkele (bekende) huishoudensmodellen aan de hand van deze dimensies getypeerd. Daarna wordt het prognosemodel PEARL beschreven. Het artikel eindigt met een gedetailleerde beschrijving van de algoritmen van het model.

2. Dimensies van huishoudensmodellen

Om huishoudensmodellen te typeren, kan gekeken worden naar de scores op bepaalde dimensies. Hieronder worden vijf dimensies onderscheiden.

De eerste dimensie heeft betrekking op het onderscheid tussen statische versus dynamische modellen. Statische modellen projecteren veranderingen in de 'structuur', maar gaan niet in op de processen die aan deze veranderingen ten grondslag liggen. Deze modellen maken vaak gebruik van de zogenoemde *headship rate*-methode, waarbij wordt gekeken naar het aandeel van de bevolking dat hoofd is van een huishouden. Een alternatieve toepassing is gebruik te maken van het aandeel van de bevolking (naar leeftijd en geslacht) dat een bepaalde positie in een huishouden bekleedt, zoals kind, alleenstaand persoon, partner of eenouder.

Statische methoden geven een prognose van deze *headship rates* of aandelen in bepaalde huishoudensposities, ontleend aan veranderingen die zijn waargenomen in een basisperiode. Door vervolgens deze cijfers op de geprognosticeerde bevolking toe te passen, kunnen de aantallen huishoudens worden bepaald. Dynamische modellen nemen overgangen tussen huishoudensposities als uitgangspunt. Deze modellen verdienen de voorkeur boven statische modellen als het erom gaat inzicht te krijgen in onderliggende processen die ervoor zorgen dat huishoudensposities in de loop der tijd wijzigen. Statische modellen geven alleen de uitkomsten van dergelijke processen weer in termen van veranderingen in aandelen mensen in specifieke huishoudensposities. Een ander voordeel van dynamische modellen is dat ze beter gebruikt kunnen worden voor simulaties, bijvoorbeeld om het effect van wijzigingen in bepaalde huishoudenovergangen op het aantal huishoudens te kunnen bepalen.

Het gebruik van dynamische modellen zorgt wel voor een aantal gegevensproblemen. De Beer (1994) onderscheidt daarvan drie typen. Ten eerste zijn er in dynamische modellen veel meer gebeurtenissen (overgangen tussen huishoudensposities) dan toestanden (de verschillende huishoudensposities). Veel overgangen worden op bepaalde leeftijden slechts door kleine groepen personen meegeemaakt. Niet alleen enquêtegegevens maar ook gegevens uit integrale bevolkingsstatistieken kunnen grote toevalsfluctuaties bevatten. Hierdoor is het moeilijk leeftijdsprofielen van deze overgangen te bepalen. Tevens is het lastig te bepalen

of er sprake is van structurele veranderingen in de leeftijdsprofielen in de tijd of van een toevallige fluctuatie in de cijfers.

Een tweede type gegevensprobleem schuilt in de kwaliteit van de gegevens. De gebeurtenissen hebben zich in het verleden afgespeeld en indien de gegevens afkomstig zijn uit enquêtes, kan er sprake zijn van geheugenfouten. Respondenten zijn zaken vergeten of wijzen die verkeerd toe (Keilman, 1993). Dit probleem speelt vooral bij gebeurtenissen die betrekking hebben op het aangaan van niet-huwelijkse samenwoningrelaties en ontbindingen hiervan. Ook bij het opstellen van de huishoudensstatistiek van het CBS speelt dit probleem. Uit registergegevens (de GBA) kan niet worden afgeleid of personen op een adres samenwonen of in een ander verband op het adres woonachtig zijn, ten minste als er geen sprake is van een gehuwd paar of kinderen die door een niet-gehuwde partner zijn erkend. In dergelijke gevallen wordt de huishoudenspositie geïmputeerd op basis van kansen ontleend aan de Enquête Beroepsbevolking van het CBS. Dit kan tot consistentieproblemen leiden als bepaalde personen op een adres in het ene jaar als partner in een samenwonend paar worden getypeerd, en in het andere jaar niet (en bijvoorbeeld getypeerd worden als twee alleenstaanden). Als vervolgens overgangen uit twee opeenvolgende jaren zouden worden afgeleid, zou dit tot overschatting leiden van het aantal overgangen. Om dit probleem te vermijden, leidt het CBS sinds kort onderling consistente jaarbestanden af waaraan vervolgens de overgangen tussen huishoudensposities ontleend worden.

Het derde type gegevensprobleem is het gebrek aan (lange) tijdreeksen. In principe kunnen dynamische modellen beter omgaan met ontwikkelingen tussen cohorten (geboortegeneraties) dan statische modellen. Meestal is er echter sprake van een zeer korte tijdreeks van de verschillende gebeurtenissen, waardoor het moeilijk is leeftijdseffecten te scheiden van cohorteffecten. Dit brengt met zich mee dat in de leeftijds patronen meestal geen cohorteffecten worden verdisconteerd en, samenhangend hiermee, dat deze leeftijds patronen vaak in de tijd constant worden gehouden. Van hoofden van huishoudens c.q. personen in diverse huishoudensposities die in statische modellen als kernindicator worden gebruikt, bestaan meestal langere tijdreeksen dan van overgangen tussen huishoudensposities. Hierdoor zijn statische modellen vaak beter in staat (waargenomen) veranderingen in de tijd te extrapoleren. Dit gebeurt meestal door de trends in het verleden naar de toekomst door te trekken. Het gevaar van vertekening is aanwezig. Daarvan is sprake als bepaalde veranderingen die alleen in een bepaalde leeftijdsrange worden waargenomen, ook alleen in die betreffende leeftijdsrange worden geprognosticeerd, en niet ook in andere leeftijdsranges. Als er sprake is van cohorteffecten die zich in de toekomst ook in andere leeftijdsranges zullen voltrekken, geeft bovenstaande wijze van modelleren vertekende resultaten. De Beer (1994) concludeert dat het wijs is om de statische én de dynamische modellen niet uitsluitend te baseren op mechanische extrapolaties.

Huishoudensmodellen kunnen vervolgens worden getypeerd aan de hand van het onderscheid tussen macro- en micromodellering. In de praktijk heeft dit onderscheid alleen

relevantie voor dynamische modellen. Microsimulatiemodellen beginnen doorgaans met een representatieve steekproef van micro-eenheden als personen, huishoudens en bedrijven, in plaats van met de gehele populatie van micro-eenheden. In macrosimulatiemodellen zijn aggregaten de analyse-eenheid. Alle personen in een populatie met een specifieke combinatie van kenmerken vormen dan zo'n eenheid. Voorbeelden zijn alle personen van een bepaalde leeftijd of alle personen die in een bepaalde gemeente wonen. In macromodellen worden de veronderstellingen op dit niveau geformuleerd. Hierdoor kan het zicht worden ontrokken op individuele keuzeprocessen die tot bepaalde uitkomsten op macroniveau leiden, zoals de leefstijl die de sterftekans kan beïnvloeden. Hier staat tegenover dat macromodellen in het algemeen als transparanter worden beschouwd, omdat ze op het geaggregeerde niveau veronderstellingen toepassen. De uitkomsten van micromodellen op het geaggregeerde niveau zijn daarentegen lastiger te interpreteren, omdat ze het gevolg zijn van (complexe) keuzeprocessen op individueel niveau.

Een andere dimensie van huishoudensmodellen betreft het onderscheid tussen analytische en verklarende modellen. Analytische modellen beschouwen alleen relaties tussen (kwantitatieve) demografische variabelen om huishoudensontwikkelingen te verklaren. Verklarende modellen bevatten naast demografische variabelen ook niet-demografische variabelen, zoals sociaal-culturele en economische variabelen, en het beleid. Dit betekent dat om een (robuust) verklarend huishoudensmodel te kunnen opstellen, kennis is vereist van het effect van deze achtergrondvariabelen op huishoudensontwikkelingen. Deels gaat het dan om variabelen die kwantitatief moeilijk te operationaliseren zijn, zoals beleidsmaatregelen. Ten tweede dient voor de toekomst de ontwikkeling van deze achtergrondkenmerken bekend te zijn. Die kenmerken moeten dan worden geprognosticeerd, wat meestal veel moeilijker is dan de extrapolatie van demografische variabelen. Vanwege deze problematiek zijn in de praktijk de meeste officiële huishoudensmodellen analytische modellen.

De volgende dimensie van huishoudensmodellen betreft de keuze tussen stochastisch modelleren en deterministisch modelleren. Stochastisch modelleren impliceert dat analyse-eenheden een variëteit aan gebeurtenissen kunnen ondergaan. In de praktijk verloopt deze modellering via de Monte-Carlo-techniek: voor elke analyse-eenheid wordt een kans getrokken uit een kansverdeling van nul tot een. Indien de getrokken kans kleiner is dan de (overgangs)kans van een bepaalde gebeurtenis, dan ondergaat de betreffende eenheid die gebeurtenis en anders niet. Dit betekent dat als een prognose verschillende keren wordt opgesteld, de uitkomsten elke keer van elkaar verschillen. Het CBS gebruikt deze techniek onder andere bij het bepalen van prognoseintervallen. Bij het deterministisch modelleren wordt elke persoon of elke risicobevolking onderworpen aan een vaststaande (overgangs)kans van een bepaalde gebeurtenis. In macromodellen worden bijvoorbeeld subpopulaties onderworpen aan bepaalde kansen of frequenties, waardoor bepaalde gedeelten uit die groepen de betreffende gebeurtenis meemaken. Dit betekent dat als een prognose verschillende keren wordt opgesteld, de uitkomsten elke keer precies hetzelfde zijn.

Een laatste dimensie van huishoudensmodellen betreft het onderscheid tussen hiërarchisch en simultaan modelleren. Micro-eenheden (zoals personen) maken een bepaalde levensloop mee. Kinderen hebben de kans om alleen te gaan wonen of te gaan samenwonen, terwijl samenwonende personen alleen kunnen komen te staan door een scheiding of sterfte van de partner. Personen kunnen in een bepaald tijdvak meerdere gebeurtenissen ondergaan, waarbij de volgorde van diverse gebeurtenissen bekend is: een kind kan aan het begin van een jaar alleen gaan wonen en later in het jaar gaan samenwonen. Als in een model een bepaald tijdvak (bijvoorbeeld een jaar) als uitgangspunt wordt genomen, is die volgorde van gebeurtenissen niet bekend. Modellen kunnen nu op verschillende manieren omgaan met het feit dat meerdere gebeurtenissen in een tijdvak kunnen optreden. De gemakkelijkste manier is te werken met een hiërarchische ordening van gebeurtenissen, waarbij bovendien personen per tijdvak/leeftijd slechts één type overgang mogen meemaken. Bij het modelleren mogen kinderen bijvoorbeeld op een bepaalde leeftijd uit het ouderlijk huis vertrekken om alleen te gaan wonen, maar ze kunnen dan niet op die leeftijd gaan samenwonen. Het nadeel van deze wijze van modelleren is dat fouten worden geïntroduceerd. Zo zal in werkelijkheid een gedeelte van de personen die in een bepaald jaar alleen zijn komen te staan, aan het einde van het jaar een andere huishoudenspositie hebben ingenomen. Hierdoor treedt in het model een overschatting op van het aantal personen dat de overgang naar alleenstaand heeft meegemaakt. Deze fout kan worden vermeden door de overgangen tussen de verschillende huishoudensposities simultaan te modelleren. Hiertoe dient een systeem van simultane vergelijkingen te worden opgesteld. Volgens de richtlijnen van de meerdimensionale demografie (Rogers, 1975) dient daarbij op de risicobevolking op tijdstip t (een vector bestaande uit de personen in de verschillende posities) de overgangskansen van het jaar t (een matrix gevuld met de betreffende overgangskansen) te worden toegepast om de risicobevolking op tijdstip $t + 1$ te berekenen. Vervolgens kunnen met behulp van de beginbevolking (op tijdstip t) en de eindbevolking (op tijdstip $t + 1$) en de overgangskansen de juiste aantallen overgangen tussen de verschillende huishoudensposities worden afgeleid.

3. Typering van enkele huishoudensmodellen

In Nederland en in het buitenland zijn verschillende (nationale en regionale) huishoudensmodellen ontwikkeld. Deze modellen zullen worden getypeerd aan de hand van de in de vorige paragraaf onderscheiden dimensies.

3.1 De huishoudensprognose van het CBS

Vanaf 1992 publiceert het CBS op nationaal niveau huishoudensprognoses (De Beer et al., 1992, De Jong en De Beer, 2001). Het CBS-model kan worden getypeerd als ten dele dynamisch en ten dele statisch, macromodelling, analytisch, deterministisch en (deels) simultaan. De huishoudensprognose van het CBS onderscheidt zowel de bevolking naar huishoudensposities als huishoudens naar type en grootte.

Het opstellen van de huishoudensprognose verloopt in diverse stappen.

In de eerste stap worden de uitkomsten van de bevolkingsprognose, die de bevolking onderscheidt naar geslacht en leeftijd, verbijzonderd door het kenmerk burgerlijke staat toe te voegen. Dit gebeurt met behulp van een dynamisch model dat veronderstellingen over eerste huwelijkssluiting, hertrouw, echtscheiding en verweduwing bevat.

In de tweede stap wordt de –nu beschikbare – bevolking naar burgerlijke staat met behulp van een statisch model nader uitgesplitst naar huishoudenspositie. Aan de hand hiervan kunnen de aantallen huishoudens naar type worden afgeleid. Hierbij tellen alleenstaanden en eenouders voor één huishouden, en samenwonende personen elk voor een half huishouden. Binnen de categorie personen met de huishoudenspositie ‘overig’ tellen hoofden van huishoudens voor één huishouden en de anderen voor nul.

In de derde en laatste stap worden de huishoudens nader onderscheiden naar grootte. Dit gebeurt met behulp van een macrosimulatiemodel (De Jong, 1994). Hierin wordt het aantal vrouwen naar thuiswonend kindertal gemodelleerd met behulp van vruchtbaarheidscijfers, gegevens over geboorte-intervallen en kansen om uit huis te gaan kansen van thuiswonende kinderen.

3.2 De PRIMOS-prognose

Het PRIMOS-model (Gordijn en Heida, 1979) laat zich typeren als dynamisch, macromodelling, deels analytisch deels verklarend, deterministisch en hiërarchisch. PRIMOS staat voor Prognose-, Informatie-, en Monitoring Systeem. Het is een multiregionaal bevolking-, huishoudens- en woningbehoeftemodel dat gegevens op gemeentelijk niveau genereert. Eind jaren zeventig ontstond dit model ten behoeve van de woningbouwprogrammering van het ministerie. Er was behoefte aan een regionaal bevolkingprognosemodel waarmee voor de korte termijn op een laag regionaal schaalniveau bevolkings- en woningbehoefteprognoses konden worden gemaakt. TNO heeft destijds de eerste versie van het PRIMOS-model ontwikkeld. Terwijl de prognosehorizon van het PRIMOS-model in de beginfase zo'n vijf jaar besloeg, wordt het tegenwoordig ingezet als een model dat ook voor de langere termijn prognoses kan berekenen, tot zo'n dertig jaar vooruit.

De bevolking en huishoudens (en recent ook allochtonen) worden in het huidige model geïntegreerd vooruitberekend. De eenheden in het model zijn personen naar leeftijd, geslacht en positie in het huishouden. Voor het bepalen van de huishoudensontwikkeling wordt gebruikt gemaakt van overgangskansen tussen verschillende huishoudentypen, die nader zijn onderscheiden naar leeftijd. Door het woningmarktmodel SOCRATES in de modelberekeningen te betrekken, wordt tevens rekening gehouden met kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van de woningmarkt.

Tot de prognose van 2005 bevatte het PRIMOS-model een werkgelegenheidsmodel dat op basis van een afstemming van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt modelleert hoeveel mensen zo ver buiten hun woonplaats een nieuwe baan vinden dat ze moeten verhuizen. Als invoer voor het model worden de nationale bevolking- en huishoudensprog-

nose van het CBS genomen, informatie over de woningvoorraad uit het Systeem Woningvoorraad (SYSWOV) en de woningbehoefte-informatie uit het Woningbehoefte-onderzoek (WBO en de opvolger WoON).

De huidige versie van het model draagt veel kenmerken van een zogenoemd top-down model. Dit betekent dat cijfers die beschikbaar zijn op nationaal niveau (zoals de demografische gebeurtenissen uit de nationale prognose van het CBS) of op nationaal niveau worden afgeleid (zoals overgangen tussen huishoudensposities) via een verdeelfunctie worden toegewezen aan gemeenten. Dit geldt niet voor de modellering van de binnenlandse migratie. Die gebeurt getrapd: het nationale aantal binnenlandse migranten wordt eerst toegekend aan woningmarktgebieden, en vervolgens binnen deze gebieden aan de verschillende gemeenten op basis van verhoudingen van vraag en aanbod op de woningmarkt.

3.3 LIPRO

Het LIPRO-model (Van Imhoff en Keilman, 1991; Van Imhoff, 1995) kan op basis van de onderscheiden dimensies van huishoudensmodellen worden gekenschetst als dynamisch, macromodellering, analytisch, deterministisch en simultaan. In 1988 heeft het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) de ontwikkeling van dit model ter hand genomen. LIPRO staat voor Lifestyle PROjections. In het model worden de processen van huishoudensvorming en –ontbinding gemodelleerd. Het LIPRO-model berekent het toekomstig aantal huishoudens naar type op basis van de verdeling van de bevolking in particuliere huishoudens naar leeftijd, geslacht en huishoudenspositie. Elf huishoudensposities worden onderscheiden: drie voor kinderen, vier voor personen die met een partner leven, één voor alleenstaande personen, één voor ouders in een eenoudergezin en twee voor de overige huishoudensposities. Met deze elf posities worden 69 mogelijke overgangen tussen huishoudensposities gedefinieerd. Een persoon kan in één projectiejaar meer dan één overgang meemaken. Naast deze gebeurtenissen op het terrein van huishoudens, beschrijft het model ook geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. De overgangen worden berekend aan de hand van overgangskansen. Het zijn de *occurrence-exposure rates*, die de intensiteit weergeven waarmee gebeurtenissen zich aan een individu voordoen. Het aantal onderscheiden huishoudentypen is zeven.

Een belangrijk onderdeel van LIPRO is het zogenoemde consistentie-algoritme, dat moet zorgen voor consistentie tussen de aantallen gebeurtenissen die de leden van een huishouden meemaken.

Het model is in diverse landen gebruikt voor het maken van projecties. Momenteel wordt het model niet meer door het NIDI onderhouden. Het LIPRO-model kan zowel voor de nationale als de regionale prognose worden ingezet. Het LIPRO-model is een zogenoemd bottom-up model: op regionaal niveau worden de berekeningen uitgevoerd, door aggregatie worden nationale cijfers verkregen. Dit betekent dat de veronderstellingen van het model op regionaal niveau dienen te worden opgesteld.

3.4 Huishoudensmodellen van statistische bureaus in Europa

De meeste officiële huishoudensprognoses van statistische bureaus in Europa zijn gebaseerd op een statisch model, te weten het *headship rate*-model of een variatie hierop (De Beer, 1994). In het algemeen zijn de huishoudensprognoses een nadere uitwerking van de officiële bevolkingsprognoses. Het is namelijk gebruikelijk *headship rates* toe te passen op de uitkomsten van de bevolkingprognose. De prognosehorizon is meestal zo'n twintig jaar. Uit het overzicht van De Beer (1994) blijkt dat alleen de nationale statistische bureaus van Noorwegen en Rusland gebruik maken van een dynamisch model. De statistische bureaus van Oostenrijk, Canada, Cyprus en Engeland publiceren ook regionale huishoudensprognoses.

Dat de meeste officiële huishoudensprognoses geënt zijn op een statisch model, is te verklaren uit het feit deze modellen minder complex zijn dan de dynamische modellen. In dynamische modellen zijn er veel meer overgangen tussen huishoudensposities (hetgeen in dynamische modellen wordt gemodelleerd) dan het aantal verschillende huishoudensposities (hetgeen in statische modellen wordt gemodelleerd). Bovendien vergen dynamische modellen veel meer gedetailleerde gegevens dan waarover de meeste nationale statistische bureaus beschikken. Nederland vormt hierop een uitzondering aangezien de huishoudensbestanden van het CBS een zeer grote mate van detail bevatten, dankzij het feit dat deze bestanden afgeleid zijn uit de GBA.

4. Typering van PEARL

Het model PEARL staat voor Projecting population Events At Regional Level. In het model staan gebeurtenissen centraal. Voor de huishoudensprognose worden in het model overgangen tussen huishoudensposities voorspeld. Het feit dat PEARL overgangen modelleert, betekent dat dit model geclassificeerd kan worden als een dynamisch huishoudensmodel.

In de regionale prognose met behulp van PEARL zijn de overgangskansen afkomstig uit de jaarlijkse huishoudensstatistiek van het CBS. Het gaat bovendien om een versie waarin de verschillende jaarbestanden onderling consistent zijn gemaakt. Deze statistiek omvat een integrale waarneeming van personen naar huishoudenspositie. Ondanks de zeer hoge kwaliteit van de gebruikte overgangskansen in PEARL blijft het gevaar dat de uitkomsten niet plausibel en niet stabiel zijn. Vooral op gemeentelijk niveau kan sprake zijn van toevalsfluctuaties in de overgangskansen. Zelfs op nationaal niveau kan het werken met de jaarlijkse overgangskansen niet geheel veilig zijn. Dit is vooral het geval voor huishoudensposities die door relatief kleine aantallen personen worden bezet. Hier staat tegenover dat het gevaar deels wordt bezworen doordat de uitkomsten van PEARL in elk prognosejaar consistent worden gemaakt met de uitkomsten van de nationale huishoudensprognose van het CBS (Alders en Nicolaas, 2005). Dit betekent in de praktijk dat de gemeentelijke uitkomsten geaggregeerd naar het

nationale niveau één op één overeenstemmen met de gegevens uit de nationale huishoudensprognose. Hierdoor wordt het gevaar van ernstige gemeentelijke afwijkingen sterk gereduceerd.

In beginsel voert PEARL de modellering uit op het macroniveau. Daarnaast bevat het model een microlaag waarin de resulterende gebeurtenissen aan personen worden toegewezen. Ten behoeve van het opstellen van de regionale prognose is ervoor gekozen in het model de veronderstellingen op het macroniveau te formuleren. Voor de huishoudensprognose betekent dit dat overgangskansen worden bepaald op het niveau van de afzonderlijke gemeenten. Deze worden vervolgens toegepast op de aantallen personen in de verschillende onderscheiden huishoudensposities, en uitgesplitst naar leeftijd, geslacht en herkomstgroep. De resulterende gebeurtenissen worden vervolgens op microniveau verdisconteerd: in de microlaag van het model gaan individuele personen over van de ene naar de andere huishoudenspositie.

Omdat huishoudens worden afgeleid uit de huishoudenspositie van personen, leidt dit ertoe dat huishoudens ontstaan, worden opgeheven of van type veranderen. In deze microlaag vormen alle personen die deel uitmaken van de bevolking aparte objecten. De microlaag is enkel bedoeld als een administratieve laag waarin de gebeurtenissen worden doorvertaald naar overgangen van individuele personen. Op het niveau van de microlaag worden dus geen veronderstellingen neergelegd. Het toewijzen van gebeurtenissen aan individuele personen gebeurt door binnen een specifieke risicobevolking op steekproefbasis personen te trekken en aan hen de overgang toe te wijzen. Overigens zal in de toekomst PEARL ook de mogelijkheid bieden om gebruikt te worden als een microsimulatiemodel. In dat geval worden juist wel veronderstellingen in de microlaag neergelegd door op persoonsniveau overgangskansen toe te passen. Door aggregatie kunnen dan cijfers op diverse regionale niveaus worden afgeleid. Dit type toepassing is in het bijzonder geschikt voor het doorrekenen van scenario's.

De microlaag maakt het mogelijk om nieuwe informatie uit een prognose te halen. Op basis van waargenomen gegevens kunnen nu al levenslopen worden afgeleid. Dit is bijvoorbeeld mogelijk op basis van informatie uit steekproefonderzoeken. Daarbij wordt vaak aan de respondenten gevraagd hun levensloop te reconstrueren. Ook op basis van een tijdreeks van structuurtellingen uit de GBA zouden in principe levenslopen zijn af te leiden. In werkelijkheid is dit nog amper te doen, omdat de tijdreeks slechts teruggaat tot 1995, het jaar waarin de GBA werd ingevoerd. Ook de microlaag in PEARL maakt het mogelijk om levenslopen te volgen (die zich grotendeels in de toekomst zullen afspeelen). Hierdoor kan voor alle personen worden nagegaan welke wisselingen van huishoudensposities – in combinatie met andere demografische gebeurtenissen – ze in de loop van de tijd meemaken. Zo kan worden nagegaan waar ze zijn geboren, naar welke plaatsen ze zijn verhuisd, of ze zijn gaan samenwonen, kinderen hebben gekregen en weer alleen zijn gaan wonen als gevolg van het uit elkaar gaan en sterfte van de partner. Aan de hand van de verschillende combinaties van gebeurtenissen, kan een waaier aan levenslopen worden opgesteld. Bovendien kan, uitgaande

van een groep personen met eenzelfde uitgangspositie, voor elke specifieke combinatie worden afgeleid hoe groot de kans op deze volgorde van gebeurtenissen is.

Een ander type informatie dat kan worden afgeleid, is de verblijfsduur in bepaalde fasen van de levensloop, bijvoorbeeld de periode waarin personen alleenstaan tussen het moment van het verlaten van het ouderlijk huis en het moment van samenwonen. In het kader van de regionale prognose is de ruimtelijke dimensie hierbij uiteraard van groot belang. Als bijvoorbeeld in bepaalde regio's personen niet alleen vaker maar ook langer alleenstaand zijn, verhoogt dit de druk op de woningmarkt.

PEARL is een analytisch model, maar niet een volledig analytisch model. In het model zitten geen sociaal-culturele of economische variabelen in het model, zoals inkomen of opleidingsniveau. Er is wel één belangrijke achtergrondvariabele opgenomen, te weten het woningaanbod. Dit woningaanbod speelt een rol bij de bepaling van de bestemming van migratiestromen over korte afstand. Het woningaanbod is afkomstig uit veronderstellingen over de jaarlijkse uitbreiding van de woningvoorraad. De aantallen die bij deze inputvariabele horen, worden bepaald aan de hand van een groot aantal overwegingen, zoals afgegeven woningbouwvergunningen, de realisatie van nieuwbouw, de verwachte sloop en de nieuwbouwprogrammering. Vooral dit laatste aspect is erg beleidsgevoelig.

Bij PEARL is sprake van een deterministische modellering. Er wordt gewerkt met een set van (overgangs)kansen die voor alle prognosejaren op gemeentelijk niveau zijn geformuleerd. Doordat deze kansen rechtstreeks op de risicobevolking worden toegepast, bevat de prognose geen stochastische elementen. Dit betekent voorts dat elke run van het model dezelfde uitkomsten oplevert.

Wat betreft het modelleren van huishoudensovergangen sluit PEARL aan bij de principes van de meerdimensionale demografie. Dit betekent dat gewerkt wordt met simultaan modelleren. Hiërarchische modellen zijn, in wiskundige zin, eenvoudiger. Een nadeel is echter dat deze wijze van modelleren fouten in de zin van over- en onderschattingen met zich meebrengt. Om deze reden is ervoor gekozen in PEARL huishoudensovergangen simultaan te modelleren.

In het model PEARL worden eerst de componenten afgehandeld die leiden tot een toename van de bevolking: eerst geboorte, dan immigratie (en ook de zogenoemde correcties). Daarna komen de gebeurtenissen die leiden tot een afname aan bod: eerst sterfte, dan emigratie. Vervolgens worden de overgangen tussen huishoudensposities afgehandeld, waarbij dus simultaan op gemeentelijk niveau de diverse overgangskansen tussen huishoudensposities worden toegepast. Ten slotte wordt dan het (meest uitgebreide) onderdeel binnenlandse migratie afgehandeld. Doordat het modelleren van de huishoudensposities dan al is gebeurd, betekent dit dat er gewerkt wordt met huishoudensposities aan het 'einde' van het kalenderjaar. Dit heeft belangrijke consequenties voor de analyse van binnenlandse migratiepatronen. Hierbij dienen de binnenlandse migraties ook met de huishoudensposities aan het eind van het kalenderjaar te worden geanalyseerd. Voor dit doel koppelt het CBS

de records over binnenlandse migratie op individueel niveau aan de structuurtelling uit de GBA (op 1 januari van het kalenderjaar volgend op het jaar waarin de migratie heeft plaatsgevonden). Deze koppeling is mede nodig omdat de (elektronische GBA-) berichten over binnenlandse migratie geen informatie over de huishoudenspositie bevatten.

In PEARL is gekozen voor de bottom-up benadering. Een groot voordeel van de bottom-up aanpak is dat expliciet rekening wordt gehouden met het effect van de omvang van de risicobevolking op de omvang van de te voorspellen gebeurtenis. Bovendien worden veronderstellingen opgesteld op het geëigende niveau, te weten dat van gemeenten. Toch is er geen sprake van een volledige bottom-up optiek, aangezien de uitkomsten consistent worden gemaakt met de nationale prognose van het CBS. Dit gebeurt aan de hand van de methode die door Eichperger et al. (1979) is beschreven. Deze methode behelst een proportionele aanpassing van de regionale uitkomsten over de gebeurtenissen aan het nationale totaal. Hierbij worden de regionale cijfers aangepast met behulp van een correctiefactor, die bestaat uit de verhouding tussen het nationale cijfer en de som van de regionale cijfers.

5. Berekening van de bevolking naar huishoudenspositie in PEARL

In PEARL is de prognose van de bevolking (naar herkomstgroep) geënt op het cohort-componenten-model. Hierbij vormen de (bevolkingsgroei)componenten geboorte, sterfte, buitenlandse migratie en binnenlandse migratie het uitgangspunt. Door deze componenten te verdisconteren op de startbevolking in een bepaald kalenderjaar, wordt de eindbevolking berekend. Er wordt gebruik gemaakt van een sequentiële wijze van modelleren, dat wil zeggen dat de bijdragen van de verschillende groeicomponenten aan de bevolkingsgroei na elkaar worden berekend. Voor het bepalen van de prognose van de bevolking naar huishoudenspositie zal echter gebruik worden gemaakt van een simultane manier van modelleren.

Voor elk kalenderjaar in de prognoseperiode is per regio (gemeente) de bevolking naar leeftijd, geslacht, herkomstgroep en huishoudenspositie op 1 januari bekend. Uit het bevolkingsgedeelte van de regionale prognose is bekend hoe groot het aantal levendgeborenen, het aantal overledenen, het aantal correcties en de aantallen immigranten en emigranten zijn. Voor het bevolkings- en alloctonengedeelte van de regionale prognose dienen deze aantallen te zijn uitgesplitst naar geslacht, leeftijd, herkomstgroep en generatie. Voor het huishoudensgedeelte is het tevens nodig dat de aantallen worden uitgesplitst naar huishoudenspositie. Met betrekking tot de aantallen overledenen en de aantallen correcties geldt dat aselekt wordt getrokken uit de (gemeentelijke) bevolking naar huishoudenspositie in de betreffende combinatie van geslacht, leeftijd en herkomstgroep. Voor de immigratie en emigratie wordt gebruik gemaakt van vaste verdeelsleutels die zijn afgeleid uit recente waarnemingen uit de GBA.

Per kalenderjaar dient de startbevolking naar huishoudenspositie bekend te zijn. In het startjaar van de prognose wordt deze ontleend aan de huishoudensstatistiek, in de prognosejaren vloeit de huishoudenspositie voort uit de berekeningen. Vervolgens worden de overgangen tussen huishoudensposities berekend. Als resultante wordt een nieuwe verdeling van de bevolking naar huishoudenspositie gegenereerd.

Ten slotte wordt op deze nieuwe (risico)populatie de binnenlandse migratie verdisconteerd: per gemeente wordt het aantal personen (naar geslacht, leeftijd en herkomstgroep) berekend dat binnen de gemeente en naar andere gemeenten verhuist. De personen die gaan verhuizen worden hiertoe per (vertrek)gemeente aselekt uit de betreffende risicobevolking getrokken (door deze volgorde is de huishoudenspositie vóór de verhuizing dus al bekend en hoeft deze niet meer apart te worden gemodelleerd).

Analoog aan de huishoudensprognose van het CBS worden op basis van hun huishoudenspositie de volgende categorieën personen onderscheiden:

- thuiswonende kinderen: alle in het huishouden van hun ouder(s) aanwezige eigen, pleeg-, stief- of adoptiekinderen die zelf geen kinderen hebben;
- alleenstaanden: personen die alleen in een woonruimte zijn gehuisvest en hierdoor een eenpersoonshuishoudens vormen. Tot alleenstaanden worden ook personen gerekend die met anderen hetzelfde adres bewonen maar een eigen huishouding voeren;
- samenwonende personen: personen die - al dan niet gehuwd - een gemeenschappelijke huishouding voeren met een vaste partner;
- eenouders: personen met thuiswonende kinderen die niet samenwonen met een vaste partner;
- overige personen: personen die met andere personen op hetzelfde adres wonen maar geen partnerrelatie met die andere personen onderhouden en geen kind zijn van die andere personen. Te denken valt bijvoorbeeld aan kostgangers die bij een gezin inwonen of studenten die een huishouden vormen;
- institutionele personen: personen die langer dan een jaar in een instelling verblijven, zoals verpleeg- en verzorgingshuizen, kindertehuizen, opvoedingsinternaten, revalidatiecentra en gevangenis.

In PEARL wordt alleen de bevolking naar huishoudenspositie expliciet gemodelleerd, en niet de huishoudens. Analoog aan de werkwijze van de CBS huishoudensprognose worden vervolgens met behulp van de bevolking naar huishoudenspositie de aantallen huishoudens afgeleid. Hierbij tellen alleenstaanden en eenouders voor één huishouden, en samenwonende personen elk voor een half huishouden. Binnen de categorie personen met de huishoudenspositie overig tellen hoofden van huishoudens voor één, de anderen voor nul.

Aangezien de prognose van de bevolking naar huishoudenspositie in PEARL gebaseerd is op een dynamische model, dienen de diverse overgangen tussen de onderscheiden huishoudensposities te worden bepaald. Omdat de regionale prognose ook de dimensies regio en herkomstgroep bevat, moeten de overgangskansen ook voor de combinaties hiertussen worden bepaald. In de praktijk bete-

kent dit dat per gemeente, en vervolgens voor elke herkomstgroep en daarbinnen voor de eerste en tweede generatie de modelvergelijkingen moeten worden toegepast.

Om het maken van kwantitatieve veronderstellingen te vereenvoudigen, is de volgende werkwijze toegepast. Het model dient te beschikken over leeftijds patronen van overgangskansen vanuit een bepaalde huishoudenspositie naar alle andere huishoudensposities. Hierbij worden nationale leeftijdscurven als uitgangspunt genomen. Deze worden voor elke herkomstgroep en hierbinnen naar generatie op nationaal niveau afgeleid (voor overgangen die getalsmatig van weinig belang zijn, is dit onderscheid niet gemaakt). Vervolgens worden deze overgangskansen gemeentespecifiek gemaakt door hierop een regionalisatiefactor toe te passen. Dit betekent dat de leeftijds patronen niet gebaseerd zijn op de waargenomen leeftijds patronen op gemeentelijk niveau. De reden voor deze werkwijze is dat op gemeentelijk niveau sprake kan zijn van (sterke) toevalsfluctuaties in

de leeftijdsspecifieke cijfers. In plaats daarvan wordt op basis van waarnemingen een regionalisatiefactor bepaald, die een indruk geeft van de afwijking van de specifieke gemeente van de landelijke score op een bepaalde kernindicator. Deze factor wordt vervolgens gebruikt om het landelijke leeftijdsspecifieke patroon om te zetten in het gemeentelijke patroon.

In het kader van het simultaan modelleren van de bevolking naar huishoudenspositie krijgt elke huishoudenspositie een eigen specificatie. Bovendien wordt deze vergelijking voor elke afzonderlijke gemeente toegepast (en elke herkomstgroep en daarbinnen voor de eerste en tweede generatie). Voor thuiswonende kinderen luidt de vergelijking als volgt (voor deze en alle volgende vergelijkingen geldt dat ze voor mannen en vrouwen dienen te worden opgesteld; om de vergelijkingen eenvoudig te houden is dit onderscheid echter vervallen; voor de andere huishoudensposities dienen soortgelijke vergelijkingen te worden opgesteld):

$$(1) T_{x+1}^T = T_x^T - OL_{x+1}^T + T_{x+1}^A - T_{x+1}^S - T_{x+1}^E - T_{x+1}^O - T_{x+1}^I + A_{x+1}^T + S_{x+1}^T + E_{x+1}^T + O_{x+1}^T + I_{x+1}^T + IM_{x+1}^T - EM_{x+1}^T + AR_{x+1}^T - V_{x+1}^T$$

waarbij

T = huishoudenspositie thuiswonend

A = huishoudenspositie alleenstaand

S = huishoudenspositie samenwonend

E = huishoudenspositie eenouder

O = huishoudenspositie overig

I = huishoudenspositie institutioneel

T_x^T = thuiswonende kinderen met leeftijd x op 1 januari;

OL_{x+1}^T = overleden thuiswonende kinderen met leeftijd x+1 op 31 december;

T_{x+1}^A = thuiswonende kinderen van leeftijd x op 1 januari en in huishoudenspositie alleenstaand op leeftijd x+1 op 31 december;

T_{x+1}^I = thuiswonende kinderen met huishoudenspositie institutioneel en leeftijd x+1 op 31 december;

I_{x+1}^T = institutioneel wonende personen met huishoudenspositie thuiswonend kind en leeftijd x+1 op 31 december;

IM_{x+1}^T = immigrerende thuiswonende kinderen met leeftijd x+1 op 31 december;

EM_{x+1}^T = emigrerende thuiswonende kinderen met leeftijd x+1 op 31 december;

AR_{x+1}^T = thuiswonende kinderen die in een vestigingsgemeente arriveren (en afkomstig zijn uit een andere gemeente) met leeftijd x+1 op 31 december;

V_{x+1}^T = thuiswonende kinderen die uit een gemeente vertrekken (naar een andere gemeente) met leeftijd x+1 op 31 december.

Gecombineerd met de vergelijkingen die behoren tot de bevolkings- en allochtonenprognose van de regionale prognose (De Jong et al., 2006) geldt evenwel het volgende. In de regionale prognose worden eerst de vergelijkingen uitgevoerd die betrekking hebben op de onderdelen geboorte, sterfte, overige correcties, immigratie en emigratie. Zoals hierboven al gemeld, is hierbij geboorte, sterfte, correcties, immigratie en emigratie al uitgesplitst naar huishoudenspositie. Dit betekent dat in vergelijking (1) deze gebeurtenissen niet hoeven te worden opgenomen. Personen met een bepaalde huishoudenspositie lopen in een bepaald kalenderjaar het risico te overlijden of te emigreren, en kunnen daarna dus niet meer een overgang van huishoudenspositie meemaken. Voor personen met een bepaalde huishoudenspositie die zich via immigratie in een bepaalde gemeente vestigen, ligt dit anders. Deze nieuwkomers lopen in hetzelfde jaar het risico een overgang van huishoudenspositie mee te maken.

Voor de eenvoud is in de regionale prognose tevens als uitgangspunt genomen dat een persoon in de huidige woongemeente een huishoudenovergang meemaakt en dat een persoon dus niet samenvallend met de betreffende transitie naar een andere gemeente verhuist. In een volgende stap worden personen blootgesteld aan het risico van verhuizen (binnen de eigen gemeente en naar een andere gemeente). Dit betekent dat in vergelijking (1) ook niet hoeft te worden opgenomen dat personen in de betreffende gemeente arriveren of eruit vertrekken. Bepaalde personen maken als het ware in een bepaald kalenderjaar eerst de overgang van de ene naar de andere huishoudenspositie mee en kunnen pas daarna (in de nieuwe huishoudenspositie) naar een andere gemeente verhuizen.

Het bovenstaande betekent dat vergelijking (1) als volgt kan worden ingekort:

$$(2) T_{x+1} = T_x + T_{x+1}^A - T_{x+1}^S - T_{x+1}^E - T_{x+1}^O - T_{x+1}^I + A_{x+1}^T + S_{x+1}^T + E_{x+1}^T + O_{x+1}^T + I_{x+1}^T$$

De transitie van personen van de ene naar de andere huishoudenspositie kan worden uitgedrukt in de vorm van een overgangskans. Voor thuiswonende kinderen die alleen gaan wonen luidt deze kans als volgt:

$$(3) t_x^A = \frac{2 \cdot T_{x+1}^A}{T_x + T_{x+1} + T_{x+1}^A}$$

waarbij

t_x^A = de kans dat thuiswonende kinderen met leeftijd x op 1 januari (in de loop van een bepaald kalenderjaar) overgaan naar de huishoudenspositie alleenstaand.

Dit betekent dat het aantal overgangen van thuiswonende kinderen naar de huishoudenspositie alleenstaand als volgt kan worden uitgedrukt:

$$(4) T_{x+1}^A = \frac{t_x^A}{2 - t_x^A} (T_x + T_{x+1})$$

$$t_x^{A*} = \frac{t_x^A}{2 - t_x^A}$$

De vergelijkingen (3) en (4) kunnen op soortgelijke wijze voor de andere overgangen tussen huishoudensposities worden geformuleerd. Als formule (4) - en de tegenhangers voor de andere huishoudensposities - in vergelijking (2) - en de tegenhangers voor de andere huishoudensposities - wordt gesubstitueerd en vervolgens wordt uitgewerkt, leidt dit tot de volgende formule (en tot soortgelijke formules voor de andere huishoudensposities):

$$(5) (1 + t_x^{A*} + t_x^{S*} + t_x^{E*} + t_x^{O*} + t_x^{I*}) T_{x+1} - a_x^T A_{x+1} - s_x^T S_{x+1} - e_x^T E_{x+1} - o_x^T O_{x+1} - i_x^T I_{x+1} =$$

$$(1 - t_x^{A*} - t_x^{S*} - t_x^{E*} - t_x^{O*} - t_x^{I*}) T_x + a_x^A A_x + s_x^T S_x + e_x^T E_x + o_x^T O_x + i_x^T I_x$$

waarbij

- t_x^{A*} = (getransformeerde) kans dat thuiswonende kinderen met leeftijd x op 1 januari (in de loop van een bepaald kalenderjaar) overgaan naar de huishoudenspositie alleenstaand;
- t_x^{I*} = (getransformeerde) kans dat thuiswonende kinderen met leeftijd x op 1 januari (in de loop van een bepaald kalenderjaar) overgaan naar de huishoudenspositie institutioneel;
- a_x^T = (getransformeerde) kans dat alleenstaande personen met leeftijd x op 1 januari (in de loop van een bepaald kalenderjaar) overgaan naar de huishoudenspositie thuiswonend kind;
- A_x = alleenstaande personen met leeftijd x op 1 januari;
- i_x^T = (getransformeerde) kans dat institutioneel wonende personen met leeftijd x op 1 januari (in de loop van een bepaald kalenderjaar) overgaan naar de huishoudenspositie thuiswonend kind;
- I_x = institutioneel wonende personen met leeftijd x op 1 januari.

Het systeem bestaande uit soortgelijke vergelijkingen voor elke huishoudenspositie kan elegant worden weergegeven met behulp van notities afkomstig uit de matrixalgebra. Hieronder wordt een dergelijk systeem weergegeven, waarbij om het overzichtelijk te houden alleen voor thuiswonende kinderen de overgangskansen zijn weergegeven, terwijl voor de andere huishoudensposities punten zijn ingevuld:

$$(6) \begin{bmatrix} 1 + k_x - a_x^T - s_x^T - e_x^T - o_x^T - i_x^T \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{bmatrix} \begin{bmatrix} T_{x+1} \\ A_{x+1} \\ S_{x+1} \\ E_{x+1} \\ O_{x+1} \\ I_{x+1} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 - k_x + a_x^T + s_x^T + e_x^T + o_x^T + i_x^T \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{bmatrix} \begin{bmatrix} T_x \\ A_x \\ S_x \\ E_x \\ O_x \\ I_x \end{bmatrix}$$

waarbij

$$k_x = +t_x^{A*} + t_x^{S*} + t_x^{E*} + t_x^{O*} + t_x^{I*}$$

Bovenstaande vergelijking kan worden vereenvoudigd door het te schrijven als:

$$(7) \quad A_x P_{x+1} = B_x P_x$$

In deze vergelijking geeft uitdrukking A_x de eerste matrix (met overgangskansen) weer, P_{x+1} de kolomvector met de populatie naar huishoudenspositie met leeftijd $x + 1$ (op 31 december), B_x de tweede matrix (met overgangskansen) en P_x de kolomvector met de populatie naar huishoudenspositie met leeftijd x (op 1 januari). Deze uitdrukking kan dan als volgt worden herschreven:

$$(8) \quad P_{x+1} = A_x^{-1} B_x P_x$$

Met behulp van deze vergelijking kan de bevolking naar huishoudenspositie met leeftijd $x+1$ (op 31 december) voor elke gemeente worden berekend. Daarna kunnen met formule (4) en de tegenhangers van de andere huishoudensposities alle overgangen tussen de diverse huishoudensposities worden berekend.

Literatuur

Alders, M. en H. Nicolaas, 2005, Huishoudensprognose 2004-2050: belangrijkste uitkomsten, *Bevolkingstrends* 53(2), blz. 14-18.

Beer, J. de, A. de Jong, W. van Hoorn en J. Latten, 1992, Nationale Huishoudensprognose 1992. *Maandstatistiek van de Bevolking* 40(7), blz. 28-46.

Beer, J. de, 1994, Projections of households and families: overview of current practice. Paper gepresenteerd op de

FCE/Eurostat Joint Work Session on Demographic Projections, Mondorf-les-Bains, Luxemburg, 1-4 Juni 1994.

Gordijn, H. en H. Heida, 1979, Een multi-regionaal demografisch model en de ontwikkeling van een monitoringssysteem. Planologisch Studiecentrum TNO, Delft.

Imhoff, E. van, en N.W. Keilman, 1991, LIPRO 2.0. An application of a dynamic demographic projection model to household structure in the Netherlands. Swets en Zeitlinger BV, Amsterdam/Lisse.

Imhoff, E. van, 1995, LIPRO. A multistate household projection model. In: Imhoff, E. van et al. (eds.), *Household demography and household modeling*, blz. 273-291. Plenum Press, New York.

Jong, A. de, en J. de Beer, 2001, Het huishoudensprognosemodel. *Maandstatistiek van de Bevolking* 49(7), blz. 16-20.

Jong, A.H., 1994, A macosimulation model for projections of households by size. Paper gepresenteerd op de FCE/Eurostat Joint Work Session on Demographic Projections. Mondorf-les-Bains, Luxemburg, 1-4 Juni 1994.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en alloctonenprognose. Nai Uitgevers, Rotterdam.

Keilman, N., 1993, Emerging issues in demographic methodology. In: Blum, A. en J.L. Railu (eds.), *European population*, vol. 2 Demographic dynamics. John Libbey Eurotext, Montrouge.

Vier scenario's voor de zeer lange termijn

Voor het beleid wordt de lange termijn steeds belangrijker. De prognosehorizon van de vier bestaande langetermijnscenario's, die loopt tot 2040/2050, is voor sommige beleidsvraagstukken eigenlijk te kort. Om deze reden zijn in dit artikel de vier scenario's wat betreft de demografische toekomst doorgetrokken tot 2100. De marges van de verschillende elementen van de scenario's worden daarmee vaak veel groter. Voor verschillende verschijnselen laat het ene scenario groei zien, en het andere krimpt. Bij andere verschijnselen gaan alle scenario's in dezelfde richting. Ondanks de grote onzekerheid die aan scenario's voor de zeer lange termijn is verbonden, geven ze wel een indruk van de bandbreedte van bepaalde ontwikkelingen.

1. Inleiding

De rijksoverheid krijgt steeds meer oog voor problematiek die zich op zeer lange termijn afspeelt. Zo speelt de klimaatproblematiek over een tijdsbestek van eeuwen. Recent heeft de Deltacommissie op verzoek van het rijk onderzocht hoe Nederland kan worden beschermd tegen de gevolgen van de klimaatverandering. Om het gevaar van de zeespiegelstijging het hoofd te bieden, doet de commissie voorstellen voor (miljarden)investeringen die lopen tot 2100.

Voor het vormgeven van het beleid dat zich uitstrekt over een lange termijn, bedient de overheid zich steeds vaker van scenario's. De lange-termijnsenario's van de Planbureau's, het NIDI en het CBS (De Jong en Hilderink, 2004; Hilderink et al., 2005) vormen hierbij een belangrijk hulpmiddel. Deze scenario's lopen echter tot 2040/2050, een periode die eigenlijk te kort is als het gaat om vraagstukken voor de zeer lange termijn.

In dit artikel worden de uitkomsten gepresenteerd van het doortrekken van de langetermijnscenario's tot 2100, over de demografische toekomst van Nederland. Deze scenario's pogen voor de lange termijn toekomstbeelden te schetsen die weliswaar behoorlijk van elkaar kunnen verschillen, maar desondanks toch plausibel zijn. Hoe groot de kans is dat deze toekomstbeelden werkelijkheid worden, is echter moeilijk aan te geven. Ondanks deze onzekerheid staat het buiten kijf dat zicht op de toekomst moet worden verschaft, aangezien de bevolking ook dan zal moeten wonen, leren, werken en recreëren. Hiervoor dienen nu voorbereidingen te worden getroffen en dus is het nuttig om de scenario's op te stellen.

Voor de veronderstellingen over de componenten van bevolkings- en huishoudensgroei wordt verwezen naar de twee achtergrondpublicaties over langetermijnscenario's (De Jong en Hilderink, 2004; Hilderink et al., 2005). Bij het doortrekken van de scenario's tot 2100 is vervolgens verondersteld dat rond 2050 de demografische componenten (geboorte, sterfte, immigratie en emigratie, en huishoudens-

¹⁾ Andries de Jong is werkzaam bij het Planbureau voor de Leefomgeving, vestiging Den Haag.

overgangen) op een 'verzadigingsniveau' zitten en daarna nog amper van niveau zullen veranderen. Met deze constante instelling van de componenten zijn de gegevens vervolgens tot 2100 doorgerekend.

2. Korte beschrijving van de vier langetermijnscenario's

De vier scenario's zijn geënt op twee dimensies die tot doel hebben de grootste variatie in toekomstige economische en sociaal-culturele ontwikkelingen te beschrijven. De 'horizontale' dimensie geeft een beeld van de maatschappelijke oriëntatie en loopt van een nadruk op *private responsibilities* aan de ene kant tot *public responsibilities* aan de andere kant. De 'verticale' dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen in internationale samenwerking en loopt van een nadruk op internationale samenwerking aan de ene kant tot een nadruk op nationale belangen aan de andere kant. In de vier kwadranten die door deze twee dimensies worden opgespannen, bevinden zich de vier scenario's: *Global Economy*, *Strong Europe*, *Transatlantic Market* en *Regional Communities*.

De scenario's *Global Economy* en *Strong Europe* kennen veel internationale samenwerking, wat een hoge economische groei tot gevolg heeft. Ze onderscheiden zich van elkaar doordat *Global Economy* doordrenkt is van het besef van private verantwoordelijkheid en initiatieven, terwijl in *Strong Europe* de publieke instellingen ervoor zorgen dat de sociale cohesie in stand wordt gehouden. De prijs die hiervoor wordt betaald, is dat de economische groei iets lager is in het *Global Economy scenario*.

In de twee scenario's *Transatlantic Market* en *Regional Communities* staan de nationale belangen duidelijk op de voorgrond. De gebrekkige internationale samenwerking veroorzaakt echter wel een duidelijk lagere economische groei in deze twee scenario's. In het *Regional Community scenario* leidt de nadruk op *public responsibilities* tot het intact houden van de 'topzware' collectieve arrangementen van de welvaartsstaat. Het sterke beslag van de publieke sector leidt tot de laagste economische groei van de vier scenario's (hoewel deze nog wel blijvend positief is). In het *Transatlantic Market scenario* staat de marktwerking meer op de voorgrond. Hoewel men gericht is op de nationale belangen, wordt wel gestreefd naar meer samenwerking met de Verenigde Staten, omdat een transatlantische economische integratie positieve welvaartseffecten heeft voor zowel Europa als de VS. Hierdoor ligt de economische groei in dit scenario hoger dan in het *Regional Communities scenario*.

3. Bevolkingsontwikkeling

Bij het bepalen van de bandbreedte van de bevolkingsontwikkeling in de verre toekomst, is het nuttig om eerst naar

een lange voorliggende periode te kijken. Dit geeft namelijk een indicatie in hoeverre de componenten van bevolkingsgroei (geboorte, sterfte en buitenlandse migratie) kunnen variëren. In het verleden hebben de westerse landen een karakteristiek patroon van bevolkingsontwikkeling doorgeemaakt, dat bekend staat als de eerste demografische transitie. De essentie hiervan was dat de bevolking aan de start (het midden van de negentiende eeuw) zowel een hoge sterfte als een hoge vruchtbaarheid kende en hierdoor amper groeide. Vervolgens was er een fase van dalende sterfte, gevolgd door een fase van dalende vruchtbaarheid. In deze overgangssituatie groeide de bevolking snel. In de eindsituatie (medio twintigste eeuw) groeide de bevolking opnieuw traag, omdat zowel de sterfte als de vruchtbaarheid op een laag niveau lag.

In de afgelopen halve eeuw bleek echter dat de vruchtbaarheid tot ver onder het zogenaamde vervangingsniveau (van gemiddeld 2,1 kinderen per vrouw) zakte. Verwacht werd dat de omvang van de bevolking zou krimpen in plaats van stabiliseren. Deze tekortschietende vruchtbaarheid wordt verklaard door de zogenaamde tweede demografische transitie en wordt gekenmerkt door trends als de emancipatie van vrouwen (inclusief het gaan combineren van werken en kinderen), secularisering en individualisering (Lesthaeghe en Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987). Dat de krimp in werkelijkheid echter niet optrad en de bevolking toch bleef groeien, was het gevolg van een sterke toename van de buitenlandse migratie. In de jaren zestig en zeventig kwamen veel arbeidsmigranten naar de westerse landen. In eerste instantie ging het vooral om mannen, maar toen later bleek dat zij hier bleven en niet meer terugkeerden, kwamen ook de vrouwen naar ons land in het kader van gezinshereniging. Hun kinderen, de tweede generatie, zoeken vaak een partner in het land van herkomst van de ouders. Hierdoor komen tegenwoordig veel mensen als gezinsvormers naar Nederland. Vanaf de jaren negentig kwam alweer een nieuwe stroom migranten op gang: asielzoekers die uit landen in oorlogssituaties naar het westen vluchtten. Ten slotte zijn er ook veel mensen uit voormalige koloniën naar het moederland getrokken. De onafhankelijkheid van Suriname in 1975 veroorzaakte een stroom van creolen, hindoestanen en Javanen naar Nederland. In de jaren vijftig was zo iets al eerder gebeurd bij de onafhankelijkheid van Indonesië.

In de vier bovengenoemde scenario's wordt voortgeborduurd op deze trends in het verleden. De mogelijkheid dat opnieuw een sterke bevolkingsgroei optreedt, wordt verbeeld in het *Global Economy* scenario en in wat mindere mate in het *Strong Europe* scenario. Hierin wordt een hoge vruchtbaarheid gekoppeld aan een lage sterfte (of hoge levensverwachting). Deze situatie was ook van toepassing tijdens de eerste demografische transitie (hoewel de niveaus anders waren). Hier komt nog eens bij dat verwacht wordt dat veel mensen uit het buitenland naar Nederland zullen trekken en weinigen weer terug zullen keren (een hoge immigratie en lage emigratie). De drijvers voor deze ontwikkeling vormen een hoge economische groei en een beleid gericht op internationale samenwerking. Kinderen zijn een soort 'luxegoederen' die men zich, gezien de hoge welvaart, in ruimere mate kan veroorloven. Ook goede medische voorzieningen en een gezonde leefstijl zijn voor deze samen-

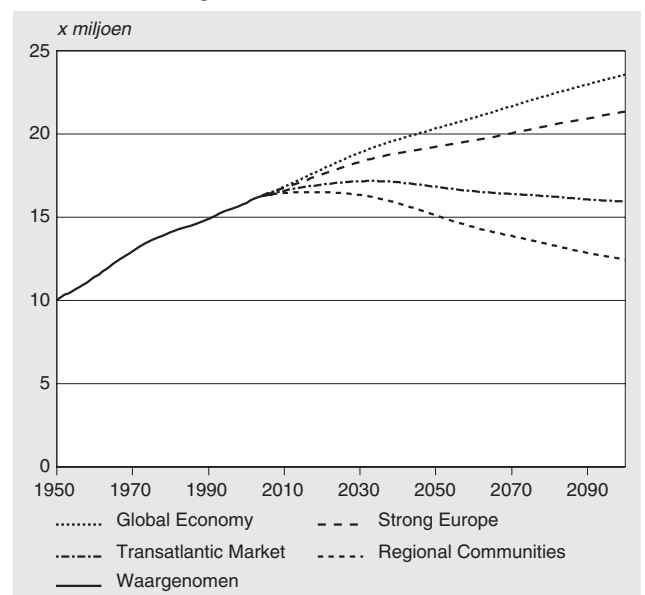
leving vanzelfsprekend: mensen zijn als het ware 'kapitaal-goederen', waarin veel wordt geïnvesteerd en die je in goede conditie wilt houden. Veel arbeidsmigranten zijn verder nodig om de bloeiende economie draaiende te houden.

De scenario's *Regional Communities* en wat mindere mate *Transatlantic Market* zijn de tegenhangers van de vorige twee scenario's. Hier gaat een lage vruchtbaarheid samen met een hoge sterfte (of lage levensverwachting). Het saldo uit buitenlandse migratie is vrij gering: er is amper nog sprake van een vestigingsoverschot. Dit alles geeft bij elkaar een geringe bevolkingsgroei, dan wel krimp. De economische groei is in deze scenario's aanzienlijk lager dan in de vorige twee scenario's, wat belangrijke gevolgen heeft. Er is minder geld beschikbaar voor kinderen, waardoor de vruchtbaarheid sterk wordt gedrukt. Ook goede medische voorzieningen zijn te duur geworden en een gevoel van 'malaise' ligt op de loer, waardoor mensen minder letten op hun gezondheid. Dit leidt tot een lagere levensverwachting. Door een aanhoudende laagconjunctuur en een beleid van gesloten grenzen (in *Regional Communities*) komen nog maar weinig immigranten naar Nederland en wordt de emigratie gestimuleerd.

Grafiek 1 toont hoe deze vier toekomstbeelden uitpakken voor de bevolkingsgroei. In 1950 telde Nederland rond 10 miljoen inwoners. Deze bevolkingsomvang leidde destijds tot grote zorgen over de bevolkingsdruk. De overheid stimuleerde de emigratie om te voorkomen dat Nederland 'te vol' zou worden. De wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog was in volle gang en de levensomstandigheden, waaronder de woningmarkt, waren nog lang niet optimaal. In de jaren vijftig emigreerden veel mensen naar landen als Canada, de Verenigde Staten en Australië.

In de jaren zestig en (begin) jaren zeventig bloeide de economie volop en ging de bevolking sterk groeien. Nederland werd een immigratieland, en zou dat tot het einde van de twintigste eeuw blijven. Naast de positieve natuurlijke aanwas (meer geboorte dan sterfte) leidde het vestigingsoverschot tot de huidige bevolkingsomvang van Nederland, van 16,4 miljoen inwoners.

1. Totale bevolking



Volgens de vier scenario's kan Nederland in de toekomst zowel sterk groeien als krimpen: rond 2050 zal de bevolking gegroeid zijn naar ongeveer 20 miljoen in het *Global Economy* scenario of gekrompen zijn naar ongeveer 15 miljoen in het *Regional Communities* scenario. Het doortrekken van de langetermijnsenario's tot 2100 leidt tot een sterk toegenomen bevolkingsomvang van 23,5 miljoen in het *Global Economy* scenario of een sterk gekrompen bevolking van 12,5 miljoen in het *Regional Communities* scenario. De andere scenario's zitten hier tussenin, met circa 21 miljoen voor het *Strong Europe* scenario en 16 miljoen voor het *Transatlantic Market* scenario. In zowel het *Transatlantic Market* als het *Regional Communities* scenario zal de bevolking van Nederland krimpen; in het eerstgenoemde scenario pas vanaf medio jaren dertig en in het laatstgenoemde scenario al vanaf ongeveer 2020.

De bevolkingsscenario's (tot 2040) zijn overigens al in 2004 opgesteld. Inmiddels blijkt dat de huidige bevolkingsomvang vrijwel overeenstemt met die in het *Regional Communities* scenario. Het *Transatlantic Market* scenario, met een top nabij de 17 miljoen (en een niveau van 16 miljoen in 2100), spoort overigens het best met de meest recente bevolkingsprognose van het CBS.

4. De vergrijzing

De vergrijzing, ofwel de groei van het aandeel 65-plussers in de bevolking, krijgt steeds meer aandacht van het beleid. Dit is begrijpelijk gezien de problemen die geassocieerd worden met ouderdom. Veel ouderen krijgen immers te maken met lichamelijke beperkingen en worden daardoor afhankelijk van de zorg van hun partner of derden. De medische zorg die moet worden verleend, kan een behoorlijke kostenpost voor de samenleving gaan vormen. Ook worden vaak kostbare aanpassingen aan de woning of een verhuizing naar een aangepaste woning of verzorgingstehuis noodzakelijk. Daarnaast worden vele ouderen geconfronteerd met het feit dat de partner komt te overlijden. Dit betreft vooral vrouwen, die ruim vier jaar langer leven en bovendien meestal een man hebben die ongeveer twee jaar ouder is. Niet alleen in emotioneel opzicht maar ook in praktisch opzicht brengt dit vele veranderingen met zich mee. Al deze zaken worden mogelijk ervaren als een aantasting van de levenskwaliteit.

Door de samenleving wordt een snel groeiende ouderenpopulatie ook als een groeiend aandachtspunt ervaren, mede vanwege de financiële druk op de economie. Het niet meer werkende deel van de bevolking moet voor een groot deel door het werkende deel worden onderhouden. In vergelijking met het buitenland is de situatie in Nederland overigens nog zeer gunstig, omdat velen gedurende hun actieve leven een pensioen hebben opgebouwd en daarnaast als particulier geld in een pensioenfonds hebben gestort.

Naast deze zorgelijke kanten van de vergrijzing zijn er ook positieve ontwikkelingen te melden. De levensverwachting is de afgelopen decennia sterk gestegen. In 1950 was deze voor mannen 70 jaar en voor vrouwen 73 jaar. In 2006 lagen deze cijfers op respectievelijk 78 en 82 jaar. Volgens de sce-

nario's zet de stijgende trend in de levensverwachting in de toekomst door: in 2050 ligt de levensverwachting in het *Global Economy* en *Strong Europe* scenario op 82 jaar voor mannen en 85 jaar voor vrouwen. In het *Regional Communities* scenario wordt de levensverwachting veel minder hoog geschat, met 79 jaar voor mannen en 82 jaar voor vrouwen, vrijwel de waarden die nu al zijn bereikt (in het *Transatlantic Market* scenario liggen beide cijfers 1,5 jaar hoger). Overigens is het belangrijk niet alleen te kijken naar de totale levensverwachting, maar ook naar de gezonde levensverwachting: de periode van het leven die zonder ernstige lichamelijke ongemakken wordt doorgebracht. In de afgelopen halve eeuw is de gezonde levensverwachting bijna even snel toegenomen als de 'totale' levensverwachting (Stam et al., 2008).

In het *Global Economy* en *Strong Europe* scenario wordt verondersteld dat de gezonde levensverwachting sterk zal toenemen, en dat de ongezonde levensverwachting door de vooruitgang in de medische technologie en een gezondere leefstijl zal worden teruggedrongen. In het *Regional Communities* scenario blijft de gezonde levensverwachting vrijwel gelijk: door de lagere economische groei zijn er minder kansen op (kostbare) medische innovaties.

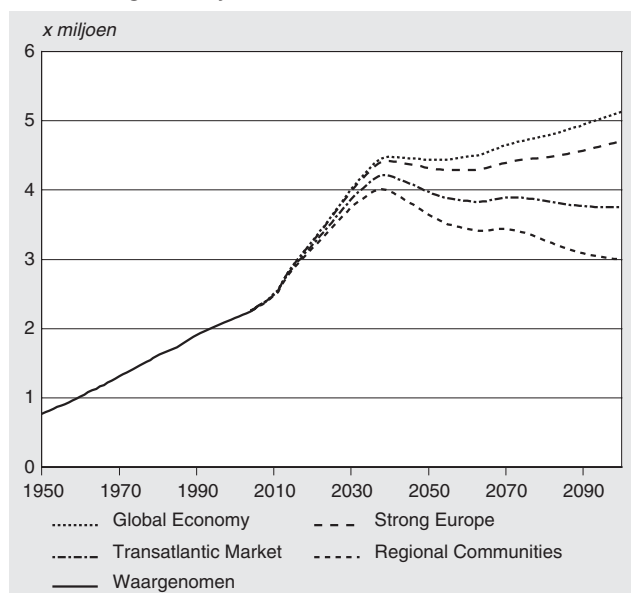
Al met al betekent dit dat in drie scenario's een actieve ouderdom in de toekomst vaker zal voorkomen. De huidige ouderen kunnen overigens niet zonder meer worden vergeleken met die van vroeger. Zwaar lichamelijk werk komt tegenwoordig nog maar zelden voor, zodat ouderen fysiek minder hebben geleden. Ze staan actiever in het leven door hobby's, vrijwilligerswerk en een toegenomen mobiliteit, en houden contact met de jeugd. Belangrijk is ook dat hun financiële situatie vaak rooskleurig is. Het eigenwoningbezit onder ouderen zal naar verwachting sterk toenemen, en voor een groot deel is de hypotheek afgelost. Ouderen gaan in de samenleving dus een steeds een kapitaalkrachtiger groep vormen.

Grafiek 2 laat zien dat rond 1950 het aantal 65-plussers in Nederland nog geen miljoen bedroeg. Momenteel komt het aantal uit op ruim 2 miljoen. Als wordt bedacht dat de totale bevolking in dat tijdvak met 'slechts' 50 procent is gegroeid, lijkt de term 'vergrijzing' van Nederland zeker op zijn plaats. Ook in de toekomst lijkt een verdere vergrijzing niet te stuiten: in alle vier scenario's zal de bevolking van 65 jaar en ouder tot 2040 sterk toenemen. Er is zelfs sprake van een duidelijke versnelling van het groeitempo. Dit komt doordat rond 2010 de geboortegolf van na de Tweede Wereldoorlog massaal in de pensioenleeftijden terechtkomt. Het is opvallend dat de ouderenpopulaties in 2040 in omvang nog amper van elkaar verschillen: in het *Global Economy* scenario komt het uit op 4,5 miljoen en in het *Regional Communities* scenario circa 0,6 miljoen lager. Daarna scheiden de wegen zich echter: in het *Global Economy* scenario groeit de groep ouderen naar 5,1 miljoen in 2100, terwijl in het *Regional Communities* scenario een krimp inzet, waardoor er in 2100 nog maar 3 miljoen ouderen zijn. Gezien het grote verschil tussen de scenario's (van ruim 2 miljoen in 2100) lijkt het waarschijnlijk dat het aandeel 65-plussers op de totale bevolking ook behoorlijk uiteenloopt. Toch is dit niet het geval. Uit *grafiek 3* blijkt dat het aandeel tussen 2004 en 2040 groeit van 14 naar 23 procent volgens het *Global*

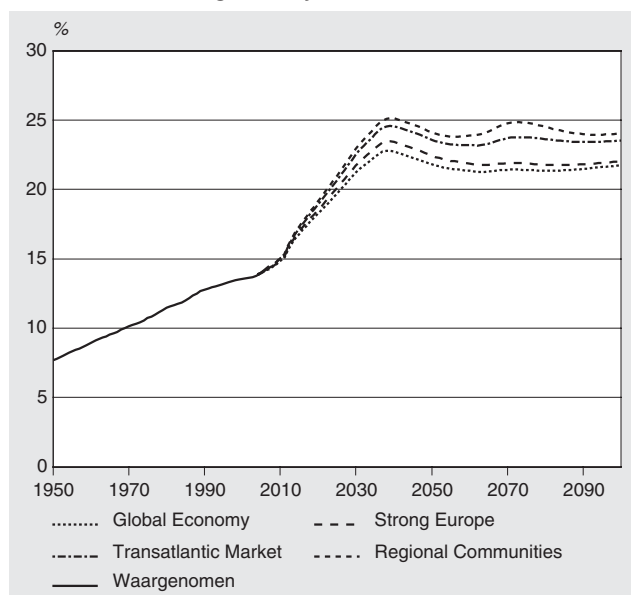
Economy scenario. In het *Regional Communities* scenario ligt het met 25 procent slechts iets hoger. Ook in 2100 blijven de aandelen 65-plussers dicht bij elkaar: in 2100 bedraagt het 22 procent in het *Global Economy* scenario tegen 24 procent in het *Regional Communities* scenario. De aandelen liggen nu iets lager dan in 2040, omdat de geboortegolf van na de Tweede Wereldoorlog door sterfte uit de populatie is verdwenen.

Ook in termen van demografische druk blijven de vier scenario's dicht bij elkaar. Hierbij wordt de bevolking van beneden de twintig jaar plus de 65-plussers gerelateerd aan de potentieel werkzame bevolking van 20 tot 65 jaar. De druk komt nu nog uit op ongeveer 60 procent en zal in 2040 zijn toegenomen naar 85 à 90 procent. Daarna verandert de druk nog amper: in 2100 ligt deze tussen de 80 en 95 procent. Dit betekent dat het beslag van jongeren en ouderen op de inkomens van de actieve beroepsbevolking in de toekomst weliswaar zal stijgen, maar dat er zeker geen sprake

2. Bevolking van 65 jaar of ouder



3. Aandeel bevolking van 65 jaar of ouder



is van een dramatische stijging, en dat na 2040 het hoogtepunt is gepasseerd. Gevoegd bij de situatie dat Nederland in financieel opzicht al aanzienlijke reserves in pensioenfondsen heeft opgebouwd en gezien het vooruitzicht van een voortgaande economische groei, lijkt de toekomst van de financierbaarheid van de vergrijzing vrij gunstig.

5. Huishoudensscenario's

Huishoudens zijn vooral van belang omdat ze als economische eenheden opereren. Dit komt vooral tot uitdrukking op de woningmarkt: de omvang van de woningvoorraad gaat vrijwel gelijk op met het aantal huishoudens. Voor veel goederen geldt dat volstaan wordt met één exemplaar per huishouden, zoals vroeger een auto, maar door de gestegen welvaart wordt dit minder gebruikelijk.

Ontwikkelingen in het aantal huishoudens worden voor een groot deel bepaald door ontwikkelingen in de bevolking: meer mensen betekent doorgaans ook meer huishoudens. In het verleden is echter gebleken dat het aantal huishoudens veel sterker groeide dan de bevolkingsomvang, wat samenhangt met veranderingen in de levensloop. Kort gezegd wisselt men in de levensloop een aantal keren van 'huishoudenspositie', dus tussen kind, alleenwonen, samenwonen, eenouder en institutioneel wonen. Een halve eeuw geleden was er nog sprake van een 'standaardlevensloop': kinderen verlieten het ouderlijk huis om te trouwen, kregen al snel kinderen en bleven bij de partner tot de dood hen scheidde. In de afgelopen decennia is de zogenaamde keuzebiografie hiervoor in de plaats gekomen. Kinderen gaan na het uit huis gaan deels alleenwonen, deels met anderen in een (studenten)huis wonen of meteen met een partner samenwonen. Trouwen is niet langer vanzelfsprekend, evenmin als het krijgen van kinderen (mede in de hand gewerkt door de introductie van de pil in de jaren zestig). Het alleen gaan wonen in plaats van samenwonen heeft geleid tot een extra groei van het aantal huishoudens.

Voor de ontwikkeling van het aantal huishoudens is voorts de (in)stabiliteit van de relaties van groot belang. Scheiden kwam vroeger veel minder vaak voor: slechts één op de tien huwelijken eindigde in de jaren vijftig in een echtscheiding, tegen één op de drie in de huidige tijd. Daarnaast kwam het ongehuwd samenwonen in zwang, bij wijze van testfase voor het huwelijk. Deze 'proefhuwelijken' zijn veel instabieler dan echte huwelijken: rond de helft van de relaties wordt weer ontbonden (De Graaf, 2005). Na het uiteenvallen van de relatie gaan de meeste partners weer tijdelijk of permanent alleenwonen. Kortom, het veel vaker alleen gaan wonen is verantwoordelijk voor de bovenmatige groei van het aantal huishoudens.

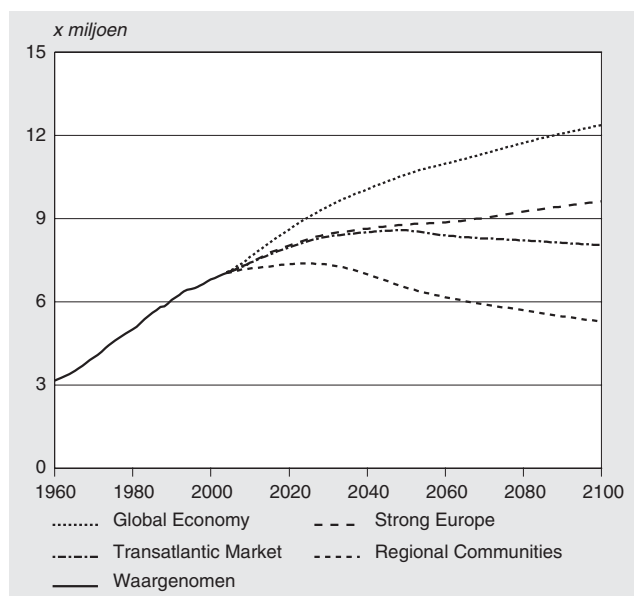
De derde oorzaak van alleenwonen, het overlijden van de partner, heeft geen groei van het aantal huishoudens tot gevolg. In dit geval gaat het type huishouden 'samenwonend paar' over in een eenpersoonshuishouden.

In 1960 waren er ruim 3 miljoen huishoudens (en bijna evenveel woningen) in Nederland (*grafiek 4*). Sindsdien is het aantal huishoudens in rap tempo toegenomen, waardoor er in 2008 7,2 miljoen huishoudens werden geteld.

Vergeleken met de bevolkingsgroei is de groei van het aantal huishoudens ruim twee keer zo sterk geweest.

Een voortgaande sterke groei van het aantal huishoudens treedt vooral op in het *Global Economy* scenario: rond 2040 wordt de grens van 10 miljoen overschreden en in 2100 komt het aantal uit op rond 12,5 miljoen. In het *Strong Europe* en *Transatlantic Market* scenario lopen de aantallen huishoudens tot 2040 vrijwel gelijk op, waarna het *Strong Europe* scenario de leiding neemt. In 2100 komt het uit op circa 9,5 miljoen, tegen 8 miljoen voor het *Transatlantic Market* scenario. Vergeleken met het huidige aantal huishoudens vertegenwoordigen deze drie scenario een matige tot sterke groei. Dit geldt niet voor het *Regional Communities* scenario, met een min of meer constant aantal tot 2030 en daarna een snelle krimp. In 2100 blijft de teller steken op slechts 5,3 miljoen huishoudens, ongeveer 2 miljoen minder dan nu. Zou dit scenario werkelijkheid worden, dan heeft dit belangrijke gevolgen voor de woningmarkt. Tot 2030 is er vrijwel geen uitbreiding van de woningvoorraad meer nodig, waarna (in afwezigheid van omvangrijke sloop) een imposante leegstand en daling van de huizenprijzen dreigt. In de drie andere scenario's blijft (stevig) doorbouwen nog noodzakelijk, in het bijzonder in het *Global Economy* scenario. Momenteel sporen het *Strong Europe* en *Transatlantic Market* scenario het best wat betreft het aantal huishoudens.

4. Aantal huishoudens



6. Huishoudensgrootte

De verschillen in huishoudensgroei tussen de vier scenario's kunnen worden herleid tot verschillen in de gemiddelde huishoudensgrootte. In de afgelopen halve eeuw is de omvang van het gemiddelde huishoudens gedaald van 3,6 naar 2,3 personen (*grafiek 5*). Dit verschijnsel wordt aangeduid als huishoudensverdunning, veroorzaakt door de zogenaamde individualisering. Hiermee wordt bedoeld dat mensen een individuele invulling geven aan de levensloop, zoals hierboven al is toegelicht. Dit komt vooral tot uitdrukking in

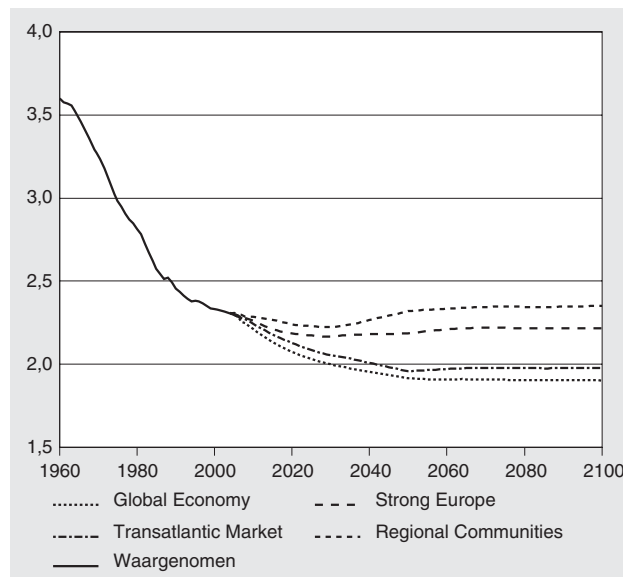
het vaker alleenwonen. Hierdoor zijn er extra woningen nodig. Voor de woningmarkt heeft dit ook als gevolg dat er in de toekomst meer behoefte bestaat aan kleine woningen (zoals appartementen) en minder behoefte aan traditionele eengezinswoningen.

De individualisering zet duidelijk het sterkst door in het *Global Economy* scenario. De gemiddelde huishoudensgrootte zal dalen tot 1,9 rond 2050, waarna de gemiddelde huishoudensomvang zal stabiliseren. In dit scenario gaan kinderen vroeg uit huis, vooral om een studie te gaan volgen. Het studeren en daarna een goede baan verwerven gaat samen met een langdurig alleenwonen. Doordat men zich zo stort op de carrière, is er geen tijd of ambitie om een relatie aan te gaan. De relaties die wel tot stand komen zijn vaak broos door een fixatie op eigen belangen, waardoor het bij tegenslag al snel tot een breuk komt.

Het *Regional Communities* scenario is in veel opzichten het spiegelbeeld van het vorige scenario. Door de lagere economische groei is een studie moeilijk te betalen (het stelsel van studiefinanciering wordt sterk afgeslankt). Maar ook de neiging om zelfstandig te gaan wonen is beperkt. De leefstijl is minder materialistisch. Kinderen krijgen van de ouders veel vrijheid en blijven lang thuis wonen. Doordat de individualisering gering is en men gericht is op immateriële waarden, willen mensen in dit scenario graag een relatie aangaan. Bovendien is samenwonen goedkoper, omdat kosten kunnen worden gedeeld, wat gezien de minder florissante financiële situatie ook vaak nodig is. In dit scenario daalt de gemiddelde huishoudensgrootte eerst nog iets. Na 2035 zet echter weer een stijging in, waardoor de grootte rond 2060 stabiel blijft op 2,35. In dit scenario is de vruchtbaarheid dus het laagst (het gemiddeld kindertal per vrouw daalt naar 1,6, tegen 1,9 in *Global Economy*). Dit betekent dat het niet zozeer grote gezinnen zijn die hier de grote huishoudensomvang veroorzaken, maar veeleer het feit dat mensen vaker samenwonen (en bij elkaar blijven).

Het *Strong Europe* scenario lijkt vrij sterk op het *Global Economy* scenario, maar de mate van individualisering is iets minder sterk. Wat betreft gemiddelde huishoudens-

5. Gemiddelde huishoudensgrootte



grootte ligt het hierdoor iets onder het *Global Economy* scenario. In het *Transatlantic Market* scenario wordt verondersteld dat de individualisering weliswaar vrij sterk is, evenals in het *Global Economy* scenario, maar dat de mogelijkheden om zelfstandig (alleen) te gaan wonen door de lagere economische groei veel geringer zijn. Vroeg uit huis gaan om te gaan studeren is vanwege de kosten van de studie voor veel jongeren niet weggelegd, en om de kosten te kunnen delen gaat men eerder samenwonen dan alleenwonen. De gemiddelde huishoudensgrootte ligt in dit scenario net boven die van het *Regional Communities* scenario.

7. Eenpersoonshuishoudens

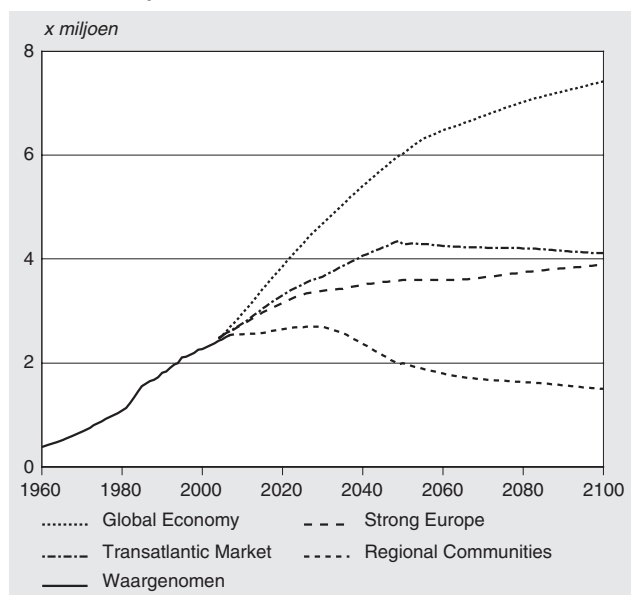
Alleenwonen komt in drie fasen van de levensloop voor: kinderen die vanuit huis alleen gaan wonen, ex-partners die na een scheiding alleen gaan wonen en paren die geconfronteerd worden met het overlijden van de partner. In de laatste halve eeuw leidden de eerste twee fasen tot een bijzonder sterke groei van het aantal huishoudens. In 1960 telde Nederland nog geen 400 duizend alleenstaanden, tegen bijna 2,5 miljoen op dit moment (*grafiek 6*). Maatschappelijke veranderingen stimuleerden dat meer jongeren naar hoger onderwijs doorstroonden. Zo maakte de instelling van studiebeurzen het ook voor 'arbeiderskinderen' haalbaar om naar de universiteit te gaan. De invoering van de bijstand leidde ertoe dat vrouwen bij een slecht huwelijk eerder gingen scheiden, omdat ze voor hun economische zelfstandigheid niet langer van de man afhankelijk waren. Tegenwoordig is het normaal dat vrouwen even vaak als mannen gaan studeren (het aantal vrouwen dat een studie afrondt ligt tegenwoordig zelfs hoger dan het aantal mannen). De arbeidsparticipatie van vrouwen is in de laatste decennia met sprongen omhoog gegaan. Hierdoor zal in een slechte relatie ook sneller het besluit worden genomen om te gaan scheiden (De Graaf, 2005). De meeste echtscheidingen worden dan ook door de vrouw aangevraagd).

Deze tendensen zullen in het *Global Economy* scenario in versterkte mate doorzetten. De arbeidsparticipatie is in dit scenario het hoogst van alle vier scenario's. Dit komt vooral doordat meer vrouwen werken. Er wordt met een kritische blik naar relaties gekeken, waardoor de kans om een geschikte partner te vinden kleiner wordt. Eenmaal gevonden kan al snel blijken dat de partner toch niet de ware was. Alleen dit leidt al tot veel alleenstaanden. Hier komt nog bij dat de derde oorzaak van het alleenwonen, het overlijden van de partner, ook steeds belangrijker wordt. De geboortegolf stroomt de komende jaren massaal de pensioengerechtigde leeftijden binnen en deze ouderen zullen ondanks een stijgende levensverwachting (van zowel man als vrouw) toch op een bepaald moment worden geconfronteerd met het verlies van de partner. Het zijn meestal de vrouwen die alleen komen te staan, en zij zullen meestal tot het einde van hun leven alleen blijven wonen. Er zullen (mede door de hoge economische groei) voorzieningen komen waardoor deze oudere alleenstaanden aan huis zorg kunnen krijgen, waardoor het mogelijk wordt zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen.

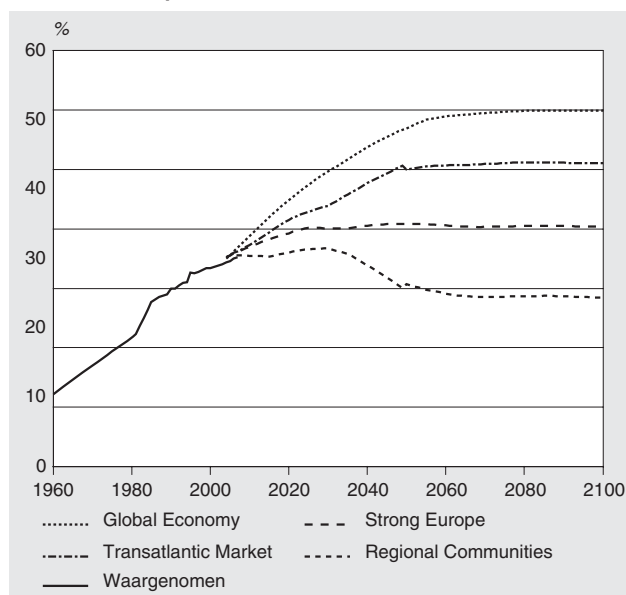
Het aantal alleenstaanden verdrievoudigt in het *Global Economy* scenario, van 2,5 miljoen in 2005 naar bijna 7,5 miljoen in 2050. De ontwikkeling in het *Regional Communities* scenario vormt hiermee een scherp contrast. Tot 2030 blijft het aantal alleenstaanden vrijwel gelijk, maar daarna zet een daling in. Hierdoor ligt het aantal in 2100, met 1,5 miljoen, ongeveer een miljoen lager dan nu. De negatieve bevolkingsgroei ligt hoofdzakelijk ten grondslag aan deze sterke daling. De gemiddelde huishoudensgrootte is immers juist in dit scenario de hoogste van het viertal. De *Strong Europe* en *Transatlantic Market* scenario's kennen in eerste instantie een verschillend groeitempo, waarbij de eerste wat sneller groeit. Daarna kruipen de twee scenario's naar elkaar toe, om in 2100 beide op ongeveer 4 miljoen uit te komen.

Het aandeel eenpersoonshuishoudens op het totaal aantal huishoudens verschilt eveneens sterk tussen de vier scena-

6. Aantal eenpersoonshuishoudens



7. Aandeel eenpersoonshuishoudens



rio's: van 30 procent in 2100 in het *Regional Communities* scenario naar 60 procent in het *Global Economy* scenario (grafiek 7). Dit zijn zeer hoge percentages, zeker in vergelijking met de 10 procent van 1950. Het effect hiervan op de woningmarkt laat zich raden. Bij het *Global Economy* scenario zal in het bouwprogramma sterk moeten worden ingezet op de bouw van appartementen. Die appartementen mogen overigens redelijk luxe en aantrekkelijk gelegen zijn, aangezien door de hoge welvaart in dit scenario de hogere kosten goed kunnen worden opgebracht. In het *Regional Communities* scenario dreigt leegstand en zullen 'rotte plekken' uit de woningvoorraad moeten worden gehaald. Vooral appartementen zullen minder in trek zijn, terwijl de vraag naar de eengezinswoningen op peil zal blijven.

8. Allochtonen en autochtonen

Voor zicht op de toekomst van de Nederlandse bevolking zijn de ontwikkelingen in de samenstelling naar herkomst van groot belang. Veel beleid richt zich op nieuwe groepen in onze samenleving, waarbij de integratie van andere leefstijlen en economische perspectieven in de bestaande samenleving op de voorgrond staan. Verwacht mag worden dat dit soepeler verloopt als het aantal nieuwkomers niet te snel groeit. Het 'aantalscriterium' is daarom van belang bij de integratie. Daarnaast is uiteraard van belang in hoeverre allochtonen wat betreft achtergrond (in cultureel en economisch opzicht) van autochtonen verschillen. Zo is in de jaren vijftig de integratie van veel mensen uit Indonesië vrijwel geruisloos verlopen. Met betrekking tot de integratie van Surinamers en Antillianen is van belang dat ze qua taal en geloof dicht bij autochtonen staan dan Turken, Marokkanen en overige niet-westerse allochtonen. Het punt van integratie lijkt voorts minder te spelen bij westerse allochtonen, aangezien het bij hen voor een groot deel om arbeidsmigranten gaat, die hier enkele jaren komen werken om daarna weer naar hun moederland terug te gaan. Voor een ander deel gaat het om huwelijksmigranten. Vooral in grensgebieden vinden veel mensen een levenspartner over de grens. Ten slotte zijn er veel jongeren die hier enkele jaren komen studeren.

In 1970 bedroeg het aantal allochtonen 1,2 miljoen (grafiek 8). Tegenwoordig zijn het er 3 miljoen, bijna drie keer zo veel. In alle vier scenario's wordt verwacht dat deze groei in de toekomst zal aanhouden. De mate waarin allochtonen bijdragen aan de bevolkingsgroei in Nederland verschilt echter nogal tussen de verschillende scenario's. In het *Global Economy* scenario groeit het aantal allochtonen van ruim 3 miljoen nu naar circa 9 miljoen, wederom vrijwel een verdrievoudiging. In het *Regional Communities* scenario blijft de groei van het aantal allochtonen vrij bescheiden, namelijk tot bijna 4,5 miljoen in 2100. In het *Transatlantic Market* scenario ligt het aantal allochtonen dan op bijna 6 miljoen, en in het *Strong Europe* scenario op circa 7,5 miljoen. De conclusie is echter wel dat het vrijwel zeker is dat het aantal allochtonen in de toekomst groeit.

Een onderscheid tussen eerste en tweede generatie is hierbij van groot belang. In het *Regional Community* scenario is bijna sprake van een situatie waarin de grenzen gesloten

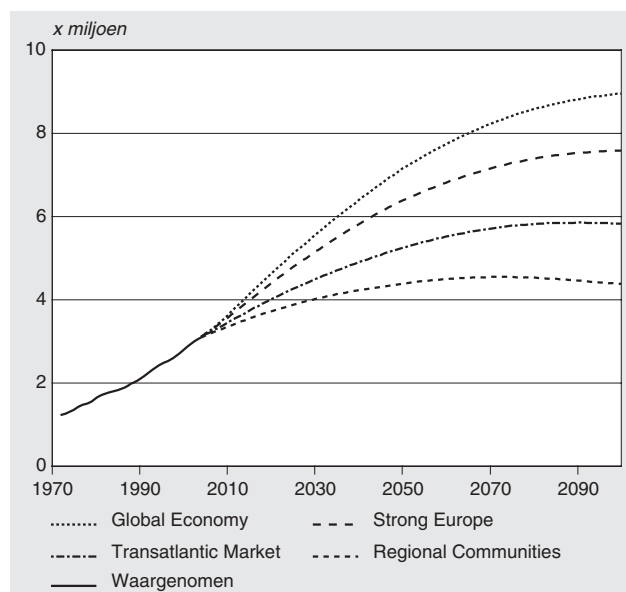
zijn; de omvang van de eerste generatie blijft stabiel met ruim 1,5 miljoen (grafiek 9). De tweede generatie zal in de komende decennia desondanks sterk gaan groeien. Het aantal bedraagt nu circa 1,5 miljoen en zal in dit scenario rond 2050 uitkomen op 2,5 miljoen. De groei zal nog tot rond 2075 doorgaan. Pas daarna zal een lichte daling optreden.

In het *Global Economy* scenario geldt dat niet alleen de tweede generatie, maar ook de eerste generatie zal blijven groeien. Tot 2040 loopt de groei bijna gelijk op; hierna is de groei van de tweede generatie veel sterker. Uiteindelijk bereikt de tweede generatie in dit scenario een omvang van ruim 5 miljoen, tegen bijna 4 miljoen voor de eerste generatie. Zowel op basis van diverse demografische indicatoren (zoals vruchtbaarheid) als op basis van sociaaleconomische indicatoren (zoals opleidingsniveau en arbeidsparticipatie) bevindt de tweede generatie zich momenteel al tussen de scores van de eerste generatie en de autochtonen. Vooral in het *Global Economy* scenario is het goed denkbaar dat de verschillen tussen autochtonen en tweede generatie allochtonen verder zullen afnemen (mede doordat ze vaker bij het arbeidsproces zijn betrokken).

Het aantal autochtonen is veel groter dan het aantal allochtonen. In de afgelopen dertig jaar is het aantal autochtonen licht toegenomen, van 12 miljoen naar 13 miljoen (grafiek 10). In de scenario's *Global Economy* en *Strong Europe* zal de omvang van de autochtonen tot 2060 min of meer op peil blijven, rond de 13 miljoen. Hierna treedt er een bescheiden groei op, naar 14 miljoen. In het *Regional Communities* scenario zal de autochtone bevolking door een fase van sterke krimp gaan: in 2100 is de omvang teruggevallen naar 8 miljoen, ruim 5 miljoen minder. Ook in het *Transatlantic Market* scenario zal de autochtone bevolking stevig krimpen, naar 10 miljoen in 2100.

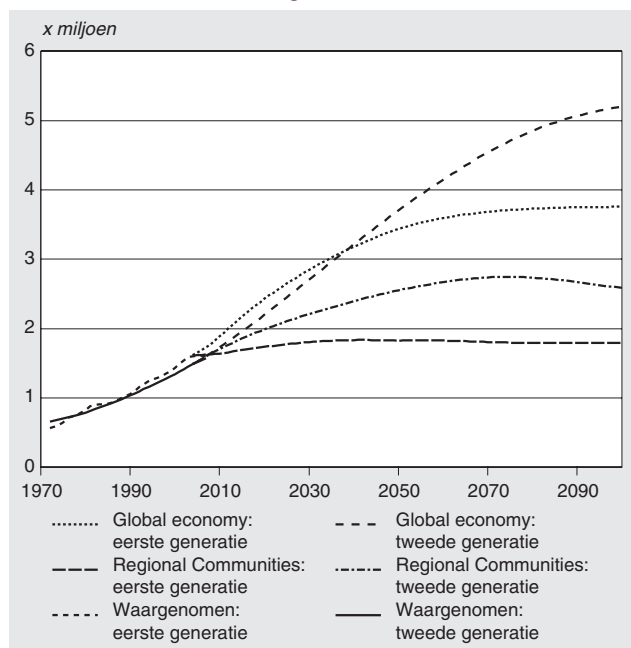
Het percentage allochtonen is een andere indicator om aan te geven wat het effect is van de groei van het aantal allochtonen op de bevolking van Nederland. In 1972 was rond 10 procent van de bevolking van allochtone herkomst (grafiek

8. Aantal allochtonen

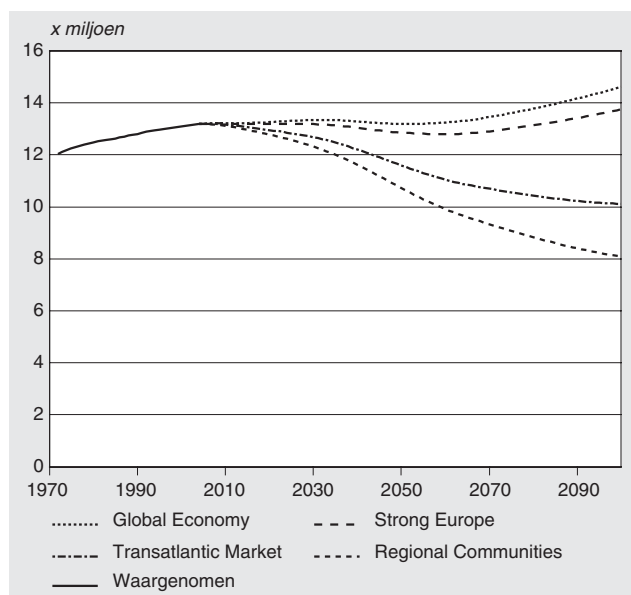


11). Momenteel is 20 procent van de inwoners van allochtone herkomst, tegen 35 procent in 2050 volgens het *Global Economy* scenario. In het *Regional Communities* scenario is het aandeel in 2050 weliswaar kleiner, met 29 procent, maar opzienbarend kleiner is het niet. De percentages van de andere twee scenario's liggen hier tussenin. Opmerkelijk is dat de percentages in de tweede helft van de 21e eeuw niet verder uiteen gaan lopen (de verschillen nemen zelfs iets af). Dit betekent dat zelfs in een scenario met een zeer sterke groei van het aantal allochtonen de meerderheid van de bevolking autochtoon zal blijven. Aan de andere kant is het onontkoombaar dat het aandeel autochtonen in de komende decennia fors zal teruglopen.

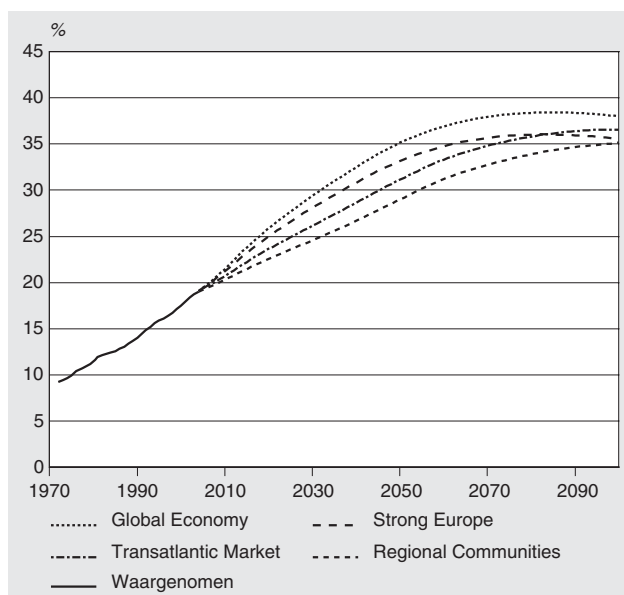
9. Aantal eerste en tweede generatie allochtonen



10. Aantal autochtonen



11. Aandeel allochtonen



9. Westerse en niet-westerse allochtonen

De samenstelling van de groep allochtonen is van invloed op de sociaal-culturele en economische ontwikkeling van Nederland. Met name de komst van veel westerse allochtonen wordt door het beleid als gunstig gezien, door de positieve bijdrage die ze aan de economie kunnen leveren. Gezien hun achtergrond lijken ze geschikt om tegemoet te komen aan de moeilijk vervulbare vraag naar werknemers. Enerzijds geldt dit voor arbeidsintensieve banen in de bouw, landbouw en zorg (die momenteel vaak door Oost-Europeanen worden vervuld), anderzijds voor banen in het management (die bij hooggekwalificeerde krachten uit de Verenigde Staten en Japan in trek zijn). In 1972 waren er al ongeveer een miljoen westerse allochtonen in Nederland (*grafiek 12*). Het merendeel van deze westerse allochtonen betreft overigens de tweede generatie: kinderen uit 'gemengde' huwelijken. In een tijdvak van dertig jaar is het aantal met een half miljoen toegenomen.

In het *Global Economy* scenario wordt de lichte groei in het verleden omgebogen in een forse groei. Dit komt doordat het beleid in het *Global Economy* scenario de komst van westerse allochtonen sterk stimuleert. Voor een sterke economische groei zijn onder meer kennismigranten en managers uit westerse landen hard nodig. Het aantal westerse allochtonen groeit hierdoor van de huidige 1,5 miljoen naar 4 miljoen in 2100. In het *Regional Communities* scenario wordt de migratie juist afgeremd, mede doordat de werkloosheid in dit scenario, met 8 procent in 2040, op een hoog niveau ligt. Het aantal westerse allochtonen groeit desondanks naar ruim 2 miljoen. Dit is mede zo omdat gaten in de arbeidsmarkt toch met deze migranten moeten worden opgevuld. In de overige twee scenario's is de ontwikkeling in de toekomst praktisch gelijk, en komt het aantal westerse allochtonen uit op 3 miljoen in 2100.

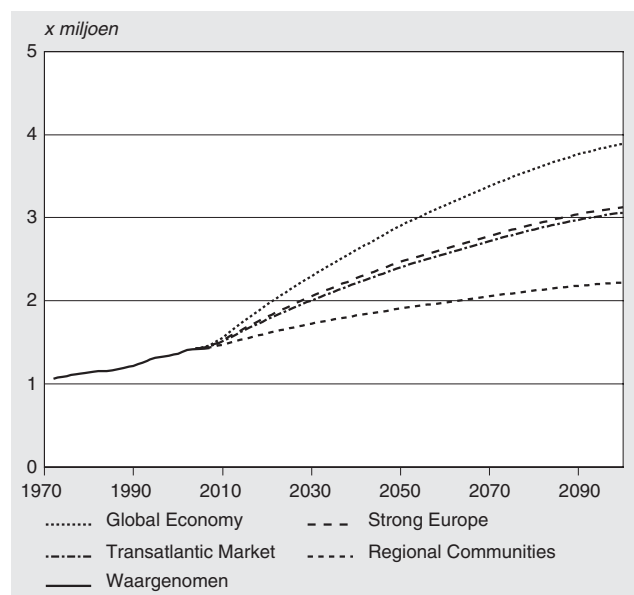
In het begin van de jaren zeventig waren er nog vrijwel geen niet-westerse allochtonen in Nederland. Ondanks de komst van gastarbeiders uit Turkije en Marokko in de jaren zestig

was de niet-westerse populatie slechts 150 duizend 'man' groot (*grafiek 13*). Daarna zette een sterke opmars in. Belangrijke factoren daarbij waren de onafhankelijkheid van Suriname, de komst van de familieleden van arbeidsmigranten, het overhalen van bruiden en brudegoms door de tweede generatie en asielmigratie (vluchtelingen vanwege de oorlogen in voormalig Joegoslavië, het Midden-Oosten en delen van Afrika). Tegenwoordig bedraagt de omvang van de groep niet-westerse allochtonen ongeveer 1,6 miljoen. Deze groep is daarmee groter dan die van de westerse allochtonen.

Op basis van het karakter van het Global Economy scenario (met een nadruk op sterke economische groei en daardoor een voorkeur voor westerse migranten) lijkt het waarschijnlijk dat de groei van de niet-westerse allochtonen zal afremmen, en bovendien zal achterblijven bij de groei van de westerse allochtonen. Toch is dit niet het geval. Tegen 2100 zal het aantal niet-westerse allochtonen uitkomen op 5 miljoen, een miljoen hoger dan het aantal westerse allochtonen. Ook in niet-westerse landen bevindt zich namelijk een omvangrijk potentieel aan hooggekwalificeerde arbeidskrachten (bijvoorbeeld ICT-ers uit India). In het Regional Community scenario wordt de komst van veel niet-westerse migranten afgeremd, mede gezien de al hoge werkloosheid. Toch zal het aantal niet-westerse migranten eerst nog relatief licht toenemen, van 1,5 miljoen nu naar 2,5 miljoen in 2050, om daarna af te nemen. Deze stijging komt volledig voor rekening van de tweede generatie, aangezien de eerste generatie vrijwel stabiel van omvang is. De aantallen niet-westerse allochtonen in de andere twee scenario's zitten tussen deze twee 'extreme' scenario's.

De groep niet-westerse allochtonen wordt voor de scenario's nog nader onderscheiden in drie groepen. De eerste groep betreft de Turken en Marokkanen. De omvang van deze groep lag in 2004 op ongeveer 650 duizend (*grafiek 14*). In het *Global Economy* en *Transatlantic Market* scenario zal deze groep ruim twee keer zo groot worden, en in de andere twee scenario's iets krimpen naar circa 500 duizend.

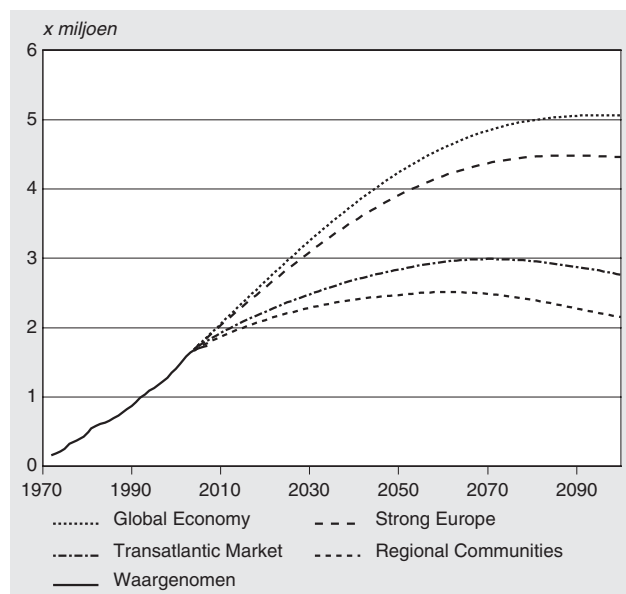
12. Aantal westerse allochtonen



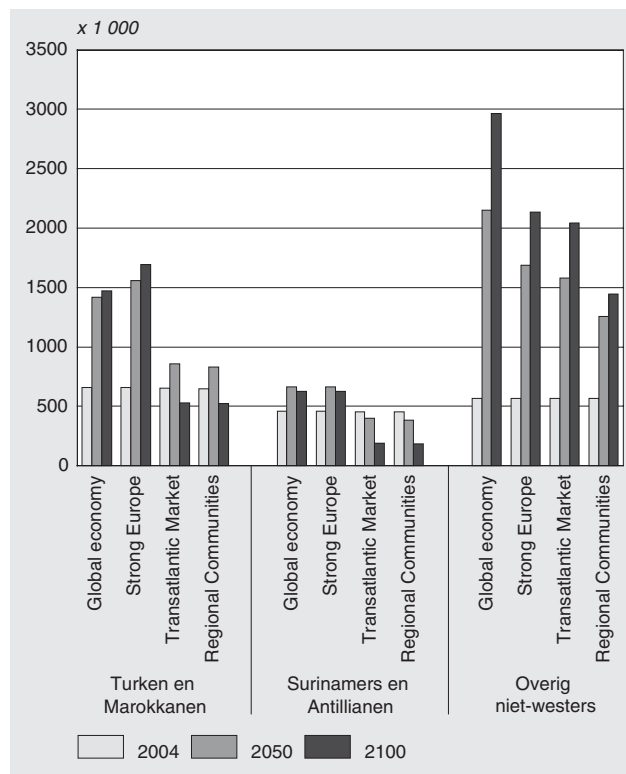
De groep Surinamers en Antillianen telde in 2004 bijna 500 duizend personen. In het *Global Economy* en *Transatlantic Market* scenario zal deze groep slechts licht toenemen (naar ruim 600 duizend), en in de andere twee scenario's beduidend krimpen naar ongeveer 200 duizend. De groeiperspectieven liggen voor de Surinamers en Antillianen dus duidelijk lager dan voor de Turken en Marokkanen.

De laatste groep, de overig niet-westerse allochtonen, kwam in 2004 uit op circa 550 duizend. In de scenario's wordt vooral voor deze groep een zeer sterke groei verwacht. In het *Regional Communities* scenario bedraagt de omvang van deze groep in 2100 bijna 1,5 miljoen, tegen ongeveer 3 miljoen in het *Global Economy* scenario. Dit

13. Aantal niet-westerse allochtonen



14. Drie groepen niet-westerse allochtonen



betekent dat de vier 'klassieke' niet-westerse groepen in de toekomst, wat betreft aantal, worden overvleugeld door de nieuwe sterk gevarieerde groep overig niet-westerse allochtonen.

Literatuur

Graaf, A. de, 2005, Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 39-46.

Hilderink, H., H. den Otter en A. de Jong, 2005, Scenario's voor huishoudensontwikkelingen in Nederland. RIVM, Bilthoven.

Jong, A.H. de, en H.B.M. Hilderink, 2004, Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland. RIVM/CBS, Bilthoven/Voorburg.

Kaa, D.J. van de, 1987, Europe's Second Demographic Transition, *Population Bulletin*, 42 (1). Washington; Population Reference Bureau.

Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa, 1986, Twee demografische transitie's? In: D.J. van de Kaa en R. Lesthaeghe (red.). *Bevolkingsgroei en krimp*. Deventer: Van Loghum Slaterus, blz. 9-24.

Stam, S., J. Garssen, M. Kardal en B. Lodder, te verschijnen in 2008, Hoogopgeleiden leven lang en gezond. In: Hilten, O. van, en A. Mares (red.), *Gezondheid en zorg in cijfers*, CBS, Voorburg/Heerlen.

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

Jaar	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echt- scheidingsen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
Jaar										
2003	200297	141936	104514	104831	65460	16258032	616190	950321	80427	31479
2004	194007	136553	94019	110235	47494	16305526	617925	970322	73441	31098
2005	187910	136402	92297	119725	28684	16334210	642089	1009486	72263	31905
2006	185057	135372	101150	132470	23782	16357992	652302	1025817	72369	31734
2007	181336	133022	116819	122576	47407	16405399	646564	994330	73627	32396
Kwartaal										
2005										
3e kwartaal	49300	30753	30804	34372	14979	16327575	190788	262688	25437	7969
4e kwartaal	45528	33508	22240	32229	6635	16334210	162255	262350	12567	7746
2006										
1e kwartaal	45331	36327	22633	31757	-120	16334090	160698	264927	9990	8353
2e kwartaal	45387	33230	21025	30596	2586	16336676	143515	247386	25257	8251
3e kwartaal	48384	32971	34041	37213	12241	16348917	189404	255085	24622	7566
4e kwartaal	45955	32844	23451	32904	9075	16357992	158685	258419	12500	7564
2007										
1e kwartaal	44139	35124	26218	28160	7073	16365065	157707	257000	9682	8312
2e kwartaal	44188	32243	23733	26202	9476	16374541	143098	242265	23566	8258
3e kwartaal	48272	30840	38734	36864	19302	16393843	187762	248844	27511	8143
4e kwartaal	44737	34815	28134	31350	11556	16405399	157997	246221	12868	7683
2008										
1e kwartaal	43995	36258	31525	25298	13964	16419363	158611	251835	9836	8198
2e kwartaal	45804	33104	30226	27334	15592	16434955	144492	238803	24312	8012
3e kwartaal	49669	31361	45879	36506	27681	16462636	190887	251243	28570	8199
Maand										
2005										
juli	16405	10381	7576	10958	2642	16315238	58352	86281	7516	2611
augustus	16701	10348	10263	12343	4273	16319511	67470	87299	7840	2683
september	16194	10024	12965	11071	8064	16327575	64966	89108	10081	2675
oktober	16024	10805	8457	10433	3243	16330818	55855	87964	4956	2434
november	14728	10796	7528	10348	1112	16331930	52902	84705	3641	2693
december	14776	11907	6255	11448	2280	16334210	53498	89681	3970	2619
2006										
januari	15399	12261	7426	10059	505	16334715	56310	89420	2931	2903
februari	14286	11377	7450	9615	744	16335459	49903	81948	3170	2550
maart	15646	12689	7757	12083	-1369	16334090	54485	93559	3889	2900
april	14543	11474	6466	10066	-531	16333559	44851	76937	4850	2456
mei	15673	10992	7221	10861	1041	16334600	48574	83716	8037	2912
juni	15171	10764	7338	9669	2076	16336676	50090	86733	12370	2883
juli	15999	12164	8614	11872	577	16337253	58291	85794	6712	2464
augustus	16262	10409	11694	12467	5080	16342333	69244	86112	7297	2655
september	16123	10398	13733	12874	6584	16348917	61869	83179	10613	2447
oktober	16144	10349	9631	11665	3761	16352678	55680	85790	5184	2592
november	15005	10865	7782	11628	294	16352972	54048	88393	3506	2698
december	14806	11630	6038	9611	5020	16357992	48957	84236	3810	2274
2007										
januari	15019	12221	9313	10970	1141	16359133	56746	89275	2764	2910
februari	13909	10884	8648	7868	3805	16362938	49174	79251	3148	2394
maart	15211	12019	8257	9322	2127	16365065	51787	88474	3770	3008
april	14385	11021	7045	7878	2531	16367596	44330	74473	4659	2645
mei	15144	10799	8044	8707	3682	16371278	48638	83015	7998	2901
juni	14659	10423	8644	9617	3263	16374541	50130	84777	10909	2712
juli	15989	10484	10685	13392	2798	16377339	60953	88559	9668	2805
augustus	16262	10450	13270	13146	5936	16383275	68083	84485	7816	2846
september	16021	9906	14779	10326	10568	16393843	58726	75800	10027	2492
oktober	15662	11049	11874	11191	5296	16399139	57720	85371	5496	2722
november	14531	11281	9360	10740	1870	16401009	53265	83624	3794	2804
december	14544	12485	6900	9419	4390	16405399	47012	77226	3578	2157
2008										
januari	15029	12848	10339	10300	2220	16407619	59465	91381	2824	2891
februari	14200	11387	10858	7562	6109	16413728	50546	80012	3551	2623
maart	14766	12023	10328	7436	5635	16419363	48600	80442	3461	2684
april	14779	11352	9364	9386	3405	16422768	48962	82877	6030	2826
mei	15595	11322	10102	8783	5592	16428360	45412	75604	8748	2473
juni	15430	10430	10760	9165	6595	16434955	50118	80322	9534	2713
juli	16918	10821	11704	12623	5178	16440133	62410	89219	6610	2951
augustus	16349	10417	14943	12598	8277	16448410	64710	79537	12415	2542
september	16402	10123	19232	11285	14226	16462636	63767	82487	9545	2706

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

N.B. De cijfers voor 2007 en eerder zijn definitief m.u.v. binnen gemeenten verhuisde personen, huwelijksluitingen en echtscheidingen 2007. Voor technische toelichting en verklaring van termen zie toelichting 2, blz. 83.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting 1

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Niet alle mutaties worden bij gemeenten gemeld. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, wordt een administratieve afvoering doorgevoerd. Als later wordt vastgesteld dat de desbetreffende persoon toch op hetzelfde adres of op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opname plaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Daarom wordt het saldo van deze correcties meegeteld bij de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Deze overige correcties worden meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december.

De cijfers over immigratie en emigratie hebben betrekking op personen die ingeschreven staan in respectievelijk uitgeschreven worden uit de GBA. Aan het inschrijvingscriterium wordt voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

Tot 1 mei 2004 bestond de Europese Unie (EU) uit België, Duitsland, Denemarken, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

Op 1 mei 2004 zijn Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië toegetreden tot de EU. Per 1 januari 2007 zijn ook Bulgarije en Roemenië toegetreden.

Toelichting 2

Tabellen

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woongemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de

jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) huishoudens zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen prognoses zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002-2050 en Allochtonenprognose 2002-2050.

De leeftijd die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreft personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreft veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap als ten minste één van de adoptiefouders Nederlander is.

allochtonen Personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de eerste generatie en allochtonen die in Nederland zijn geboren de tweede generatie. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen westers en niet-westers op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen westers en niet-westers op grond van het geboorteland van hun moeder. Is dat Nederland, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is

het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielverzoek Een schriftelijke wens om in de zin van het Verdrag van Genève van 1951 als vluchteling te worden erkend. Inwilliging van het asielverzoek leidt tot een verblijfsrechtelijke status. Een ingewilligd verzoek kan betrekking hebben op een aanvraag uit hetzelfde jaar of een eerder jaar. Als het verzoek om toelating definitief is afgewezen, vindt verwijdering van de asielzoeker plaats. Er zijn drie soorten verwijderingen, te weten uitzetting, vertrek onder toezicht en controle adres na aanzegging. Het aantal asielaanvragen wordt geregistreerd door het ministerie van Justitie, de bron voor deze cijfers. In Nederland wordt één aanvraag per persoon ingediend.

asielzoekers Personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. De criteria voor rechtmatig verblijf zijn vermeld in artikel 8 van de Vreemdelingenwet. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt deze status niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich in Nederland vestigen of Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan als de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij - na controle door de politie van het laatstbekende huisadres - zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeborenen kinderen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is of als zij weduwe is en het kind is geboren binnen 306 dagen na het overlijden van haar (mannelijke) echtgenoot. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten uit vrouwen die ongehuwd of gescheiden zijn of ten minste 306 dagen vóór de geboorte van het kind zijn verduwd.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen echtscheidingen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echtscheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarbij ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Een verzameling van één of meer personen die een woonruimte bewoont en daar zichzelf voorziet, of door derden wordt voorzien, in dagelijkse levensbehoeften. Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een particulier huishouden bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. Institutionele huishoudens bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangissen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwendes al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken

geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijkssluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asielverzoeken Een ingewilligd asielverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asielverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status werd verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Geborenen die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlandschap door) Verlening van het Nederlandschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlandschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlandschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 duizend pasgeboren jongens, respectievelijk meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

particuliere huishoudens Zie onder huishoudens.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontleenen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij - ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon - de reisdocumenten worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden

terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voordat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Thema een keuze worden gemaakt uit alle tabellen die zijn opgenomen in StatLine.

Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine databank' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (*figuur 1*). Als u op 'Thema' klikt, krijgt u een scherm met de thema's te zien (*figuur 2*).

Door op het mapje 'Bevolking' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. In de map 'Bevolking', krijgt u een lijst met tabellen en submappen (*figuur 3*). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en verhuizingen.

Ter illustratie is in *figuur 3* de tabel 'Bevolking; kerncijfers' geselecteerd. Vervolgens ziet u een overzicht van de onderwerpen in deze tabel. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Toon gegevens bovenaan het scherm'. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of downloaden. Als u op het pictogram 'download', krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of ander formaat.

1. Zoeken in StatLine



2. StatLine Tabellen per thema



3. Bevolking in StatLine



Inhoudsopgave vanaf 1e kwartaal 2004

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en –ontwikkeling			
– Laagste bevolkingsgroei in twintig jaar	II	2004	4
– Grootste vertrekoverschot sinds jaren vijftig	III	2004	4
– Bijna 1300 honderdplussers	III	2004	6
– Bevolkingsgroei verder gedaald	IV	2004	4
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Bevolkingsdichtheid	IV	2004	10
– Bevolkingsgroei in 2004 gehalveerd	I	2005	4
– Bevolkingsgroei blijft laag	II	2005	4
– Verleden en toekomst van de alleroudsten in Nederland	II	2005	93-97
– Bevolkingsgroei eerste helft 2005 uitzonderlijk laag	III	2005	4
– Dalende geboorte remt bevolkingsgroei	IV	2005	4
– Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	IV	2005	14-21
– Daling bevolkingsgroei houdt aan	I	2006	4
– Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	I	2006	48-53
– Nederland minder grijs dan Europa	II	2006	9
– Demografische levensloop van vijftigers	II	2006	15-23
– Bevolking groeit nauwelijks meer	III	2006	4
– Demografie van Nederland, 2006	IV	2006	14-33
– Afname potentiële beroepsbevolking begint	I	2007	4
– Bevolkingstatistieken onder het persoonskaartenstelsel en het GBA-stelstel: overeenkomsten en verschillen	I	2007	14-33
– Bevolking groeit weer sneller	III	2007	4
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15-19
– Stad uit balans: een grotere kloof tussen arme en rijke wijken?	III	2007	32-37
– De Nederlandse demografie in zeven tegenstellingen	IV	2007	13-18
– Bevolking groeit met 46 duizend	I	2008	4
– Groei en krimp in 2007	II	2008	7
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	II	2008	9
– De stand van het Sociaal Statistisch bestand	II	2008	14-18
Bevolking naar regio			
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Amsterdam	I	2004	8
– Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	I	2004	56-57
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Bevolkingsdynamiek in de vier grote steden	II	2004	59-68
– Top-10 van gemeenten naar de vier grote niet-westerse herkomstgroeperingen	III	2004	7
– Kinderrijke buurten in Amsterdam en Rotterdam	III	2004	12
– Grote gemeenten groeien het snelst	I	2005	5
– Gemeenten naar geslachtsverhouding onder twintigers	I	2005	6
– Aandeel 65- plussers per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2005	10
– Een eeuw gemeentelijke herindelingen	II	2005	63-64
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– Aandeel Marokkanen per buurt, Amsterdam en Utrecht	III	2005	10
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25-29
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61-68
– Populaire huwelijksgemeenten	I	2006	7
– Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2006	12
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37-44
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw	I	2006	54-60

– Aandeel 65-plussers per gemeente	II	2006	7
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 2: Huishoudensgrootte	II	2006	48-54
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 3: Werkzame beroepsbevolking	II	2006	55-62
– Bevolkingsdichtheid per gemeente	III	2006	7
– Bevolkingsgroei per 1000 inwoners per COROP-gebied, 2005	III	2006	8
– Aandeel 0-14-jarigen in Haagse en Utrechtse buurten	III	2006	11
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2006	IV	2006	7
– Gemiddeld inkomen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2006	11
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Bevolkingsdichtheid per buurt, Den Haag en Amsterdam, 2006	II	2007	10
– Geboren Amsterdammers per gemeente, 2004	III	2007	9
– Amsterdammers in Amsterdam	III	2007	12
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Aandeel potentiële beroepsbevolking per gemeente	IV	2007	7
– Geboren Hagenaars woonachtig in Zuid-Holland, 2004	IV	2007	8
– Wie woont waar in Den Haag?	IV	2007	10
– Geboren Rotterdammers in Zuid-Holland, 2004	I	2008	8
– Wie woont waar in Rotterdam	I	2008	11
– Geboren Utrechtse in de provincie Utrecht	II	2008	8
– De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland	II	2008	52-59
– Bevolkingskernen 2001-2006. Groei van dorpen, steden en agglomeraties	II	2008	66-75
– Veel grijze buurten in Den Haag	IV	2008	11
– Vinex-bewoners zijn geen doorsnee stedelingen	IV	2008	39-41
– Outcomemonitor Krachtwijken brengt aandachtswijken in beeld	IV	2008	42-50

Bevolking naar nationaliteit en geboorteland

– 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit	I	2004	7
– Afghanen in Nederland	I	2004	49-52
– Gemiddelde leeftijd niet-westerse allochtonen neemt toe	II	2004	5
– Een op 18 inwoners heeft dubbele nationaliteit	II	2004	5
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Iraniërs in Nederland	II	2004	54-58
– Naturalisaties in 2002	II	2004	69-72
– Kaapverdianen in Nederland	III	2004	85-89
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2004	11
– Allochtonen aan het werk	IV	2004	75-84
– Minder autochtone, meer allochtone 20-64-jarigen	I	2005	5
– Voormalig Joegoslaven in Nederland	I	2005	98-103
– Nederland en Polen demografisch vergeleken	I	2005	104-109
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen	III	2005	70-76
– Jonge Turken en Marokkanen over gezin en taakverdeling	III	2005	77-82
– Afrikanen in Nederland	III	2005	83-89
– Concentratie allochtonen toegenomen	III	2005	90-95
– Demografie van de allochtonen in Nederland	III	2005	96-117
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	IV	2005	22-24
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34-38
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15-31
– Sociaal-economische positie van eerste generatie Antillianen en Arubanen in Nederland	II	2006	45-47
– Naast herkomstgroepering ook nationaliteit?	II	2006	63-71
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14-18
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23-28
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	33-39
– Surinamers in Nederland en Suriname	IV	2006	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen onder 4- tot 12-jarigen, 2006	I	2007	7
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Geboorteplaats en etnische samenstelling van Surinamers in Nederland	I	2007	74-78
– Weer minder asielzoekers in de Europese Unie	II	2007	12-16

– Antilliaanse en Arubaanse verdachten van misdrijven	II	2007	36-38
– Allochtonenprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60-67
– Vreemdelingen	III	2007	11
– Schatting van het aantal voormalig Joegoslaven naar huidig herkomstgebied	III	2007	38-47
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25-31
– Belgen in Nederland en Nederlanders in België	IV	2007	47-52
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56-72
– Grote verschillen in aandeel buitenlandse ingezetenen	I	2008	9
– Vooral autochtonen verlaten de grote steden	III	2008	7
– Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39-44
– Gemeenten naar aandeel Marokkanen van 12 tot en met 17 jaar, 2008	IV	2008	7
– Herkomst en kenmerken van immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie	IV	2008	22-30

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

– Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	I	2004	13-22
– Geboorteregeling in 2003	I	2004	23-27
– Forse groei aantal niet-echtelijke geboorten	II	2004	5
– Top-25 van gemeenten naar aandeel niet-echtelijke geboorten	IV	2004	7
– Seizoensfluctuaties in geboorten: veranderde patronen door planning?	IV	2004	14-22
– Door omstandigheden vaak geen of één kind	I	2005	42-45
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model	I	2005	46-55
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Geloof en vruchtbaarheid	IV	2005	10
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25-29
– Ongeplande zwangerschappen	IV	2005	30-33
– Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder	I	2006	8
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15-31
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Aantal geboorten per duizend inwoners in de vier grote steden	II	2006	11
– Minder bevallingen in het weekend	III	2006	6
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14-18
– Aandeel niet-echtelijke geboorten per gemeente, 2005	IV	2006	8
– Vruchtbaarheid in de twintigste eeuw	I	2008	14-22
– De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw	II	2008	32-41
– Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind	II	2008	82-94
– Jonge en oude moeder, 2007	III	2008	7
– Voor het eerst sinds 2000 meer kinderen geboren	IV	2008	4
– Sterke daling geboortecijfer niet-westers allochtone tieners	IV	2008	14-21

Sterfte en doodsoorzaken

– Verschillen in zuigelingensterfte	I	2004	10
– Trends in doodsoorzaken, 1970-2002	I	2004	34-39
– Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	I	2004	40-48
– Meer crematies dan begrafenissen	II	2004	5
– Aantal verkeersdoden stijgt licht in 2003	II	2004	6
– Sterfte door hart- en vaatziekten	II	2004	10
– Moord en doodslag in Nederland, 1992-2001	II	2004	24-32
– Depressie, hartziekte en sterfte bij ouderen	II	2004	33-35
– Ontwikkelingen rond de perinatale sterfte in Nederland	III	2004	5-31
– Ontwikkelingen in alcoholgerelateerde sterfte in Nederland	III	2004	32-39
– Sterftetrends onder ouderen in zeven Europese landen van 1950-1999	III	2004	40-51
– Crimineel leven: vroeg en niet-natuurlijk sterven	III	2004	52-59
– Analyse van doodsoorzaken op basis van overlevingstafel-technieken, 1970-2003	IV	2004	23-36
– Dodelijke ongevallen in de privésfeer	IV	2004	37-42
– Longkankersterfte bij mannen blijft hoger	I	2005	5
– Minder sterfte door mildere temperaturen en uitblijven griep	I	2005	5
– Sterfte aan longkanker per 100 duizend inwoners, 2002-2003	I	2005	7
– Sterfterisico en welstand	I	2005	9
– Trends in moord en doodslag 1911-2002	I	2005	56-63

– Sterfte aan diabetes	I	2005	64-68
– Gemeenten naar aantallen overledenen	II	2005	7
– Sterfte door ziekten van de kransvaten per 100 duizend inwoners naar COROP, 2002-2003	II	2005	8
– Tuberculose als Volksvijand	II	2005	10
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Hoe lang leefden wij? Historische veranderingen in de levensduur en de doodsoorzakenpatroon	III	2005	13-25
– De toekomst van onze levensverwachting	III	2005	26-56
– Een kwart eeuw wiegendood in Nederland	III	2005	57-63
– Aantal verkeersdoden sterk gedaald	III	2005	64-69
– Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker	IV	2005	6
– Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	IV	2005	53-60
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61-68
– Gezonde en ongezonde beroepen	I	2006	10-11
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23-28
– Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag	III	2006	29-32
– Sterfte door longkanker in de Europese Unie	IV	2006	9
– Enkele ontwikkelingen rond de sterfte in langetermijn-perspectief	IV	2006	46-57
– Dodelijke bedrijfsongevallen: recente ontwikkelingen	IV	2006	58-61
– Sterfte door coronaire hartziekten in de Europese Unie	I	2007	9
– Sociaal-economische verschillen in sterfte en gezondheid in Nederland	I	2007	34-44
– Medische beslissingen rond het levenseinde nauwelijks van invloed op de levensverwachting	II	2007	17-35
– Aantal verkeersdoden in Nederland relatief zeer laag	III	2007	10
– Achtergronden en berekeningswijzen van CBS-overlevingstafels	III	2007	66-77
– 210 duizend oorlogsslachtoffers	IV	2007	53-55
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56-72
– Zelfdoding in Nederland: een statistisch overzicht	IV	2007	73-83
– Gemeenten naar aantal overledenen, 2006	I	2008	7
– Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841-1939	I	2008	23-29
– Zelfdoding per coropgebied	IV	2008	8

Migratie en verhuizingen

– Oudkomers en tweede generatie allochtonen	I	2004	53-55
– Minder immigranten	II	2004	5
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen?	II	2004	36-42
– Immigratie uit Europese Unie hangt samen met conjunctuur	II	2004	43-44
– Immigranten op de arbeidsmarkt	II	2004	45-53
– Helpt Nederlandse emigranten keert weer terug	IV	2004	43-45
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84-89
– Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand	II	2005	75-81
– Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel	II	2005	82-92
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37-44
– Immigratie neemt weer toe	II	2006	4
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Verhuisstromen, 1948-2004	II	2006	10
– Nederland: van immigratie- naar emigratieland?	II	2006	33-40
– Emigratie van autochtonen naar België	II	2006	41-44
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	29-32
– Emigratie remt bevolkingsgroei	IV	2006	4
– Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen	IV	2006	41-45
– Herkomst en bestemming van Groningers	I	2007	6
– Vestigingsoverschot per gemeente, 2006	I	2007	8
– Meer immigranten, minder emigranten	II	2007	4
– Emigranten uit Amsterdam maken plaats voor studenten en starters	III	2007	7
– Binnenlandse verhuismobiliteit, 2006	III	2007	8
– Verhuiswensen uit het Woononderzoek Nederland 2006	III	2007	20-31
– Immigratie uit nieuwe EU-lidstaten stijgt verder	IV	2007	4
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9

– Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling	IV	2007	32-46
– Migratie naar en uit Rotterdam	I	2008	6
– Laagste aantal asielverzoeken sinds 1988	I	2008	30-31
– Emigratie: de spiegel van Hollands ongenoegen	I	2008	32-38
– Eerder verblijf in Nederland vergroot kans op vertrek en terugkomst	I	2008	39-43
– Immigratie trekt aan	II	2008	4
– Migratie naar en uit Utrecht	II	2008	6
– Afstand tot ouders en verhuisgedrag	II	2008	42-51
– Immigratie overtreft nu emigratie	III	2008	4
– Verhuizingen naar Flevoland	III	2008	8
– Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39-44

Huwelijkssluiting, relatievorming en –ontbinding

– Uitstel van samenwonen	I	2004	28-29
– Echtscheidingenkansen van allochtonen met of zonder kinderen	I	2004	30-33
– Steeds later in het huwelijk	II	2004	5
– Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw	II	2004	19-23
– Bijna 400 duizend personen kiezen voor een lat-relatie	III	2004	60-63
– Bijna 5 duizend flitsscheidingen in 2003	III	2004	64-66
– Financiële gevolgen van de beëindiging van ongehuwd samenwonen voor man en vrouw	III	2004	67-74
– Trends in samenwonen en trouwen	IV	2004	46-60
– Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn	IV	2004	85-89
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding	I	2005	90-97
– Heeft Cupido een maat(je)? Over de integratie van allochtonen op de huwelijksmarkt	II	2005	65-74
– Conjunctuur en huwelijk	III	2005	9
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	IV	2005	39-46
– Echtscheiding van ouders en kinderen	IV	2005	47-52
– Samenwoners van gelijk geslacht	I	2006	6
– Samenwoonrelaties stabiel	I	2006	32-36
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen	III	2006	19-22
– Zonder huwelijk een kind: een kwestie van geloof	I	2007	10
– Huwelijkssluiting en –ontbinding	II	2007	6
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25-31
– Bijna 33 duizend echtscheidingszaken afgehandeld in 2007	III	2008	14-18
– De geografische dimensie van partnerkeuze	III	2008	19-28
– Incidentie en achtergronden van transitionele en duurzame latrelaties	III	2008	29-38
– Huwelijk en geregistreerd partnerschap tussen personen van gelijk geslacht	IV	2008	6

Huishoudens en gezinnen

– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Empty nest-moeders	II	2004	14-18
– Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen	IV	2004	61-67
– De Virtuele Volkstelling 2001: gezin en werk	IV	2004	68-74
– Bevolkingsaantal instellingen en tehuizen daalt verder	IV	2004	90-91
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84-89
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt, Amsterdam	II	2005	12
– Huishoudensprognose 2004-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14-18
– Huishoudensprognose 2004-2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19-27
– Huishoudensprognose 2004-2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28-32
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34-38
– Samenleven en kinderen	II	2006	24-27
– Wonen zonder partner	II	2006	28-32
– Passende ouderenhuisvesting	III	2006	10
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente	IV	2006	7

– Uit huis gaan van jongeren	IV	2006	34-40
– Vrouwen worden vaak alleen oud, mannen samen met een partner	II	2007	8
– Huishoudensprognose 2006-2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39-52
– Huishoudensprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53-59
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15-19
– Schatting van het aantal stiefgezinnen	IV	2007	19-22
– De ervaring van kinderen met stiefouders	IV	2007	23-24
– Van kwetsbaar gezin tot bewuste samenlevingsvorm	I	2008	10
– Ontwikkelingen in de huishoudensdynamiek sinds 1971	I	2008	44-54
– Ouders en kinderen apart	II	2008	10
– Honkvaste Utrechters	II	2008	11
– Zeer grote gezinnen worden schaars	II	2008	60-65
– Weinig Nederlanders nemen moeder in huis	III	2008	9
– Eenpersoonshuishoudens in Groningen	III	2008	11

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2003-2009: tragere bevolkingsgroei	I	2004	58-65
– Bevolkingsscenario's voor Nederland	I	2004	66-76
– Lange-termijn alloctonenscenario's voor Nederland	I	2004	77-82
– Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	I	2004	83-88
– Bevolkingsprognose 2004-2050: maximaal 17 miljoen inwoners	I	2005	12-18
– Bevolkingsprognose 2004-2050: veronderstellingen	I	2005	19-23
– Prognose van emigratie op basis van een retouromigratiemodel	I	2005	24-31
– Alloctonenprognose 2004-2050: belangrijkste uitkomsten	I	2005	32-41
– Huishoudensprognose 2004-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14-18
– Huishoudensprognose 2004-2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19-27
– Huishoudensprognose 2004-2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28-32
– Bevolkingsprognose 2004-2050: veronderstellingen over immigratie	II	2005	33-38
– Bevolkingsprognose 2004-2050: veronderstellingen over de asielmigratie	II	2005	39-45
– Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen	II	2005	46-49
– Prognose van sterfte naar doodsoorzaken: model en veronderstellingen	II	2005	50-62
– Bevolkingsprognose 2005-2011: stabiele lage groei	I	2006	61-66
– PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel	III	2006	40-50
– PEARL: uitkomsten van de regionale bevolkings- en alloctonenprognose 2005-2025 voor provincies	III	2006	51-59
– Waar wonen ouderen nu en in 2025?	III	2006	60-62
– Bevolkingsprognose 2006-2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte	IV	2006	62-77
– Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over de asielmigratie	IV	2006	78-84
– Bevolkingsprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	IV	2006	85-92
– Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over de geboorte	I	2007	45-56
– Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over immigratie	I	2007	57-64
– Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over emigratie	I	2007	65-73
– Huishoudensprognose 2006-2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39-52
– Huishoudensprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53-59
– Alloctonenprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60-67
– Huishoudensprognose 2006-2050: huishoudens naar herkomstgroep	III	2007	54-65
– Bevolkingsprognose 2007-2014: tijdelijk hogere groei	I	2008	55-62
– Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2007-2025: belangrijkste uitkomsten	III	2008	45-54
– Verbeterde schattingswijze van migratie over korte afstand in het model PEARL	III	2008	55-64
– Analyse van processen in de levensloop tean behoeve van het model PEARL	IV	2008	51-62
– Modelleren van huishoudens in het model PEARL	IV	2008	63-71
– Vier scenario's voor de zeer lange termijn	IV	2008	72-81

Internationaal

– Verschillen in zuigelingensterfte, 1960-2001	I	2004	10
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Eenoudergezinnen in EU 9 procent van alle huishoudens met kinderen	III	2004	9

– Minder asielzoekers in de Europese Unie	III	2004	80-84
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Vroege en late vruchtbaarheid	IV	2005	9
– Daling van het eerste huwelijkscijfer	I	2006	9
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	I	2006	45-47
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9

Overig

– Zorg voor hulpbehoevende ouders	III	2004	75-79
– Werk en uitkering van Turkse en Marokkaanse immigranten	III	2004	90-96
– Ziekenhuisopnamen naar herkomstgroepering en diagnose, 1995-2001	III	2004	97-121
– Respons van eerste generatie allochtonen in het POLS	IV	2004	92-97
– Leefstijl- en risicofactoren voor hart- en vaatziekten bij jongeren	I	2005	69-83
– Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	I	2006	67-73
– Sociaal milieu en schoolkeuze	IV	2006	10
– Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland	III	2007	48-53
– Trends in consultaties huisarts, specialist en fysiotherapeut door ouderen	IV	2007	84-91
– Vertraging in lengtegroei en gewichtstoename	IV	2007	92-100
– Nationale problemen in kaart gebracht	I	2008	63-69
– Hoe ver woon ik van.....	II	2008	19-22
– Jong geleerd, fout gedaan?	II	2008	23-31
– Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen	II	2008	76-81
– Roekeloze bromfietzers	III	2008	10
– Fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar sociaaleconomische status	III	2008	65-72
– Ernstige overlast en verloedering in de eigen woonbuurt	III	2008	73-79
– Sociaaleconomische verschillen in fysieke beperkingen van ouderen	IV	2008	31-38

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek 2008

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen.

Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 225 blz., € 18,80 (excl. btw, administratie- en verzendkosten). Het boek is verkrijgbaar via de reguliere boekhandel en de Sdu klantenservice.

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

ISBN 978-90-357-1586-8

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 066-9680.

De Nederlandse Economie 2007

Met deze publicatie beoogt het CBS op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie in Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde. Door Nederland te spiegelen aan het buitenland, wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

Jaarlijks ca. 350 blz., € 16,35.

ISBN 978-90-357-2027-5. Kengetal P-19.

ISSN 1386-1042.

Kennis en economie 2007

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 200 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks. 240 blz., € 32,65

ISBN 978-90-357-1878-4. Kengetal K-300.

De digitale economie 2007

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, blz., € 32,65.

ISBN 978-90-357-1878-4. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen 2007

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 47,50.

ISSN 0168-3489. Kengetal P-2.

ISBN 978-90-357-1709-1

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur.

U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in Bevolkingstrends komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in Bevolkingstrends worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de

Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl